Фирдовси

Шанама

Фирдовси

Шанама

Поэмалар

ТҮРКМЕНИСТАН ДӨВЛЕТ НЕШИРЯТЫ
Ашгабат — 1962

ран) — (Тәҗик)
Ф-62

Эйран-тәҗик эдебиятының иң гөрнүкли шахырларындан бири лкасым Фирдөвси өзүниң мешхур «Шанама» поэмасыны гадымы роваятларының хем тарыхы хроникаларың эсасында языпдыр. иа шахырың мәхрибан халкының эркинлик, өзбашдаклык, агзы- ик угрундакы гахрыманчылыклы гөрешине багышланыпдыр. ында «Шанаманың» дөрт саны парчасы — «Йылан шекилли Зах- ша хакында хекаят», «Феридун ве онуң огуллары хакында хе- », «Зал билен Рудабе хакында хекаят», «Бәхрам Чубин хакында т» диен бөлеклери гиризилди.

АБУЛКАСЫМ ФИРДӨВСИ

Абулкасым Фирдөвси X—XI асыр эйран-тәҗик эдебиятының иң гөрнүкли векиллериниң биридир. Фирдөвси өзүниң ажайып дөредиҗилиги, биринҗи нобатда хем, гениал эсери «Шанама» аркалы бүтин Гүндогарда ве Гүнбатарда танамал, улы хормата эе болан шахырдыр. Онуң дөредиҗилиги барада онларча ылмы китаплар язылды ве языляр, «Шанамасы» болса дүнйәниң көп диллерине терҗиме эдилди.

Фирдөвсиниң дурмушы ве терҗиме халы хакында документал маглуматлар өрән аз сакланыпдыр. Шахырың дурмушы ве дөредиҗилиги билен багланышыклы энчеме легендалар, халк ровайатлары [illegible]. Тарыхы чешмелерде ве дүрли ровайатларда гөркезилишине гөрә, халк Фирдөвсиниң шахырлык талантына ве парасатлылыгына ёкары баха берип, оңа «уссат» ве «хеким» лакамыны дакыпдыр.

Фирдөвси хакында илкинҗи ятланлардан бири болан шахыр Нызамы-Арузының (XII асыр) «Чахар макала» атлы китабында гөркезилишине гөрә, Фирдөвси хәзирки Хорасаның Тус шәхериниң голайында ерлешйән Баж диен обада дайхан машгаласында 932 ве 936-нҗы йылларың аралыгында энеден догуляр. Онуң эне-атасы хакында хич хили маглумат галмандыр. Шахырың «Шанамада» ятламагына гөрә, бир оглы болуп, ол отуз еди яшына етенде арадан чыкяр. Халк ровайатларына гөрә Фирдөвсиниң бир гызы хем болупдыр.

Фирдөвси яшлыкдан өз дөврүниң харбы хүнәрлерини эле аляр,

гадымы әдебияты, тарыхы, философияны оңат өзлешдирйәр, айратын-да гадымы легендалары, эйран-тәҗик халк дөредиҗилигиниң гөзел нусгаларыны долы өвренйәр.

Фирдөвсиниң дөредиҗилигиниң иң эсасы ве әхмиетли бөлеги онуң «Шанама» эсеридир. Бу поэма Эйран халкларының гахрыманчылыклы эпопеясыдыр, парс ве тәҗик әдебиятының классыкы эсери ве милли гуванҗыдыр. Поэма шахырың мәхрибан халкының азатлык, өзбашдаклык, агзыбирлик угрундакы гахрыманчылыклы гөрешине багышланыпдыр. Фирдөвсиниң бу поэмасының шол дөврүң әдеби ядыгәрликлеринде тебигы суратда йүзе чыкан феодал-аристократик тенденциялар билен өзболушлы утгашян халкылыгы ве гуманизми хем-де онуң чуң чеперчилиги бу эсери дүнйә әдебиятының иң гөрнүкли ве мешхур ядыгәрликлериниң хатарында гойды.

«Шанаманың» мазмуны өрән гиң ве көп тараплы. Гөрнүкли совет Гүндогары өврениҗиси проф Е. Э. Бертельсиң айдышы ялы, бу поэманы гадымы Эйран тайпаларының дурмушының дүрли тарапларыны айдың суратландырян өзболушлы «Энциклопедия» хасапламак мүмкин. Фирдөвси «Шанаманы» язмак үчин отуз йыл говрак вагт сарп эдипдир. Бу хакда шахырың өзи шейле дийййәр:

Ишләп, зәхмет чекип отуз йыл җеми,
Парсы сөзден дирелтдим мен Аҗамы.

Фирдөвси гениал шахыр ве сөз сунгатының бейик уссады хөкмүнде чепер сөзе ве асыллы ише ёкары баха берйәр. Ол поэзияны хер хили тебигат гүйчлериниң гаршысында берк дурмага укыплы зат хасаплаяр, чепер сөзүң, хайыр ишиң эбедилик галҗакдыгыны беян эдйәр. Шахыр өз дөреден эсерлери барада ине шейле дийййәр:

Энче абат җайлар боларлар харап,
Ягыш ягып, гүнүң ховры чабырап.

Бир көшк салдырдым-шыгырдыр нагшы,
Йыкмаз оны гышың ели, яз ягшы.

Мундан бу ян өлмерин мен, дири мен —
Аҗайып сөз яйраданлаң бири мен.

Бейик эпопея — «Шанама» халк роваятларыны, легендалары, тарыхы сюжетлери улы чеперчилик уссатлыгы билен беян эдйән эйран-тәҗик халк эпосының аҗайып нусгасыдыр.

«Шанама» эсасан үч бөлүмден ыбарат. Биринҗи бөлүмде он саны мифологик патыша хакында гүррүң берилйәр. Икинҗи бөлүм Рүстемиң гахрыманчылыклы хереккетлерине багышланыпдыр. Үчүнҗи бөлүм болса, Эйранда сасанылар династиясының дөрейшинден тә арапларың Эйраны басып алшына ченли болан дөври өз ичине аляр Хер бир бөлүмиң ичинде көп санда дүрли эпизодлар, әнчеме лирики ыза чекилмелер болуп, олар эсериң гызыклы ве чепер болмагыны хас артдыряр. Шер билен хайрың, ягшылык билен яманлыгың арасындакы гөреш идеясы поэманың ичинден эриш-аргач болуп гечйәр. Бу гөреш эсериң башларында илкинҗи легендар шаларың гара гүйч болан дөвлере гаршы гөреши формасында, соңа-бака көпленч Эйраның Турана, арапларa, Византия гаршы гөреши гөрнүшинде йүзе чыкяр.

[illegible] отрицател персонажлар хөкмүнде шериң векили-арап басыбалыҗыларың хем-де ганхор патыша Заххак гөркезилйәр. Эмма «Шанаманың» положител гахрыманларында, хатда хут Рүстемиң, Кейхысровың [illegible]ерин-де-де кә пурсатларда отрицател хәсиетлер пейда боляр. [illegible] гөрә «Шанамада» диңе положител гахрыманлар билен от[illegible] гахрыманларың арасында гөреш гитмән, эйсем хут положи[illegible] гахрыманың өзүниң хем ички дүнйәсинде, рухунда хайыр билен шериң арасында гөреш баряр. Шуның ялы-да отрицател гахрыман[illegible] хем кәвагтлар асыллы херекет эдйән пурсатлары боляр. Шейле [illegible]мек билен Фирдөвси «Шанаманың» гахрыманларыны ички конфликтли, хакыкы дуйгулы җанлы адамлар шекилинде суратландыряр.

Шейле аҗайып эсер өз вагтында хакыкы баха алып билмейәр. Фирдөвси «Шанаманы» Саманылар династиясының хәкимлик эдйән [illegible] язып башлаяр. Эмма китап язылып гутаран вагтда Саманылар династиясы йыкылып, хәкимиет эййәм газнавыларың элине [illegible]. Шейле-де болса, шахыр улы умыт билен бир йүз йигрими [illegible] етирден ыбарат эсерини солтан Махмут Газнавының көшгүне [illegible] баряр. Халк роваятларына гөрә, солтан «Шанаманың» хер се[illegible] бир тылла бермеклиги вада эдйәр. Эмма китабың мазмуны [illegible] долы таныш болангдан соң, бирнәче сыясы себәплере гөрә, өз [illegible] дәнйәр ве шахыра тылла дерегине күмүш бермеги буюряр. [illegible] «Шанамада» арап басыбалыҗыларына гаршы гидилйәрди. [illegible] поэманың бир еринде: «Дүе сүйдүни ичип, алака этини [illegible] арабың гөр, иши нирә барып етипдир! Ол инди Кейан [illegible] арзув эдйәр, түф саңа, эй чархы-пелек» дийип язяр. Солтан Махмут болса, арап халыфларының гөвнүне дегмек ислемейәр[illegible]. Ол хатда өңки везирини бошадып, онуң ерине Хасан Меймендини [illegible]. Бу адам болса гадымы ерли дәп-дессурлара душманчылыклы [illegible] ве арап дилини Эйраның дөвлет дили этмек угрунда ча[illegible]. Галыберсе-де, «Шанамада» патышалык «дабарасы» болма[illegible] зорлук билен хәкимиете етен адам тагтда узак отурып билмез [illegible] идея өңе сүрүлйәр. Халк болса солтан Махмуды шейле хәким [illegible] билйәр. Шоңа гөрә «Шанаманы» дабараландырмак ве көпчү[illegible] яйратмак солтан Махмуда «өз көкүңе өзүң палта урмак» хөк[illegible] гөрүнйәр. Ине, шу себәплере гөрә хем-де Хасан Меймендиниң [illegible] астында аҗайып эсер өз дөврүнде хакыкы баха алман [illegible].

Фирдөвси онларча йылың довамында чекен зәхметиниң шейле [illegible] дучар болмагына гаты гынаняр, солтан Махмудың ада[illegible] ве масгарачылыклы херекетине чыдаман, берлен үч хал[illegible] пулы-да гетирен адамың, хаммамчының ве чайчының ара[illegible] пайлашдыряр (чүнки пул гетирилен вагтында ол хаммамда [illegible]) Шахыр шондан соң солтан Махмут хакында газаплы сатира [illegible]. Шол сатираның бир еринде:

Адалатсыз залым шаның зулмундан
Газнейинде гара багрым ган болды.
Пуҗа чыкды отуз йыллык зәхметим,
Налышымдан асман лерзана гелди,—

[illegible] билен, ол чекен зәхметиниң хакыкы баха алманлыгыны ене [illegible] гайталаяр.

Фирдөвси бу сатираның өви үчин иң әлхенч нетиҗе берҗекди-

гини аңып ве шаның газабындан хедер әдип, Газнадан Хырада, ондан хем Каспи деңзиниң кенарына — Теберистана гачяр. Шол ериң хәкими Шәхрияр болса сатираны окап, оны Фирдөвсиден хайыш билен сатын аляр ве якяр. Шахыр бу ерде хем узак яшап билмейәр. Легендалара гөрә, ол Теберистандан Багдада гидйәр, шол ерде хем өзүниң икинҗи улы әсери болан «Юсуп-Зүлейха» поэмасыны язяр.

Гадымы чешмелерде душ гелйән роваятларың биринде айдылышына гөрә, солтан Махмут Хиндистана эден бир йөрншинден гайдып гелйәркә, дагдан гечилҗек ёлы тутуп дуран бир гала душ гелйәр. Солтан галаны урушсыз алмак максады билен бир атлы иберип, галаның дервезелериниң ачылмагыны, ерли илатың, хәкимиң боюн болмагыны талап әдйәр, шейле әдилсе, гала илатына хич зат дегмеҗегине, диңе хәкимден аз мукдарда салгыт алмак билен чәкленҗекдигине сөз берйәр. Гиден атлының гелмегине гарашып дуран солтан ынҗалыксызланяр ве везирине «Шанамадан»: «Эгер гарашян җогабым гелмесе, мен әлим гүрзүли Афрасия билен мейданда урушмага тайяр» диен маңылы бенди окаяр. Солтан Махмут бу толгундырыҗы сетирлериң Фирдөвсиниңкидигини биленден соң, шахыры ынҗаданлыгына биринҗи гезек пушман әдйәр ве Газна гелен бадына илкинҗи вада берен пулуны оңа ибермеклиги буюряр. Эмма ол гич боляр. Чүнки әнчеме мушакгатлары башындан гечирип, халыс гарран Фирдөвси шу вагтлар өз ватанына өврүлип гелйәр ве көп вагт гечмәнкә хем арадан чыкяр. Солтан Махмудың иберен пулларыны алып гелйән кервен Тус шәхериниң биринҗи дервезесинден гирен вагты шахырың мейдини икинҗи дервезеден чыкарып, мазарыстына алып гидйәрлер. Шоңа гөрә ол пуллары Фирдөвсиниң гызына хөдүрлейәрлер. Эмма пулы алмакдан ол йүз өндерйәр. Бу ваканы әшидип, солтан Махмут пула Нишапур билен Марының аралыгындакы кервенсарайы ремонт этмеклиги буюряр.

Фирдөвси 1020-нҗи йылда гедайчылык ягдайда арадан чыкяр. Реакцион руханылар шахыры динсизликде айплап, хатда онуң мейдини мазарыстанда җайламага хем ругсат бермейәрлер. Нетиҗеде Фирдөвсини онуң өз кичиҗик багының ичинде җайлаярлар.

Бейик шахыр Фирдөвси өз дөврүниң ве өзүнден соңкы өңде барыҗы шахырларың арасында улы абрая әе болупдыр. Солтан Махмудың дөврүнде «шахырларың шасы» болан Унсуры Фирдөвсиниң поэзиясының өңүнде баш эгип, «Фирдөвси бизиң диңе бир уссадымыз дәл, ол хер бир җәхтден бизиң хөкүмдарымыздыр, биз болсак онуң гулудырыс» дийип язяр. Фирдөвси хакыкатдан хем өзүниң бар гүйҗүни мәхрибан халкына, онуң тарыхы гечмишини аҗайып поэзия аркалы эбедилешдирмеклиге, зулмуң, сүтемиң гаршысына, адалатлы җемгыетиң болмаклыгына багышлапдыр. Ол пул үчин, дүнйә малы үчин хәкимиет эелериниң өңүнде яранҗаңлык этмәндир. Шахыр: «Йыл бойы ялаңач гезмек, ач ятмак дүнйә малы үчин муханнеслери өвмекден говудыр» дийип язяр.

Шу йыгында гиризилен Заххак, Феридун, Зал, Бәхрам Чубин хакындакы роваятлар «Шанаманың» иң гызыклы бөлүмлеридир. Бу бөлүмлер оригиналдан терҗиме эдилмедик хем болса, эсасан оригиналың мазмунына деӊ гелйәр. Эмма Гүндогар әдебиятының ядыгәрликлерини оригиналдан терҗиме этмеклигиң нә дереҗеде шовлы ве талаба лайык болянына әййәм теҗрибе гөркезди. Шоңа гөрә, гелҗекде шунуң ялы әдеби ядыгәрликлериң оригиналдан терҗиме әдилмеги ёла гоюлса, шүбхесиз, оңат нетиҗелер берер.

Йыгында гиризилен илкинҗи үч бөлүм поэманың башларындан алныпдыр. Заххагың дөремеги поэманың эсасы идеясы болан хайыр билен шериң арасындакы гидйән гөреш билен, әсериң илкинҗи сахыпалары билен багланышыклыдыр. «Шанаманың» эсасы мазмуны зароостризм легендасы боюнча илкинҗи дөрән адамың — Кеюмерсиң ады билен башланяр. Зароостризм дүшүнҗесине гөрә, дүнйәде мыдама ики саны гүйч: хайыр (Ахурамазда) ве шер (Ахрыман-Мелгун) бир-бирине гаршы гөреш алып баряр. Шол гөрешде ынсан хайрын тарапыны чаляр. Шоңа гөрә илкинҗи ынсан дөрән бадына Мелгун оны ёк этмегиң угруна чыкяр. Эмма оңа гүйҗи етмәни үчин, өз оглуны Кеюмерсиң оглы Сиямеги өлдүрмәге меҗбур әдйәр. Шейлеликде, Сиямегиң өлүми ынсан билен Мелгун гүйчлериниң арасында узак вагтлап газаплы гөрешиң довам этмеклигине себәп боляр. Ине, шу гөреш болса «Шанаманың» эсасы темасыдыр.

Аҗайып шахыр Фирдөвсиниң әдеби мирасы, онуң дөреден образлары әнчеме Гүндогар халкларының, шол санда түркмен халкының арасында гиңден яйрапдыр. Түркмен класык шахырлары Магтымгулы, Андалып, Сейди, Зелили, Молланепес ве башгалар Гүндогар поэзиясының бейик векиллериниң хатарында шахыр Фирдөвсә хем улы хормат гоюпдырлар, онуң дөреден өлмез-йитмез эсерлеринден гөрелде алыпдырлар. Муны түркмен классык әдебиятының танымал векили шахыр Молланепесиң:

Нызамы, Новайы, ене Фирдөвси,
Румуң гүлшени, хинди тавусы,
Яланчы дүнйәден өтер мен асы,
Сизе көп хорматлар гояндыр көңлүм,—

диен сетирлери хас хем айдың субут әдйәр.

А. МЕРЕДОВ,
филология ылымларының кандидаты.

Шанамадан Поэмалар

АКЫЛ-ПАЙХАСЫҢ ТАРЫПЫ

ВАГТ болды гүррүң берсе бир дана
Инди пайхас хакда әхли мердана.

Пайхас васпын эдип, дилден дүр сач сен,
Хекаятың билен иллери гуч сен.

Дүнйәде пайхасдан гыммат нәме бар?
Шөхрат оңа, хемме затдан ол деркар

Пайхас әхли җанлы-җандар гөркүдир,
Яшайышың өзенидир-дуркудыр.

Пайхас өңбашчыңдыр, ганыңда гезер,
Ере дүш, гөге уч, яныңда гезер.

Гуссаны, леззети билдирйән хем шол,
Адамы песелдйән, галдырян хем шол.

Ак йүрекли адам ойламан, бичмән
Яшап билмез, шоңа мен гүвә гечйән.

Эшдипмидиң, хакыкатчы ынсана
Акыл берип, шейле дийди бир дана:

«Еди өлчәп, бир кес» диен иакылы
Билмедик өкүнер, ёкдур акылы.

Акылла ол тентек-дәли гөрүнер,
Якынна-да ол ят ялы гөрүнер.»

Пайхас досты хорматланар хер ерде,
Акылсөймез галар әлмыдам дерде.

Билсең, акыл калбың гөзи болярдыр,
Гөз болса әлеми гөрүп билйәндир.

Бар затдан өң дөрән акылдыр-акыл,
Йүрегиң пенасы, горагыдыр ол.

Йүрек дуяр хайыр, шери-беланы
Гөзлериң, гулагың, дилиң биләни.

Акыл тарыпына ким шөхрат гошар?
Мен тарып эдердим, йөне ким душер?

Эй гөрүп, пайхаса эер хемише,
Зейренме акыллы эдиленише.

Ел тап диңлемәге даналаң сөзүн,
Ылым-билим дийип айлан ер йүзүн.

Биленңи гайгырма, бар кишә етир,
Говуҗа билҗекми, ымыклы отур:

Билип диңе сөз дарагтың балдагын,
Дүйпли билйәндирин диен болмагын.

Йылан шекилли Заххак ша хакында хекаят

ЗАХХАК ХЕМ ОНУҢ КАКАСЫ ХАКЫНДА

Ол заманлар бири геченмиш яшап,
Ат ойнаян чөл[1] экени юрды сап.

Худайҗошлук билен шалык сүрүпдир,
Хака уюп, мүреввет иш гөрүпдир.

Адалатлы шаның Мардосды ады,
Ил өңүнде көп улуды шөхрады.

Бипогсан хәкимди, сахыды гаты,
Ер-гөге сыгмазды довардыр аты.

Ол асыллы шаның бир оглы барды,
Ша оглуны җанындан эй гөрйәрди.

Заххакды ол шаның оглуның ады,
Батыргайды, гайгырмазды хич зады.

[1] Гадымы эйранлылар араплар юрдуны «ат ойнаян чөл» дийип атландырыпдырлар.

Гиҗе-гүндиз ятман, җана дөзерди,
Ган дәл, мертлик гөзләп, атлы гезерди.

Онуң досты болуп, ир билен бир гүн
Гөк отлукда чыкды өңүнден Мелгун.

Икиси гызыгып, көп гүррүң этди,
Ахыр Мелгун йигдиң пыглын үйтгетди.

Мелгун дийди: «Касам этсең, мен кейин
Саңа бирҗе гепи беян эдейин».

Ойланман, өлчермән түркана йигит
Онуң әмрин берҗай этди шол вагт:

«Эгер мен паш этсем сырыңы сениң,
Өмүрха бигайрат болдугым мениң».

Мелгун дийди: «Ач гөзүңи, пикир бер,
Сен баркаң икинҗи ша киме деркар?

Вагт җомарт бакяр гарры хәкиме!
Сениң болса хич эркиң ёк хөкүме.

Эеле-де тагты, гит дий атаңа,
Ша җыгасы диңе мынасып саңа!»

Заххак гейди бирден гайгы донуны.
Дөкмек ислемеди ата ганыны.

Дийди: «Сениң муның ярамаз акыл,
Башга маслахат тап я ёлдан чекил».

Мелгун дийди: «Бозсаң әхти-пейманы,
Элхенч җеза чекип, гынарсың җаны.

Ишиң гайдып, өмрүң бишөхрат өтер,
Атаң хормат билен шөхрата етер».

Шейдип ол пәлвана торуны атды,
Шейдип хилесине ол боюн этди.

«Нәхили эдейин?» дийди яш арап,
Мелгуна бир мүмъин гул дейин гарап.

Мелгун дийди: «Горкма, билйәрин тәрин,
Ховлукма, башыңы гөге гөтәрин».

Мардосың аҗайып чарбагы барды,
Шонда гезим эдип, гөвүн ачярды.

Хорматлы хөкүмдар туруп даң биле,
Намаз шайын тутунарды өң биле.

Мардос бага гелип, тәрет кыларды,
Чал хызматгәр шеми алып гелерди.

Ша йыкылсын дийип хилегәр Мелгун,
Ёлуна гүрп газды, гелди-де ол гүн.

Даңдан арап шасы йөнелди бага,
Тәрет кылып, дәбин берҗай этмәге.

Хөкүмдар йыкылды шол гүрпе тайып,
Шейдип бу дүнйәден болды ол гайып.

Гүпбассыны гумдан долдурагада,
Дүзләп чыкды хайын Мелгун шо бада.

Ганхор Заххак атасыны өлдүрди,
Шейдип тагта чыкды, гөвүн гүлдүрди.

МЕЛГУНЫҢ АШХАНАСЫ

Шаны өлдүрибем гоймады мекир,
Гиҗе-гүндиз эдип гезди бет пикир.

Ене-де Заххагың өңүнден чыкды.
Инди ол чекинҗең бир етгинҗекди.

Шаны өвүп, Мелгун гүлүп гөзледи,
Ене мекир, хиле билен сөзледи:

«Дердиңе ярарын, ал мени, хәким,
Белли ашпездирин, гойман ишде кем».

Йылгырып «хызмат эт» дийди-де ша хем
Мелгуны ашхана гетирди шо дем.

Мелгундыр ша гирен вагты ичери,
Хызматгәрлербашы берди ачары.

Иймит өрән азды о заман гаты,
О йыллар хич киши иймезди эти.

Адамлаң иййәни хер дүрли отды,
Башга тагам ынсан оглуна ятды.

Мал этин иймеги өвренер ялы
Мелгун өлдүрмәге башлады малы.

Соңра ашпез ол дәби хем ташлады,
Гуш этинден биш-дүш әдип башлады.

Илки ол юмуртгаң сарысын гойды,
Заххак ондан ийип, герк-гәбе дойды.

Нахар шаның түйс кейпини гөтерди,
Ша Мелгуның өвгүсини етирди.

Гара йүрек Мелгун сөзледи шейле:
«Юрт эеси, энтек сен сабыр эйле!

Эртир биширейин шейле бир зады,
Агзыңдан гитмез хич тагамы — дады!»

Шаха тәсин нахар биширмек үчин,
Мелгун чыкып гитди гепледип ичин.

Нахар этди Мелгун ир туруп гаты
Кәкилик хем сүлгүн этини гатып.

Бейле тәсин зада дүшенде гөзи,
Тарыплады хәким өкде ашпези!

Үчүнҗи гүн ене нахар этди ол,
Гуш этине токлы этин гатды ол.

Дөрдүнҗи гүн ене газан атарды,
Ша өңүне гөле этин гетирди.

Гатды оңа аҗап затлаң тагамын,
Гараз, нахарының гоймады кемин.

Ша аҗап ыс алды отуран бада,
Дийди бармагыны батыран бада:

«Сениң инди маңа ыхласың аян,
Ойлан-да ислегңи эйле сен беян».

Өрән часлы чыкды Мелгуның сеси:
«Шахым, сенсиң багтыярлык шөхлеси!

Сениң гүл йүзүңи гөрүп йөрмек бес,
Маңа шондан башга хич зат герекмес.

Энтек оңа асыл лайыгам дәл мен,
Шонда-да мең бир товакгам бар сенден:

Патышахым, мениң ики бүкүлип,
Эгниңден өпесим гелйәр йыкылып».

«Боляр, ругсатдыр,
өп — дийди хәким—
Чекинме сен, огшамага бар хакың».

Мелгун үчин шол айдылан сөз бесди,
Шаның эгинлерне агзыны басды.

Мелгун ша эгнинден огшап мазалы,
Ере сиңди, болды зым учан ялы.

Шаның хер эгнинден бир йылан чыкды,
Ша херян урунды, хесрет, гам чекди.

Чапып зыңҗак болды ол халы вейран.
Ызыны эшитсең, боларсың хайран:

Агач шахасы дек хер яндан бири
Салланып дур, олаң икисем дири!

Дөрт яндан тебиплер үйшүп гелдилер,
Олаң херси бир зат дийшип гелдилер.

Җадылыкда бәслешсе-де барысы,
Тапылмады ол беланың дәриси.

Башартмансоң тебиплең хич бирине,
Мелгун тебип болуп ша хузырына

Гелип дийди:
«Кысмат гүйчлүдир шадан.
Гыссанма: дирикә сен бу беладан

Чапып-кесип, хич гутулып билмерсиң,
Белки хем, дынарсың, нахар, ял берсең.

Ханы, адам бейнисини берип гөр,
Шонда бу йыланлар өлсе-де өлер».

Ызына гулак гой, ховлукма хәли.
Нәмедекә хайын Мелгуның пәли?

Вагшылыга итермекми хыялы,
Ынсанлары гутармакмы хыялы?

ЭЙРАНЛЫЛАРЫҢ ЗАХХАГЫ ШАЛЫГА ЧАГЫРМАГЫ

Эйран үлкесиниң дерди агырды,
Юртда уруш, довул, улы вагырды.

Гүнеш шөхлесини дөкмесин гойды.
Бар Эйран Җемшиде[1] бакмасын гойды.

Әхли раятың хәкими гелди,
Җең әтмәге олаң туглары галды.

Хеммеде Җемшиде сөйги ятышды,
Лешгерлер сап гуруп, гиң ёла дүшди.

Эшидип Заххагың шекили хакда,
Шол шалык этмели дүнйә бу чакда

Дийип, лешгер Эйран чәгинден гечди,
Арабыстан үлкесине етишди.

[1] Җемшит—Эйраның мифики шаларындан бири.

Шаны гөзләп тапды эйран гошуны,
Өвүп гөге етирдилер башыны.

Чагырлып шалыга ол залым йылан.
Хөкүмдар дийилип эдилди ыглан.

Хөкүмдар җыгасын башына гейип,
Йылан ша ел дейин хер ян ат гоюп,

Арапдан, Эйрандан җемледи йыгын,
Ур дийсең өлдүрҗек җеңбазлар агын.

Заххак ша тагтына гонды Җемшидиң,
Дүнйәси габырa дөнди Җемшидиң.

Пелек ыкбалыны терсе өвүрди,
Гөзе ша Җемшиди гысды-говурды.

Җемшит гошун хем-де юрдун ташлады,
Мелгундан гизленип, гачып башлады.

Ол йитирим болуп өрән кән гезди,
Бир йүз йыла голай гөрүнмән гезди.

Йыланың шалыгна йүз йыл боланда,
Чын[1] деңзине лешгер чекип геленде,

Җемшит гизленйәрди горкуп өзүнден,
Эмма ол сыпмады йылан гөзүнден.

Заххак оны тутды етен бадына,
Хич ере сыпдырман, тутан бадына,

Дүнйә өңки шаха дөнмесин дийип,
Керчешдирди оны дәбине уюп,

Бермейши дек ширәң агаҗа аман,
Шейдип, адыл шаны ювутды заман.

[1] Чын—Хытай, хас аныгы—онуң демиргазык-гүнбатар бөлеги

2 [illegible]

ЗАХХАГЫҢ ДҮЙШИ

Эдип бүтин дүнйәң үстүнден шалык,
Заххак ша мүң йыллап сүрди агалык.

Азап берди, юрды чепбе чөвүрди,
Ол йыллары санамак-да агырды.

Ел алмады даналарың хыялы,
Дүнйә эмир этди тентекдир дәли.

Хорматланды азгын хем-де җадыгөй,
Мердиң, хакыкатың гүни болды вай.

Дөвлер шер үстүне шер иш эдйәрди.
Хайыр хакда гизлин гүррүң гидйәрди...

Ики җуван уясыны Җемшидиң
Өйлеринден әкитдилер әңшедип.

Йүзлери ай ялы ики нәзенин
Сандырады гөйә серви тал кимин.

Атлары Арнаваз хем Шахрназды,
Экисем этмишсиз, бигүнә гызды.

Гызлары гетирип, шол бет нежисе
Говшурдылар йылан шекилли писе.

Дәп шейледи: ики йигди хер гиҗе
Алып гелердилер, байырнып гүйҗе.

Ашхана гетирип, вагты гидермән,
Ашпез йылан үчин ясарды дерман.

Мелгун шейдип җуван барын өлдүрди,
Йыланлара адам бейнисин берди.

Бир гүн шаның ики гудратлы гулы
Отурып гүррүңи этдилер улы.

Бири оң таквады, ады Арманак,
Бейлекиси йити зехин Карманак.

Олар гүррүң эдип о-бу зат хакда,
«Дурмады—дийдилер — залымлык чакда».

Залым шадан ичгин гүррүң ачдылар,
Соң гошуның гылыгына гечдилер.

Дийди бири: «Залыма күшт берели,
Ашпез болуп, ша көшгүне гирели.

Ойланалы, өлчерели-кесели,
Акыл-пайхас билен гадам басалы.

Хич болманда хер гүн икиң бирин биз
Сыпдырып гойберҗек борус дири биз».

Ашпез болмак үчин гөрдүлер чәре,
Биш-дүш эдип, өкде болдулар кәре.

Ахырда дил дүвшен ол ики адам
Шаның хызматына гойдулар гадам.

Ене баш какмагың вагты геленде,
Ене ган дөкмегиң вагты геленде,

Шаның голы яйлы гаравуллары,
Ган ичен, галтаман, тутма гуллары

Тутуп ики йигди, галада айлап,
Ашхана элтдилер, уруп, ленч эйләп.

Ашпезлер дымышып, сессиз аглады,
Гахар, гынанч йүреклерин даглады.

Йүрек даглан йылан шекилли киши,
Газаплыды оңа булаң бакышы.

Җаны алынды гүнәсиз бир бичәрәң.
(Елы тапылмады башга хил чәрәң.)

Ол бирсине дерек гоюн сойдулар,
Бейнилери гарышдырып гойдулар.

Дири галан йигде дийдилер ыкҗам:
«Эгленме-де деррев гөтер сен өкҗе.

Шәхерде хакың ёк сениң дурмага,
Я ымгыр чөле чык, я-да гит дага».

Йылана бейнини беренде вели,
Горкуп титрешди ики гөргүли.

Айда отуз адам бошатды олар,
Гүнде бир адамы хош этди олар.

Бошан ики йүзе етди кем-кемден,
Бу ягдайы аңан болмады бир хем.

Ашпезлер олары голдап дурдулар,
Соян гоюнларны ёллап дурдулар.

Күрт тайпасы башланыпдыр шол ерден,
Чекинип гезйәндир олар шәхерден...

Заххак ене кырк йыл чекирдирди ыза.
Таңры берди оңа шейле бир җеза.

Арнаваз бир гезек көшкде ятыпды,
Заххак болса сүйҗи ука батыпды.

Ша ятып, дүйшүнде үч лешгер гөрди,
Олаң лыбасында алтын-зер гөрди.

Ортанҗысы яшды, бир серви бойды,
Мәхирли, сыратлы хем гөрмегейди.

Гушагында алмаз-дүр бар серетсе,
Тутуп дур элинде полат сердессе.

Яңкы сердессесин батлы айлады,
Заххак шаның еңсесине чүйледи.

Шаны сүйрәп, иле масгара этди,
Соңра дага тарап әнди-де гитди...

Өрән чиркин чыкды Заххагың сеси,
Ярылана дөнди онуң зәхреси.

Хайкырып, шейле бир әйменч сес этди.
Көшгүң йүз сүтүни сарсды-да гитди.

Ай җемаллы җенан тисгинип турды,
Шаның хайкыранна гең галып дурды.

Арнаваз айтды: «Аян эт маңа,
Нәме перит чекдиң, нәм болды саңа!

Бар ынсана, бар хайвана хәким сен,
Өз ятан көшгүңде горкяң нәмеден?

Бүтин еди бөлек ериң шахы сен,
Ери, ене нәме чекйәң ахы сен?

Ша дийди: «Гайдып йөр өйдйән ишим.
Айдып билҗек дәл мен, айылганч дүйшүм.

Дүйшүми эшидип, пикир берсеңиз,
Мениң өлҗегими билерсиңиз сиз!»

Шаха бакып дийди Арнаваз шейле:
«Горкың себәбини сен аян әйле!

Белки хем, тапылар гутулыш эми —
Хер беланың бардыр өз бир мелхеми».

Ша сырының барын аян әйледи,
Горкмагның себәбин беян әйледи.

Гөзел шейле дийди диңләнсоң шаны:
«Чәре гөзле ёк этмәге беланы.

Кысматың говшурды шалык йүзүгин,
Багтың нурландырыяр бүтин ер йүзүн.

Хайван, ынсан, барның хөкүмдары сен,
Гуш-гумрының, җынларың-да пири сен.

Чал сач мүнеҗҗимлер гелсинлер дурман,
Җадыгөйлер гелсин дийип эт перман.

Гелсин-де дүйшүңи гой ёрсун Мобет,[1]
Шейдип энигине-шәнигине ет.

[1] Мобет — патышаның пирлери.

Шонда сен билерсиң ким саңа душман,
Хайванмы, перими, дөвми я ынсан.

Кимиң душмандыгын билеңсоң ачык,
Горкман, ёк этмегиң сен угруна чык!»

Серви бойлы җенан шей дийип дымды,
Бу сөзлер Заххагың маңзына дамды.

МОБЕТЛЕРИҢ ЗАХХАГЫҢ ДҮЙШҮНИ ЕРМАГЫ

Гараңкыды гарган ганаты кимин.
Гүн дагың үстүнден сачды ялкымын.

Гөгүң гупбасы-да гөм-гөк өвүсди,
Ондан якут дамҗалары товусды.

Бир ерде бир палчы, гуррандаз бармы,
Я молла-мүфтүми, я акылдармы,

Ша барыны йыгнап, көшге гетирди,
Гөрен дүйшүн бир-бир айдып отурды.

Дүйшде нәмәң ягшы, эрбет болянын
Сорап билҗек болды хачан өлйәнин.

Дийди: «Ханы, айдың өлйәрин хачан,
Айдың сиз, ким мениң тагтыма гечер?

Догры ёруп, беян эдиң дүйши сиз,
Ёгса велин тогаланар башыңыз».

Мобетлең йүзүнден ганлары гачды,
Горкуп олар дертлерини пайлашды:

«Хакыката уюп, ачсак биз сыры,
Ортада гоймалы боларыс сери.

Горкуп хакыкаты яшырсак-да биз,
Пархы ёк, өлүмден сыпып билмерис».

Үч гүн гечди. Олаң харапды халы.
Дымярдылар агза сув алан ялы.

Сыр ачылман, дөрдүнҗи гүн геленде,
Хәкимиң газабы дурмады ченде.

«Ики ёл бар: я сиз шу гүн өлмели,
Я-да халас болмак ёлун билмели!»

Өлүм ховпы алды олардан эрки,
Гөзлерде ганлы яш, йүрекде горкы.

Олаң арасында барды бир билгир,
Ол дана бар зады гөрерди биллир.

Акыллы кишиди, ады Зиракды,
Билмезди ол горкы-ховп диен зады.

Гөвнүн бире баглап, гадамын герди,
Шаның кысматыны болшы дек ёрды:

«Текепбирлик этме, бейик хөкүмдар,
Өлмек үчин догуляндыр бар җандар.

Сенден өң хем көп патыша болупды,
Ады әлем ичре шөхрат алыпды.

Хер хайсы өзүче өмүр сүрйәрди,
Ахырда орнуны башга берйәрди.

Демир гала дейин болсаң-да, сени
Акдырып гойберер вагт толкуны.

Башга бири гелип, тагтыңы алар.
Өзүң өлүп, шөхрат-шаның күл болар.

Шахым, онуң ады Феридун болар,
Ол әлем йүзүне шөхлесин салар.

Шахым, ол энеден доганок шинди,
Догмаса-да ондан хедер эт инди!

Мәхирли энеден болуп өсер ол,
Эдил агач ялы өсер есер ол.

Өсүп-өсүп, гөге дирелер башы,
Тагтыңы гаңырып алар ол киши.

Ол серви бой йигит меркиңи берер:
Сердессесин сүйр депәңден индерер.

Келеменләп ашак гайдарсың шонда,
Меңкә догры дийип айдарсың шонда».

Такдыра тен берип, дийди ша шейле:
«Нәм үчин мени ек гөрйәр ол бейле?»

Билгир дийди: «Дүшүн, сен пикир эйле,
Бу затлар такдыра язылан шейле.

Какасын өлдүрип, оны өртәрсиң,
Йүрегинде ар хыҗувы артар соң.

Бирмай атлы аҗап сыгыр-да дөрәр,
Сүйт берип, яш шаның дердине ярар.

Сен зерарлы ол сыгыр-да ёгалар,
Иөне велин пәлван арыны алар».

Билгир яшырмады, барын айтды,
Ша диңләп, тагтындан башак гайтды.

Горкусындан акыл-хушун йитирди.
Шалыкдан эл чекип, гайра отурды.

Өзүне гелсе-де, йүзи моҗукды.
Ене-де кейанлар[1] тагтына чыкды.

Захҳак хайдап Феридуны гөзледи,
Кә ачык, кә гөзлейәнин гизледи.

Дүнйәси даралып Захҳагың гаты
Унутды укыны, нахар-иймити.

Вагт гечиберди асса-ассадан,
Йылан шаның ичи долды гуссадан.

---

[1] Кейанлар (кейанитлер) — Эйран шаларының мифики династиясы.

ФЕРИДУНЫҢ ДОГЛУШЫ

Хакың әмри билен Феридун болды,
Әлем кешби үйтгэп, тәзе гөрк алды.

Бойы серви ялы даяв пәлваның
Йүзүнден берекет ягып дур онуң.

Ловурдап күн кимин шөхле сачды ол,
Җемшит шөхлесине чалымдашды ол.

Ол герекди дүнйә ягыш мысалы,
Ол герекди адамзада аң ялы.

Гиң асман үстүнде әдйәрди оюн,
Гелҗекки хәкиме бурян дек боюн...

Бир гөле-де дүнйә гелипди шол дем,
Ады Бирмайды, өсйәрди кем-кем.

Сары хем яшылды, алды оң түйи,
Эдил тавус гушуң гуйругы дейин.

Җадыгөй, мүнеҗҗим, билгирлер үйшүп,
Гелдилер бу нәхил гең бир зат дийшип.

Чаллар үйшүп, гүррүң этди арада
Хениз гөрүлмедик гөле барада!

Захҳак ша-да йөне бикар гезмеди.
Горкусына Феридуны гөзледи.

Феридуның какасыны гөрди ол,
Шалык пенҗесини оңа герди ол.

Абитинди ады, дурман гачды ол,
Ахыр җандан ирип, эле дүшди ол.

Җенаятчы нөкер дашыны алды,
Шейдип Абитини ша гола салды.

Барс даңан дек даңансоңлар голуны,
Залым Захҳак кесди өмүр ёлуны.

Аялы эшидип, зар-зар аглады.
Гөвсүн паралады, багрын даглады.

Фиранакды дана аялың ады,
Феридуны ченден аша сөййәрди.

Шаха нәлет окап, гусса батды ол,
Соңра чеменлиге гачып гитди ол.

Чеменликде шол Бирмая бар экен,
Ал-яшыл өвүсип отлап йөр экен.

Фиранак чопаның янына барды,
Гөзүнден ганлы яш дөкүп ялбарды:

«Нежис ызарлаяр еке баламы,
Шуны ал сен, эшит мениң наламы.

Тут ата орнуны, халым мең агыр.
Чагамы сүйт берип эклесин сыгыр.

Ахым эшит, серпайыңы етирин,
Ислесең, сең үчин жанымам бирин!»

Сыгыр чопан энәң ягдайын дуйды.
Бичәре зенана бакып шей дийди:

«Хызматкәриң дейин мен болуп боюн,
Оглуңа гул дейин хызмат эдейин»,

Феридуны үч йыл сөйүп саклады,
Өзем сыгрың сүйди биле экледи.

Чаганы агтарды ша газап биле,
Агыздан дүшмеди шол тәсин гөле.

Гелди ене Феридуның эжеси
Инди хас горкулы чыкды оң сеси:

«Йүрек гысып, такатым ёк дурара,
Таңра уюп, гелдим шейле карара:

Бейдип йөрмәйин мен, гачайын мундан,
Перзендими эзиз гөрйән жанымдан!

Ганхорларың топрагын терк эдейин,
Месген ызлап, Хиндистана гидейин.

Оглум биле гачажак мен шоңа гаршы
Гизләп саклар бизи Албурзуң герши».

Оглун алып гитди, ызына бакман,
Ол атлыдан гаты, айракдан чакган.

Дагда яшаярды бир гожа дервүш,
Дүйпден ятды оңа дүнъеви дурмуш.

«Эй намазхон адам, — дийди оңа эне, —
Юрдум Эйран, дөзмән гелдим жебрине.

Оглумы гетирдим, галма сен хайран,
Улалансоң оңкы болмалы Эйран.

Мен эзиз оглумы табшырян саңа.
Сен эзиз ата дек болмалы оңа».

Алып галды энәң оглуны дервүш.
Томус ынжытмады, үшетмеди гыш...

Хабар бериленде ол Бирмай хакда,
Заххагың гахары дурмады чакда.

Газапланды Заххак сермест пил ялы,
Гелди-де, өлдүрди бичәре малы.

Чопаның бар сүрүсини сойдурды,
Чемензары ода берди, көйдүрди.

Гелип Феридуның жайына гөни,
Нәче агтарса-да тапмады оны.

Соң эйваны якып, күле өвүрди,
Көшгүни юмурып, чепбе чөвүрди.

...Феридуның яшы он алта етди,
Йигит жүлгелере гадамын атды.

Гелип, эжесине дийди ол шейле:
«Эже, инди сыры сен беян эйле!

Айт, мен ким? Өзүм хайсы тиреден?
Атам ким? Бу ере дүшдүм ниреден?

Мен нәме диймели, сораса илат,
Барыны айдып бер, яшырма хич зат».

Эне җогап берди. «Мәхрибан оглум,
Хеммесин айдайын, диңле, җан оглум.

Бил сен, Эйранда бир адам яшады.
Җан оглум, Абитин ол кишиң ады.

Өзи ша неслинден, бир дана эрди,
Гайдувсыз, ак йүрек, мердана эрди.

Теймурасың[1] тиресинден боларды,
Ата-бабасының барын билерди.

Сениң атаңды шол, мең болса эрим,
Гувәнҗым, бегенҗим хем медеткәрим.

Залым Заххак сени тапмак иследи,
Гылҗыны гезеди, чапмак иследи.

Сени халас этмек үчин гачдым мен,
Энче гүнләп аҗы гөзяш сачдым мен.

Дөкди ша какаңың гызыл ганыны,
Какаң сениң үчин берди җаныны.

Шаның хер эгнинден чыкды бир йылан,
Шол йыланлар, оглум, Эйраны булан.

Йыланлара яранайын дийди ша,
Шейдип какаң бейнисини ийди ша.

Гачып, чола токайлара сиңдим мен,
Эмма сыпмак кынды адам гөзүнден.

Бир сыгыр бар экен шонда энайы,
Гөрсең бир гүл ачан бахарың тайы.

Айбогдашын гуруп токай хәкими,
Чеменликде отыр экен ша кимин.

[1] Эйраның мифики шаларындан бири.

Эзизим, шол чопан эмледи сени,
Беладан-бетерден саклады сени

Шол тәсин сыгырың сүйдүни ичип,
Чола ерде өслүң, пәлиңден гачып.

Шол чеменлик, сыгыр хакдакы гүррүң
Шаха барып етди гүнлерде бир гүн.

Шондан соң токайдан араны ачдык,
Өй-өвзары ташлап, мемунлап гачдык.

Өлдүрди чопаны — сени сакланы,
Өлдүрди шол сыгры — сени экләни.

Өйүңи сең ша тозана өврди,
Эйваның күл әдип, гөге совурды».

Феридун эшидип бейле сөзлери,
Гахар билен ловурдады гөзлери.

Диңләп энәң гүррүңиниң барыны,
Касам ичди алмак үчин арыны.

Дийди: «Гүйҗүн барлап гөрер-де кем-кем,
Шир баласы ахыр дөнер шире хем.

Ол эден-де болса пелек ишини,
Оврадарын мен Заххагың дишини.

Хак ёлундан гидип, мен темми берин,
Көшгүниң күлүни гөге совырын!»

Эне огла дийди шейле сөзүни
«Хей еңип билермиң ериң йүзүни?

Оглум, Заххак билен этмегин оюн,
Оңа бары табын, ер йүзи боюн.

Гошун дийсең көпдүр, Заххак хайярдыр,
Хер юртда лек-лек гошун тайярдыр.

Ар алмакчы болсаң, сөзүмден чыкма:
Яшлык гөзи билен әлеме бакма.

Яшлык хумарына уйсаң, ынансаң,
Дүнйәде бир өзүң болуп галарсың.

Хумарлы иш хай-ховайы, хич болар,
Оглум, бейле ишиң соңы пуч болар».

ДЕМИРЧИ КАВЕ ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

Эйраның бинамыс шасы ятмады,
Гиҗе-гүндиз Феридуны ятлады.

Горкусына эти-ганы чекилди,
Гусса бата-бата, били бүкүлди.

Бир гүн ол якутдан тәҗини гейип,
Тагтында отурып, дәбине уюн,

Хабар этди дүнйәң әхли ерине,
Көмек эдиң дийип хәкимлерине.

Мобетлере дийди: «Эшрет сөййән сиз,
Акыл хем мертлиге гадыр гойян сиз!

Гизлин бир душман бар. Ол шаха гаршы,
Оң кимдигин билер хер дана киши.

Пешече ягыны пилче гөрмели,
Оңа гаршы тайяр болуп дурмалы.

Артдырмасам болмаз инди лешгери.
Йыгнаҗак мен нирде болса дөв, пери.

Көмек эдиң, белли сизе мең халым,
Мундан артык ёк чыдара меҗалым.

Хайыр дәнесини сепйәндигими,
Хак иш үчин дынман чапяндыгымы

Беян эдиң, бир нама-да дүзүң сиз,
Шамыз адалатлы дийип язың сиз».

Шадан горкуп, ялан ише баш гошуп,
Разы болдулар хәкимлер үйшүп.

Нама язып, ша буйругна уйдулар,
Ашагына голларыны гойдулар.

Дашдан бир сес чыкды, ислэп делалат:
Нирде дийип ол айдылян адалат.

Оны ша хузырна алып гелдилер,
Сыпайылар оңа назар салдылар.

Ша сорады, йүзүн чытып мазалы:
«Ким гөвнүңе дегди багырар ялы?»

Шейле дийди гелен, маңлайна уруп:
«Мундан бейләк чыдып билемок дуруп.

Адым Каве, өзүм демирчи усса.
Адалат ниреде, мыдам гам-гусса!

Сен мени хорлаяң көп вагт бәри,
Йүрегиме уруп гелйәң ханҗары.

Ыкбалым шор, гүн яманын берйәрсиң,
Огуллармы ёк эдйәрсиң, гырярсың!

Он секиз огулдан бирини гойдуң,
Галанын өлдүрип, бейнисин ийдиң.

Еке оглума бери дегме сен, шахым!
Эшит сен арзымы, диңле сен ахым!

Этмишим нәмемиш? Айт, гизлеме!
Этмишим болмаса, хиле гөзлеме!

Шахым, элден гитди әхлиҗе балам,
Гаррап галдым, киме етсин мең налам.

Зулумың-да өңи-ызы бар ахыр,
Эҗириң-де бир себәби бор ахыр?

Себәбини айдып бер сен догруҗа,
Гынар ялы нәме этди шу гоҗа?

Ша болсаң-да сен бир йылан шекилли,
Меселәни чөзмелисиң акыллы.

Ер йүзүне эдйәң дийип сен эмир,
Җебир чекип йөрмелими биз өмүр?

Шахым, маңа көпден бәри борчлусың,
Гел хасаплашалы, әлем галсын гең.

Чекйән җепалармың асыл себәбин
Билйән мен, бер сен онуң җогабын?

Бакмалымы мен шол ики йыланы
Огуллармың гызыл ганы биләни?»

Каве шаның гөни дийди йүзүне.
Заххак хайран галды онуң сөзүне.

Дилин тапмак үчин гарры уссаның:
Оглуны гетирип бердилер онуң.

Соңра ша демирчә эйледи перман:
«Шу нама голуң чек, яйданып дурман!»

Каве хаты окап, өр гөкден гелди,
Хырра дөнүп, хәкимлере херрелди:

«Мелгуның сөзүне уюп-ганан сиз,
Таңрың берен акылындан дәнен сиз!

Боюн сунуп, голдап сиз шу мелгуны,
Барярсыңыз довзах одуна гөни.

Шейле хата асыл голумы гойман,
Хич вагтда шадан хедер этмен мен!»

Каве газап билен гыгырып гаты,
Җырым-җырым эдип ташлады хаты.

Ата, огул көшкден чыкып гитдилер,
Мәхеллели гиң мейдана етдилер.

Ша тарыпын этди көшгүң хан-беги:
«Дүнйәниң сен шанлы, бейик диреги.

Шахым, сениң җеңе гиришен гүнүң,
Шемал-да өвүсмез депәңде сениң.

Сениң билен кеҗелешип, хөкүмдар,
Кавәң бейдип дурмага нә хакы бар?

Перманңы диңлемән, гитди гаты ол,
Йыртды бизи бирлешдирйән хаты ол!»

Ша сөзледи: «Гизләп дурмайын сизден,
Хәзир болуп гечен вака өрән гең.

Кавәң сеси гелип етен бадына,
Көшге аягыны атан бадына,

Арамызда демир дивар дөреди,
Эндамымда гарынҗалар йөреди.

Билмейәрин мең башымда нәлер бар,
Тәлейиңи өңден гөрүп болмаяр».

Каве газап биле даш чыкан пилле,
Онуң дашын гуршап алды мәхелле.

Көмеге чагырды адам барыны,
Адалата чагырды ер шарыны.

Гайыш өңлүгине элин етирди,
Оны алып, полат найза өтүрди.

Гайыш тугун эле алып уграды,
Базар җайда тозан галып уграды.

Газап биле чыкды Кавәниң сеси:
«Пәк йүрек ынсанлар! Хакың бендеси!

Чыксын Феридуны сөййән бар болса,
Чыксын Феридуна уйян бар болса:

Чыксын йылан шаны йыкасы гелен,
Душман ол бар җанлы-җеменде билен!

Аян этсин, гөркезсин шу йыртык гөн:
Кимиң душман, кимиң иле достдугын!»

Каве усса гулак асды көп адам,
Ызы билен гадам басды көп адам.

Демирчи усса Феридуна белетди,
Үмзүк атып өңе гуҗурлы этди.

Усса яш сердарың гашына барды,
Йыгын шовхун билен середип дурды.

Найза уҗындакы байдагы-гөни
Ша өз яндан санды эшрет нышаны.

Безеди тугы ол Румда дикилен
Ялпылдавук йүпек-парча, зер билен.

Хәким эдил ай ялы тес-тегелек
Алтын асды маңлайындан бир бөлек.

Тугы ал-әлвана безәп чыкды ша,
Туга Кавәң тугы адын дакды ша.

Бу соңра дәп болуп галды шоларда:
Тәҗин гейип, тагта отуран бада,

Чәксиз хормат билен шол туга бакды,
Безеди, беследи, гыммат даш дакды.

Ызы кесилмеди дашың, парчаның,
Гайыш өңлүк тугы болды барчаның.

Гум ичинде ол асманың нурыды,
Ил-халкың ынанҗы, медетгәриди...

ФЕРИДУНЫҢ ДАБАРАСЫ

Шейдип дынман гечип дурярды ай-гүн,
Билйән ёкды соңра нәме болҗагын.

Заххагың зулумын ядына салып,
Феридун гахар хем газаба галып,

Ша гушагын дакды, тәҗини гейди,
Соңра барып, эҗесине шей дийди:

«Инди җең этҗек мен, бар менде йыгын,
Эҗе, сен еке-тәк аллага сыгын.

Хак адылдыр, бардыр ол әхли ерде,
Шат болсаң-да ятла, галсаң-да дерде».

Дат эдип, аглады ак сач эҗеси,
Алланы ят эйләп, яңланды сеси:

«Эшит, таңрым, эшит мениң наламы,
Табшырярын саңа сөвер баламы!

Саклагын оглумы бела-бетерден,
Аҗап дүнйәмизи ховпдан гутар сен!»

Биленокды хич кес оң җең этҗегин,
Гизлин сакланярды хеммеден йыгын.

Феридуның ики агасы барды,
Икисем достлуга гадыр гойярды.

Бар кишә аянды оларың ады,
Олар: Киянушдыр, шат Пурмаяды.

Феридун дийди: «Багт хеммәң гереги,
Ынанч билен бесләбериң йүреги!

Говлуга айланяр гүммези гөгүң,
Элинден аларын тагтын Заххагың.

Гой эшитсин хер бир укыплы усса,
Герек болҗак маңа полат сердессе».

Ол энтек сөзүни соңлап болманка,
Ики пәлван гитди базара бака.

Гелди демирчилер. Элде барыны
Эдип гөркезмекчи олар кәрини.

Феридун уссалар гелен дессине,
Суратыны чызып берди сердессәң.

Гөләң келле шеклин чызды-да ере,
Шейле яраг ясаң дийди олара.

Уссалар хайдан-хай ише башлады,
Гиҗе хем, гүндиз хем олар ишледи.

Ловурдады гызыл от ялак яраг,
Шөхле сачды гүн дек тегелек яраг!

Батыра ярады полат сердессе,
Уссалара муздын берди көп эссе.

Уссалара тылла-күмүш, зер берди,
Гымматбаха, гөзел эшиклер берди.

Хем дийди: «Йыланы ёк эдип билсем,
Сизден арасыны ачар гусса, гам».

Алмак үчин какасының арыны,
Галкды гаршылап сәхер нуруны.

Халка шөхле сачып, хурдат[1] айында
Йөрише чыкды ол еңиш көйүнде.

Мерданың дашына көп лешгер үйшди,
Тагтының депеси булда улашды.

Гөтерди пил, өкүз герек-ярагы,
Гөтерди пил, өкүз бар ок-ярагы.

Феридуның агалары хем барды,
Феридуның ызы биле барярды...

Талап этмек үчин адалаты ол,
Мензилден мензиле чапды аты ол.

Даң билен ол Арвант чайына етди,
Буйрук хем-де салам билен йүз тутды:

«Э-хей сен гаравул, тиз бол,
мунда гел!
Гайык, гәмилери деррев ёла сал!»

Хөчҗет экен, бермеди ол гайыгын,
Боюн товлап, дийди сөзнүң айыгын:

---

[1] Хурдат — гадымы эйран хасабы боюнча майың аягы, июның башы билен догры гелйәр.

«Мен гечирип билмен, болмаз ол, ёк, ёк!
Берк табшырды маңа огрынча Заххак.

Гечирмегин дийди херкес гелсе-де,
Еке өзи я лешгерли болса-да,

Кимдигиниң аныгына етмезден,
Мөхүрли хатымы талап этмезден».

Мерт гахарын гетирен соң ол җогап,
Дурмады ол сув өңүнде сандырап.

Биле гушагыны гушап хас мәкәм,
Бөкүп мес атына мүнди яш хәким.

Ат тойнагы билен сарсдырып ер,
Деря өзүн урды мердана лешгер.

Атлылар йүзүшип өңе әндилер,
Тә эере ченли сува чүмдүлер.

Газап билен ол кенара етдилер,
Чыкып Бейт-ал-Мукаддесе гитдилер...

Гала голай етип баранда гошун,
Феридун гаранып төверек-дашын,

Гөрди узакдакы аҗайып көшги,
Көшге бакып, гөтерилди оң ышгы.

Көшк аҗапды, ай дек ялкым сачярды,
Көшкдәкилең гүни хошвагт гечйәрди.

Онуң өрән белент эйваны барды,
Йылдызлара етсем-етсем диййәрди.

Сынладыкча, гахар җош урды онда,
Шан шөвкет, йылан ша барды өңүнде.

Феридун йүз тутуп, дийди йыгына:
«Бакың, көшги нәхил гурандыгына.

Өрән оңарыпдыр онуң салмасын,
Әлем гиалин көмек берен болмасын?»

Сердессэ япышып, Феридун гөчди,
Яр дийип ат гойды, гуш дейин учды.

Көшк сакчыларның гөзнүң өңүнде
Йылдырым чакан дек болды ол гүнде.

Галдырды асмана сердессесин ол,
Әлеми хем этҗек ассын-үссүн ол.

Сакчылар гачдылар дурман, дат эйлэп,
Феридун ат гойды хакы ят эйлэп,

Дурмушда көп зады гөрмедик йигит
Көшге күрсэп урды, йитирмэн вагт.

Заххагың тагтда гоян хэкимин
Агдарып ташлады, алдырман демин,

Оны тагтдан пызып гойберэгеде,
Дийди: «Гаршы чыкяр бу худага-да».

Йылан яранларны гырмак оң көйи,
Какды көпбилмиши, бар җадыгөйи.

Мелгуның достларның хеммесин какды,
Шейдип йылан шаның тагтына чыкды.

Хызматгэр барыны хер ян чапдырды,
Кейан тэҗиң ша гушагын тапдырды.

Йылан отагындан ики аялы
Чыкарды, гара сач, йүзи ай ялы.

Җемшидиң уясы олар, ширин дил,
Неркес яшын дөкуп нэзик гоша гүл,

Дийдилер: «Ислейэс биз саңа багт,
Шу дүнйэ дурянча сенем дур, йигит!

Аслың ким? Айт сен, сесиң галдырман,
Кимиң пудагы сен, эйле сен аян?

Мертлигиң шир өйүн вейран эйледи,
Мертлигиң аклымыз хайран эйледи!

Җадыгөй элинде гечди гүнүмиз.
Асылха гөрмедик оңлы гүни биз.

Ненең хедер этмэн гелдиң сен бэри?
Илки гезек гөрйэс сениң дек шири.

Шу тагты алмага гөреше чыкан
Тапылмаз диййэрдик, голдаса хак хем!»

Пэлван дийди: «Ёкдур тагты хем багты
Өмүр бир адамың эелэн вагты.

Абитиниң пудагындан болар мен,
Ол өлди шу Заххак писиң элинден.

Арым ерне салмак үчин гелдим мен,
Шонуң үчин ша көшгүни алдым мен!»

Йылан ахыр пенҗэ дүшди диййшин,
Гырнаклаң калбына чайылды ышык.

Дийдилер: «Мүнежҗим өңүнден айтды:
«Заххак өлйэң, инди ишиң гайтды.

Кейан оглы гелип, ыкҗам епбешлэр,
Багт сени бакы хол гыра ташлар».

Хайван диймэн, адам диймэн сойдуряр,
Сува дүшсе, ша сува ган гуйдуряр.

Ган билен ювмакчы боляр этмишин,
Тэлейниң терсине яшаҗакмышын.

Үстесине эгниндэки гоша мар
Җоврандырып, эзъет барын чекдирйэр.

Юрт сөкүп йөрйэр, чекйэр азары,
Ятып хем биленок. Бихуда бары.

Тиз вагтдан гелер доланып Заххак,
Хич ерде ол узак дуруп биленок».

Сергезданлык чекенинде юрт шасы,
Бир бай гейип гулуңкы дек лыбасы,

Горарды оң хазына хем көшгүни,
Аян эдип вепадарлык, ышгыны.

Оң адына дийййэрдилер Кундарав.
Әвмезди хич кимден гөрмэнсоң гарав.

Ол этиячлы гарап, көшге йүвүрди,
Гең галды: тагтда тэзе ша гөрди.

Шаның гапдалында дурды ики уз:
Бириси Арнаваз, бири Шахрназ,

Кундарав алҗырап дурмады асыл,
Шаха голай барып, өвди бир пасыл.

Баш эгип дийди ол: «Эйле сен эмир,
Тэ дүнйэ дурынча сүргүн сен өмүр!

Шөхлэңден нурланып юрт, халайык,
Шалар шасы болмага сен ылайык!

Асмана улашсын сең белент сериң,
Шасы бол элемде еди бөлек ериң!»

Еди дөвлет сырын ач дийип йигит
Кундарава эмир этди шол вагт.

Эмре боюн эгип, сыры ачды ол,
Шол бада хем тэзе шадан гачды ол.

Мес бир ата бөкүп мүнди-де гитди,
Ир билен Захнагың янына етди.

Захнагың хузурна гадам ташлады,
Гөрен-эшденини айдып башлады:

«Үч пэлван-үч саны гайдувсыз мердан
Лешгер чекип гелди алыс бир ерден.

Ортада кичиси, өрэн аз сөзли,
Серви бой, өзи-де хөкүмдар йүзли.

Яшы кичем болса, акыллы бичак,
Агалары оң янында кичи дек.

Оң элинде эпет даш дек сердессе,
Ол гүндүр өйтдүк биз гөрен дессе.

Ол гайшарып гирди эйвана-көшге,
Ики батыр хем бар өзүнден башга.

Гелди-де кейанлар тагтына чыкды,
Әхли неберэңе газаплы бакды:

Какды бар билгири, җадыгөйлери,
Довзах огулларның кесилди сери.

Саңа вепадарлаң барыны сойды,
Тагтыңа-да эпет аягын гойды».

Бу сөзлери эшдип ша гызды гаты,
Дессине эерлэң дийди ол аты.

Ша лешгерин чекип, ховлап барярды,
Нөкерниң ичинде дөвлер-де барды.

Дервезәң үстүнде, җайлаң үстүнде
Халк гарашып дурды шаның кастында:

Халк залым Захнакдан эҗир чекйэрди,
Феридуна умыт билен бакярды.

Бүтин ерде ялдыраяр яй-гылыч,
Җайларың үстүнден даш хем-де керпич

Долы дейин ягып, өлүм сепилди,
Йылан лешгериниң ёлы япылды.

Лешгерини ташлап, эңмесе көшге,
Чыкалга галмады Захнага башга.

Иле танатмайын өзүми дийип,
Гөзден йитди, полат эшиги гейип.

Алтмыш билек аркан тапып бир ерден,
Үчеге дырмашды, сайланды ерден.

Гөрди ол шо ерден яш хөкүмдары,
Янында Шахрназ, нэзли дилдары.

Сачы түм, яңагы нур сачып дурды,
Заххак душман дийип сөз ачып дурды.

Габанҗаңлык ода салды йыланы,
Арканын саллады усул биләни.

Өленин-өченин билмән елленди,
Ша көшгүниң депесинден салланды.

Хайдан-хай ханҗарын эле алды ол,
Шахрназы өлдүрмекчи болды ол.

Нежис серетмәнкә дегре-дашына,
Феридун ша оюн салды башына.

Сердессесин ёкардан бир айлады,
Оң совудын тике-тике эйледи.

Шонда дик ёкардан дүшди перишде,
Дийди: «Дегме, улан башга серишде.

Элини-аягны мәкәм гандаллап,
Гаялы дага элт дашыны галлап.

Гөрдүм-билдим диен хич болмаз ялы,
Гаялаң ичинде бент эт бу алы!»

Перишдәң сөзлерне тен берип йигит,
Шир хамындан йүп ишдирди шол вагт.

Йылан шаның эли мәкәм даңылды,
Кануны-да ёк эдилди, зыңылды.

Соң җуван хөкүмдар чыкды-да тагта,
Барча велаятын чагырды багта.

Деррев җар чекмеги этди ол хөкүм;
«Гулак гойсун аклы болса кимде-ким!

Ар алмак гүррүңин ташлалың инди,
Өз ишимиз эдип башлалың инди!

Бир ёлдан ызарлап хормат хем-де шан,
Ел шайын тутмасын нөкердир, дайхан.

Дайхан ерин депсин, нөкер сөвешсин,
Херси өз ишиниң келебин чөшсүн!»

Барлы шәхерлилер йыгнанды эсли,
Эйрана беллиди оларың аслы.

Совгат алып, айдым айдып гелдилер.
Шаха хошниетли назар салдылар.

Хөкүмдар гелене гулагын герди,
Хер кимиң өзүне гөрә ер берди.

Ша геңешип, сөхбет эйләп отурды,
Хакың весъетини диле гетирди:

«Сен адалат сердессеси биләни
Ер йүзүнден гүм эт дийип йыланы,

Мени халк ичинден таңры сайлады,
Дагдан дүшмәге-де көмек эйледи».

Батлы чыкды кернай-сурнайың сеси,
Баш эгдилер сыпайылаң хеммеси.

Эжир чекен гала гапысын ачды,
Агыр лешгер эвмән гиң ела дүшди.

Пәли азан Заххак эдилип бенди,
Йигренч билен готур дүйә йүкленди,

Ганхоры алды-да гитди Феридун...
Әлем бир гожадыр, яшы өрән кән.

Көп-көп гүн башындан гечирди элем,
Көп гүни, көп түни гөрер бу хәлем!..

Багты ачылан ша өңе йөрйәрди,
Заххагы Ширхана алып барярды.

Элтип ол залымы даг говагына,
Масгаралап, көйҗек онуң ёгуна.

Бирден оң перишдә дүшди гөзлери,
Перишде хем дийди шейле сөзлери:

«Дамавент дагына хайда-да экит,
Даг ковегне ат-да, агзыны бекит.

Гоюп гит бу йыгын, гошуны-задам,
Яныңа ал диңе санлыжа адам».

Яш хэким перишдэң диенин этди,
Заххагы Дамавент дагына элтди.

Заххак үчин учут бир ой сайлады,
Чуң говагы оңа зындан эйледи.

Эллерини герип Заххагың хэким,
Гаяның йүзүне елмеди мәкәм.

Чүйлерини ахырна чен урды сап,
Асыл-асыл болуп чексин дийп азап.

Шейдилип, залымың гүми чекилди,
Ил душманның гара ганы докүлди.

Феридун ве онуң огуллары хакында хекаят

ФЕРИДУНЫҢ ОГУЛЛАРЫНЫҢ ЕМЕН ШАСЫНЫҢ ГЫЗЛАРЫНА ӨЙЛЕНМЕГИ

Феридун элеме болуп хөкүмдар,
Халайык барысы эденде ыкрар,

Көшкде ол дабаралы той берди,
Кейан тәҗин гейип, тагта отурды.

Шейдип, ахыр гүлүп михр[1] айы гелди,
Адалатлы пәлван хөкүмдар болды.

Азат болан дүнйә унутды шери,
Адалат гуҗагна гысды бар ери.

Агзалалык гидип, хемме болды яр.
Шалык тәзе байрам этди беркарар.

Җам долдурып, ловурдадып от дейин,
Гөтерди хеммелер чакырдыр мейи.

[1] Михр — гадымы эйран календары боюнча единжи ай.

Багтлы айың башланшының нышаны:
Йүзи гүлүп, шатлык гучярды шаны!

Хәким дийди: «Якың аташы улы,
Түтедиң мүшк-анбар, загпыран гүли».

Онуң кануныды — мейлис биле той,
Шат болуп, михр үчин ичмелиди мей.

Сен-де тәзе дон гей, мырадыңа ет,
Сен-де михриң илки гүнүн байрам эт!

Соң хәким кешт эдип дүнйәни гезди,
Йүрекдәки гизлин сырлары сызды.

Адыллык эдйәрди баран еринде.
Сүтеми-җепаны гөрен еринде,

Деррев ёк эйлейип, гечип гидерди,
Хайыр-ыхсан ёлун ачып гидерди.

Гүл экди, от-чөпүң көйүп ёгуна,
Өвүрди дүнйәни эрем багына.

Амулдан гечди-де Тамиша барды,
Җеңңеллик, токайлык ерлери гөрди.

Соңра Куша тарап гадамын герди,
Ил онда танярды диңе шол мерди.

Феридун элли йыл болды хөкүмдар,
Хәкимиң үч саны җигербенди бар.

Шаң ызыны тутуп билҗек хер вагт:
Үч огул, үч саны мен диен йигит.

Серви дек бойлары, нурлы йүзлери,
Какасына меңзешип дур өзлери.

Ики огул Шахрназдан болупды,
Иң кичиси Арнаваздан болупды.

Ылгашанда пилден озарды олар,
Эмма энтек атсыз гезерди олар.

Барлылар ичинде бир адам барды.
Хәким оны бир гүн янна чагырды.

Ады — Җандил, хызмат этмек кәриди,
Бар ищде ол шаның вепадарыды.

Ша дийди: «Кешт эдип ериң йүзүни,
Тапып гел үч пери, үч ша гызыны.

Мынасып гызлары гөзле булара,
Ша неслинден болсун гуда болара».

Җандил боляр дийип чыкды-да гитди,
Ша эмриниң ёлна бакды-да гитди.

Дана хем дилтапар сыпайы киши,
Битирмеклик үчин бу хайыр иши

Хаял-ягал этмән, чыкды Эйрандан,
Гыз гөзләп, кән юрды сөкди бир яндан.

Көп йөрәп, көп ерде дуруп гечди ол,
Гызлы көшгүң барын гөрүп гечди ол.

Ысгап гөрди адамларың агзыны,
Диңледи хер кесиң хер хил вагзыны.

Эмма ша тапмады шу гиң әлемден,
Гарындаш болара Феридун билен.

Умыдигәр болуп ене-де гитди,
Емен шасы Сарвың көшгүне етди.

Кәте өвүп, кә етирип хәсини,
Арша чыкарды ол Емен шасыны.

Ша дийди: «Халайык тарыпың этсин,
Ким боларсың, шоны бир аян эт сен!

Хош хабарлы гелен гулмы, чапар сен?
Нәме максат билен этдиң сапар сен?»

Җандил дийди: «Шахым, йүзүң нур ачсын,
Элмыдама сенден шер гайра гачсын!

Мен Эйранлы, жаханкешде бир дервүш,
Илчи болуп гелдим, ишим мөхүм иш.

Мен жогап берейин айдан задыңа.
Феридундан салам гетирдим саңа.

Улы хем болса, өзүн улы саянок,
Гадыр гоянына кичи диенок.

Саңа дийди: «Араплаң баштутаны,
Емен шасы шалаң барып ятаны,

Ша, тагтыңда мүшки-анбар сачылсын,
Яманлык гөрмәсиң, багтың ачылсын!

Билсең бизиң үлке гүллейән үлке,
Биз гүйчли, биз эе хазына, мүлке.

Үч оглум бар, тәжи-тагта мынасып,
Үч оглум бар эшрет, багта мынасып.

Дегиленок олаң гөвүн шадына,
Диенлери боляр айдаң бадына.

Ковумы гадымы үч яш жувана
Үч гелинлик герек акылы дана.

Сениң көшги-эйваныңда, хөкүмдар,
Үч саны гүл дейин гөзел пери бар.

Дийип бир арыпдан эшден дессиме,
Илчими гөндердим сениң үстүңе.

Энтек гызларыңа ат хем айры жай
Бермәнңи эшидип, бегендик бижай:

Биз хем огул адын эшгәр тутамзок,
Багт арзув эдип, гиже ятамзок.

Аталара шейле дурмушың пенди:
Ики дүрли гөвхер жүпт болсун инди».

Дийдим Феридуның саргыдын саңа,
Шахым, сен-де айт айгыдың маңа».

Сарв эшдип Феридуның сөзлерин
Ёлунан лотос дек, саллады серин:

Илчә хеззет эдиң дийип эмр этди,
Өзи болса чуңңур пикире батды.

Гапысын япдырды ол шакыр-шукур,
Йүрегин гаплады диңе бир пикир.

Юрдуң бар ерне чапарлар гитди,
Даналар гелсин дийп, ол хабар этди.

Ша пикирин аян этмек исл еди,
Гизлин сырын беян этмек исл еди:

«Үч гызым бар ер биле гөк арада,
Гөз гуванжым — дийсем олар барада.

Феридун яныма ёллапдыр чапар,
Хошниетли дузак гурды бу сапар.

Дийипдир ша илчи иберен вагты,
«Үч оглум бар безәп отуран тагты».

Шалар шасы гуда болмакчы боляр,
Бичәре гызлармы алмакчы боляр.

«Боля» дийсем, йүрек-багрым эзилер,
Алдав салсам, шалык дессур бозулар.

Шаның ислегини этсем мен бержай,
Янып, бишип, гөзяшыма тапман жай.

Эгер-де «ёк» дийип, эгмесем боюн,
Халым өрән тең бор мең ондан кейин.

Шахы-элеме дийп бормы «боюн дәл»,
Онуң билен душман болмак оюн дәл.

Феридуның Заххак шаны йыкышын
Гүр берди алысдан гелен бир киши.

Акыл бериң, весъетиңиз алайын,
Нә дийсеңиз, шонуң билен болайын».

Аксакгаллар бирагыздан шей дийди:
«Шахым, сөзүмизе гулак гой — дийди —

Ислемейәс сениң боюн болмагңы,
Гамыш дек хер ере эглип дурмагңы.

Догры, Феридун ша улудыр улы,
Йөне велин бизем дәл онуң гулы.

Ар үчин сөвешмек дәбимиз бизиң,
Ат хем йити найза динимиз бизиң.

Ханджарлармыз ганым үстүнден инер,
Найзалармыз сүмме токая дөнер.

Гызларңы эй гөрсең, бар затдан геч сен,
Сесиңи чыкарман, хазынаң ач сен.

Эмма хедер эдйән болсаң сен ондан
Хем совулмак пикриң болса өңүнден,

Шерт талап эт, гарындашлык хыялы
Ел угруна гидип, пуч болар ялы».

Нәдерини билмән отурды хәким,
Келебиң уджуны йитирди хәким.

Ша илчисин чагырды-да янына,
Сыпайчылык этди өз мыхманына:

«Ер йүзүнде ондан улы хәким ёк,
Диен задын этмезлиге хакым ёк.

Дий оңа: «Болсаң-да бейгиң бейги сен,
Атасың, билйәнсиң ата сөйгүсин.

Шаның оглы болса, гелдиги багты,
Огла гечйәр атаң шөхраты, тагты.

Огулларңы нәче сөййән болсаң сен,
Гызларымы шонча говы гөрйән мен.

Гидеренден гызларымы-багтымы,
Говы болджак берсем тәджи-тагтымы.

Гызларым гиденден гөзүмден ырак,
Гөзлерими берәеним ягшырак!

Эмма шахы элем эйлесе хөкүм,
Боюн болмазлыга ёкдур хич хакым.

Шаның огуллары үлкәме гелсе,
Үч шамчыраг гелип назарын салса,

Шахы-элем, хөкмүң берджай эйленер,
Гызлармың үчүсем ёла шайланар.

Шахым, гой, сең үч шамчырагың гелсин,
Бу түм шәхримизе шөхлесин салсын.

Йүрек билен гаршыларыс гелселер,
Олар мениң гөвнүм авлап билселер,

Билсем олаң йүреклерниң пәкдигин,
Билсем гайры ниетлерниң ёкдугын,

Огулларңа гызларымы берейин,
Сөзүм сөздүр, бир әхтимде дурайын.

Сен гөрмек ислесең олаң дидарын,
Шо халатда ша алнына ёлларын».

Джандил бу джогабы эшден дессине,
Шаның тагтын өпди, эглип үстүне.

Тарып сөзүн айдып көшгүң шанына,
Уграды өз хөкүмдарның янына.

Ел дек учуп ша хузурна барды ол,
Эден гүррүңлерин хабар берди ол.

Үч оглун янына чагырып ша хем,
Әхли сырын аян эйледи шо дем.

Яшырмады хич зат, ша дийди дүзүн.
Бирин-бирин айтды илчиниң сөзүн:

«Емен шасы батыр тайпасына баш,
Сыраты саялы сервә чалымдаш.

Оглы болмандан соң тутара ызын,
Ша өрән эй гөрйәр ай дек үч гызын.

Оларың янына элтсең Сурушы[1],
Җемалларын гөрүп, гачарды хушы.

Ша гызларна ёллан савчым гелипдир,
Савчымы ша говы гаршы алыпдыр.

Үчиңиз хем гидиң шаның янына,
Ярар ялы сөз тапың ша җанына.

Сүйҗи дил, сайхаллы, эдепли болуң,
Нәме дийсе диңләң, аз гепли болуң.

Тангырдыр, бар зады билйәндир хәким,
Сөзде хем сөхбетде тай гелмез хич ким».

Айдылан сөз гөвүнлерне ярап хош,
Үч йигит хем какаларна эгди баш.

Алыс ёла гитмәң гамын ийдилер,
Мобетлер-де биле гитсин дийдилер.

Чагырдылар энче батыр пәлваны,
Лешгерлериң ёкды белли бир саны...

Сарв хем йигитлең гелҗегин дуйды.
Бүтин лешгерине бесләниң дийди.

Сүлгүн ялы безәп үсти-башыны,
Гаршы алды Сарвың әхли гошуны.

Үч йигди шәхере гирилйән ерде
Гаршылады хормат билен иллер-де.

Дүр-гөвхер ялпылдап шөхле сачярды,
Мүшки-анбар ысы гөвүн ачярды.

Динар сечип мыхманларың ёлуна,
Зер сепдилер атларының ялына.

---

[1] Суруш — перишдәниң ады.

Ша бакып отырды векил-везирне,
Үч йигит хем гелди онуң хузурна.

Соң ол ачды хазынаның агзыны,
Сырлы гөзеллигиң диңләң вагзыны.

Үч гыз чыкды мисли җеннетиң гүли,—
Олары ярадан дәл адам эли,—

Гам-гусса гөрмедик үч гыз гөрүнди,
Шар гара сачлары бурум-бурумды.

Ша берди үч гызын үч мыхманына,
Үч пәлван үч айың барды янына.

Сарв дийди: «Булар бир-бирине тай,
Хөкүмдар йигиде бапдыр гөзел ай.

Табшырян булара үч чырагымы,—
Сөйгими, шанымы, йүрек ягымы.

Гөзлериниң гарасы дек гөрсүнлер,
Кешплерине йүрекден ер берсинлер.

Кеҗебә мүндүрип, даңың гошуны».
Дийип ол аглады, саллап башыны.

Чайылан дек болды Емене тылла,
Сеп чекйән земмерлең соңы ёк ылла.

Феридуна тарап — догма үлкеден
Ёла дүшди яр билен үч гүл беден.

ФЕРИДУНЫҢ ДҮНЙӘНИ ҮЧ ОГЛУНА ПАЙЛАП БЕРМЕГИ

Билйәрди хөкүмдар пинхан гүйч сырын,
Үч бөлеге бөлди сораян ерин.

Биринҗиси — Рум, икинҗи — Туран,
Үчүнҗиси Арабыстан хем Эйран.

Салымың йүзүне бакды-да сиңе,
Ша белледи оны Рум үлкесине

Хем-де дийди оңа: «Йыгна-да гошун,
Гүнбатара тарап чекибер башын.»

Салым гелип, алтын тагтына мүнди,
Гүнбатарың шасы болды ол инди.

Туран биле Чын юрдуны Тур алды,
Әхли туранлының хәкими болды.

Тур хем сайлап-сечип лек-лек гошуны,
Туран тая өврүрди ат башыны.

Ша лыбасын гейип, тагтына гечди,
Үлкесине сахы элини ачды.

Тагзым эдип юрдуң бар сыпайысы,
Ат бердилер Тура — Тураның шасы.

Рач огулларның кичиси эрди.
Оңа-да какасы Эйраны берди.

Эйран, арап шасы этди Ражы,
Голуна говшурып тагт билен тәжи.

Кичи оглуна хәким хормат гойярды,
Тәжи-тагта түйс мынасып дийййәрди..

Шейдип ол үч доган тагта отурды,
Хөкүм сүрүп, хеммә шатлык гетирди.

ФЕРИДУНЫҢ УЛЫ ОГУЛЛАРЫНЫҢ ДИЛ ДҮВҮШМЕГИ

Ай-гүн кервен ялы гечип баряды,
Ким билйәр маңлая язылан зады.

Феридуның яшы бир чене етди,
Яшлык гүллерини тоз басып гитди.

Хемме зат хем үйтгәп-өзгерип дуряр,
Адам хем гарраса, гүйҗүн йитирйәр.

Какалары гаррап, артанда дерди,
Огуллары пис ишлере баш урды.

Салым үйтгәп, өңки болшун ташлады,
Юрдунда кануны бозуп башлады.

Доймаз-долмаз небси аклын айлады.
Геңешчи гелсин дийп, эмр эйледи.

Кичи инимизе нәм үчин атам
Дөвлетин ынанды дийп тутды матам.

Гахар-газап билен йүзүни чытды,
Деррев Чынма-чына чапар угратды.

Ортанҗы доганна хат язды шейле:
«Өмүр-бакы шатлык деңизин бойла!

Ядыңдан чыкарма, хөкүмдар, шуны:
Нәлетлейәс ниетини бозаны.

Чырпынян мес пиле ким дурса арка,
Йүреги гарадыр, бакма сен гөрке!

Инди болан зада сен бир гулак ас,
Ата-баба эшден дәлдир хич бир кес.

Үч доганлык — ша тәҗиниң сөеси,
Улы барка кичи болды эеси.

Мен доганлаң улусы хем данасы,
Мен болмалы ахыр шаларың шасы.

Эгер какам тәҗин бермесе маңа,
Бермели ортанҗа — бермели саңа!

Бизиң гайгымызы этмеди какам,
Адалат ёлундан гитмеди какам:

Ража Арапдыр Эйраны берди,
Маңа Румы, саңа нирәни берди?

Саңа берди Чынма-чыны, Тураны,
Шейдип кичи эеледи Эйраны!

Мен бу пайлашыгы этмейән ыкрар,
Аклын йитирипдир гарры хөкүмдар».

Оң илчиси дүйә мүнди-де гитди,
Көп мензиллер ашып, Туруңка етди.

Илчи айдыланы беян эйледи,
Еңлес ортанжының башын айлады.

Гайдувсыз Тур эшденде бу сөзлери,
Газапланып аларылды гөзлери

Хем дийди илчә ол: «Гит-де сен шо ян,
Румың шасына эт шуны аян:

Алдап огулларны, олар мөн вагты
Экипдир атамыз шейле дарагты:

Япрагы оң зәхер ширеси хем ган.
Душушмак алажын эдерис хөкман.

Геңеш гуруп, барлалы бар гүйжүмиз
Хем чапар ёллалы атамыза биз.

Өзүмизе якын, мекир, дилевар
Бирин чапар эдип ибермели бор.

Намарт болман, гөрешмели ал билен,
Асыллы әр гидер догры ёл билен.

Максадың жең болса, сагынып дурман,
Сөвеше гирели, салымын бермән!»

Салым илчиң тизден хабарын алды,
Доганның-да ниет-күйүни билди.

Ики хәким, ики доган душушып,
Зәхери бал билен гардылар гошуп,

Шейлеликде ики доган бирлешди,
Аян хем гизлин сыр хакда гүрлешди.

Соңра чагырдылар дана бир пири,
Гепде хем гүррүңде тайсыз бир зоры.

Соңра олар максатларна гечдилер,
Үч болуп өзара сөхбет ачдылар.

Салым дүшүп атасының кастына,
Нобат бермән доганына-достуна,

Чапара йүзленди: «Ша тарап уч сен,
Елден-де, тоздан-да оз, шувлап геч сен.

Көшге гир-де гөни баршыңа шундан,
Салам говшур шаха ики оглундан.

Соңра дий сен хөкүмдара шейле сөз:
Ики дүнйәде хем хакың гулы биз.

Жуван киши чаларжагын билйәндир.
Эмма чал сач гаралмаздан соляндыр.

Дүнйә дар дийп, ене дурсуң шу ерде,
Я юмман өйдйәрмиң гөзүңи гөрде?

Уммасыз гиң сениң ериң хем дүзүң,
Эмма гөвнүмизе дегдиң сен бизиң.

Ёллар ичре хусытлыгы сечдиң сен,
Ярадның эмринден ваз гечдиң сен.

Мекирлик, алдавы гөвне жайладың,
Шалыгыңы сен нәдогры пайладың.

Дана дәлми огулларңың үчүси —
Улының ерине гечди кичиси.

Бизде укып гөрмән, гусса батырдың,
Кичи оглуң улалдып, арша етирдиң.

Бир оглуңа йылан болуп серетдиң,
Бейлекиңе кейпи-сапа дөретдиң.

Бири отыр гапдалыңда тәч гейип,
Саклаяң мәхриңден гандырып, сөйүп.

Нәме артык иш битирди кичимиз?
Нәме бейле ала тутяң үчүмиз?

Шалар шасы, хак ишлери сөййән сен,
Адалатсыз иш эденңи дуйянсың.

Тәҗин алып бихепбәниң башындан,
Шахы-элем, дындар бизи сен шондан.

Гой, ол хем яшасын биз ялы четде,
Ков оны яныңдан, гүмүни чек-де!

Ёгса-да үстүңе чозуп барарын,
Туран, Румы, Чынма-чыны сүрерин.

Гырарын Эйраны, сүрүп гошуны,
Рaҗың хем аларын мен башыны!»

ФЕРИДУНЫҢ ЯНЫНА УЛЫ ОГУЛЛАРЫНДАН ИЛЧИ ГЕЛМЕГИ

Шаның сөзүн диңләп, баш эгип чапар,
Чыкды-да, Эйрана эйледи сапар.

Атына атланып, учды-да гитди,
Даг-дереден ел дек гечди-де гитди.

Чапар гелип етенинде Эйрана,
Шаның көшги гойды оны хайрана.

Ики даг гуршап дур көшгүң дашыны,
Булутлар өртүпдир белент башыны.

Гапысында өр туруп дур батырлар,
Сыпайылар ич ишикде отырлар.

Бир тарапда пиллер җеңе тайяр дур,
Бир тарапда арлашып дур арслан-шир.

Нөкерлең гопгуны асмана галды,
Шириң аррылдысы чыкан дек болды.

Чапар көшги сынлап, гаранды дашын,
Бар ери тутуп дур нөкердир гошун.

Чапарың геленин бада-бат дуюп,
Көшге дана илчи гелипдир дийип,

Деррев йүвүришип гитди нөкерлер,
Хөкүмдара хабар этди нөкерлер.

Хөкүмдар пердәни сырып серетди,
Айдың илчи гелсин дийип эмр этди.

Чапар Феридуна назарын салды,—
Илиң эй гөрйәнниң себәбин билди.

Йүзи нурлы, бойы серви мысалы,
Яңаклары мисли гызыл гүл ялы.

Мылайым, мәхирли, гүлер йүзлүди,
Сөзләнинде мыдам сүйҗи сөзлүди.

Гоҗа хәким ер берип өз яныңдан,
Огулларны сорады мыхманындан:

«Айдып отур, олар аман-эсенми?
Кейпи көкми я-да гусса басанмы?

Ери, чапар, сениң өз халың ничик?
Ядаман гелдиңми даг, дере гечип?»

Ол хем шаха дийди хошамай сөзүн:
«Сизиң саглыгңызда бардырыс бизем.

Саг-аман гезишип, яшап йөр олар,
Кейплери-де көкҗе дийсемем болар.

Йөне велин гелдим башга сөз билен,
О барада геплешмекчи сиз билен.

Гой, диллер гахарлы сөзлери сачсын,
Мен бир бичәре гул, гүнәми геч сен.

Чемче ганым гечсең, мен ондан кейин,
Тентек огулларңың сөзүн айдайын».

Хәким дийди: «Еке-еке эт беян,
Олаң күй-ниетин билейин аян».

Чапарың сөзлерин диңледи, дымды,
Бирденем гахара-газаба мүнди.

Хэким дийди оңа: «Эй, дана чапар,
Рехим этҗегими билдиң бу сапар!

Ягшылыга гарашмандым өңем мен,
Шейле болҗагыны сыздым өңүнден.

Дий сен ики арвах, ики нежисе,
Дий сен акмаклара — ол ˋики писе:

«Өзүңизи танатдыңыз сиз басым,
Сизден шуңа гарашдыммы мен асыл?

Нэче дийсем, дүшмерсиңиз сиз гепе,
Сиз асыл тен бермерсиңиз дүз гепе!

Хаясызлар, ундупсыңыз хакы сиз,
Пис ёла баш гошупсыңыз чакы сиз.

Яп-яңы хем яшдым, гүйчли йигитдим,
Яп-яңы хем гара сачлы йигитдим.

Пелегиң гердиши билими энди.
Гара сачларыма ак гырав сепди.

Маңа бакан пелек сизе-де бакар,
Сизиң хем билиңиз яй дейин бүкер.

Өмүр-бакы таңрың садык гулы мен.
Ант ичйэрин ериң, гүнүң адындан,

Ант ичйэрин ай хем асман, тагтдан,
Сизи йигренмэндим мен хич вагт-да!

Барча мобет, мунежҗими гетирип,
Сөзлерини диңлэрдим мен отурып.

Башламаздан бурун өзүм херише,
Бир аллага сыгынардым хемише.

Хэким боламда-да бүтин мүлке мен,
Мыдам гулак асып гездим халка мен.

«Үч оглума тагтым берерин, белки?»
Дийип, өз янымдан айдярдым илки.

Ахриман ызындан гиден болсаңыз,
Ата пендин рет эден болсаңыз,

Онда гитмерсиңиз сиз мундан аңры,
Сизиң дек пислери халамаз таңры.

Накыл бар, белки хем, шол акыл берер:
«Хер ким өз экенин өзи хем орар».

Пирим дийди маңа: «Кимлигне бакман,
Адам бары бака бармалы хөкман».

Небис апарыпдыр акыл-хушуңыз,
Арвах-җын болупдыр бар сырдашыңыз.

Чакым мең чак болса, шере баш гошуп,
Гүнэ пенҗесинде гидерсиз яшып.

Инди газап донун гейип йөрмэйин,
Казам долуп баряр, мен оңа тайын.

Үч оглуң атасы, бу гарры педер,
Өлмэнкэ хеммесин дуйдурып гидер:

Аңламаса бир кес шериң алыны,
Йигренип бар зады, йитир ёлуны.

Дүнйэ көп гөрендир сиз дек кишини,
Ол хер кес өңүнде эгмез башыны.

Хетдиңизден ашмасаңыз бэш бетер,
Хенизем худайым гүнэңиз өтер.

Җеза шарпыгыны дадар болсаңыз,
Йөриш энҗамыны тайяр эдиң сиз.»

Илчи диңлэп шаның бар айдан сөзүн,
Башын эгип, көшкден сайлады өзүн.

Йылдырым дек сүйнүп учды-да гитди,
Ел дек шувлап, ара ачды-да гитди.

РАҖЫҢ АГАЛАРЫНЫҢ ЯНЫНА ГИТМЕГИ

Феридун бермэге дана пендини
Янына чагырды җигербендини.

Хэким ачды өз оглуның гөзүни.
Айдып берип гелен илчиң сөзүни:

«Оглум, агаларың хут бизе гаршы
Эйлемекчи боляр ганлы җең-уршы,

Пис ише баш гошмак, яманлык пэли,
Шейле язылыпдыр олаң ыкбалы.

Олаң юрды эҗирли хем азаплы,
Адамлары гахарҗаң хем газаплы.

Ша болуп, болсаң сен хөкмүрован,
Диңе шонда болар доганың доган.

Халың гачып, элден гитсе тэҗи-тагт,
Голайыңа гелен болмаз шо вагт.

Гылҗыңа даянма, эйлеме җеңи,
Говулыга бармаз, оглум, җең соңы.

Оглум, муны өзүм тослап тапмаян,
Агалаң бу сыры эйледи аян:

Ери, тайынмысың җеңе диййэрлер,
Шайың тут-да, чык сен өңе диййэрлер.

Дөвдүлешип сең үстүңе эңерлер,
Я еңерсиң, я-да олар еңерлер.

Еңэйселер кулуң соврарлар олар,
Оглум, ярашайсаң, шол говы болар».

Эзиз какасына шей диййди Рач:
— Сөзлериме гулак гой,— диййди Рач:

«Парасатлы, адыл, пайхаслы шахым,
Ыкбалың нэдигин билйэң, пенахым.

Ел ялы өсүп дур ыкбал депеден,
Ондан гуталармы гайгы көп эден?

Ол ел өссе, дурмуш дарагты солар,
Йүреклериң нуры өчер, ёк болар.

Дурмуш башы байлык, җепа оң соңы,
Дүнйэ билен хошлашмалы иңсоңы.

Шейле болса эҗир чекип нейлэйин,
Дурмуш дарагтыны экип нейлэйин.

Эксем, онуң көки гызыл ган ичер,
Йигренч хем бетбагтлык мивесин сечер.

Биз ялы шалары көп гөрди элем,
Көп-көп хөкүмдары гөрер ол хэлем.

Гадым шалар хич мекирлик этмэндир,
Ар-касасың алдавына гитмэндир.

Дана сөзүң диңлэрин мен хемише,
Кака, асыл баш гошмарын бет ише.

Тэҗи-тагт мениң нэмэме герек?
Өңлериңден чыкҗак, гызман бидерек.

«Доганларым! — диййҗек, чыкҗак-да өңе,—
Бир тенде бир җан дек голай сиз маңа.

Йүрекден йигренҗи зыңып ташлаң сиз,
Таңрыны танаян болар китүвсиз.

Шер арап, от бермэң җүмле-җахана,
Җемшит нэме гөрди эдип бахана!

Не сиз, не мен гутулмарыс җезадан,
Хей гачып гутулан бармы казадан...

Шейдип хайыр гапысыны ачарын,
Гахар дэл-де, мен мухапбет сечерин».

Хэким диййди: «Оглум, сен-э той диййэң,
Олар болса җең доңуны гей» диййэр.

Догры экен көнелериң айданы:
Эгри азар, догры озар гөс-гөни.

Җан оглум, тамам-да шейледир сенден.
Доганларңы сөййәң ачык гөвүнден.

Дучар болса өмүр хазан елине,
Пайхаслы-да дүшер вагшы голуна.

Аллатагаланың иследиги бес:
Өлүм зәхеринден гутулмаз хич кес.

Йүрегиңе дүвениңи эт, оглум,
Шайың тутуп, ёла дүш-де гит, оглум.

Нөкерлерден хызматгәр сеч өзүңе,
Сыпайылар дүшүп гитсин ызыңа.-

Сен гит, мен олара бир хат язайын,
Язан хатым гөзяш билен эзейин.

Ынҗаларым ялы, аман гайдып гел,
Агаларңа мәхрем сөзүң айдып гел!»

Наманы ёллады Чин билен Рум
Юрдундакы хәкимлере Феридун:

«Ал асмандан бакып дуран ики гүн,
Кабул эйләң гоҗаңызың саламын!

Батырлаң батыры, җанан огуллар,
Ша эхлиниң тәҗи, мердан огуллар,

Сизе көп говганы гөренден салам,
Дүнйәң сырын аңып йөренден салам.

Сердессе, ханҗара хөкмүн йөредип,
Җең-сөвешде өчмез шөхрат дөредип,

Гиң элеми бетбагтлыкдан дындырып,
Хакыкаты голдап, шери сындырып,

Умыт хазынасын ачандан бу хат,
Түме ягты шөхле сачандан бу хат.

Маңа байлык, тәҗи-тагт герекмес,
Маңа сизден башга багт герекмес.

Эҗир чекдим ачмак үчин багтыңыз,
Дилегим: хош гечсин сизиң вагтыңыз.

Болупсыңыз атаңыздан нәгиле.
Айдың сиз, бу затлар боляр нәхиле?

Иниңизиң гүнәси ёк чигит дек,
Яныңыза барар ол мерт йигит дек.

Агаларым билен гүрлешҗек диййип,
Яныңыза баряр тагтыны гоюп.

Сизи тәҗи-тагтдан илери тутды,
Калбында доганлык мәхрин экитди.

Ага иниң хергиз гамын иййәндир,
Гөвнүн гөтерйәндир, хош сөз диййәндир.

Аладасын эдиң, мухапбет гоюң,
Ики ага болуп иниңиз сөйүң.

Хемме иши акыллашып үчиңиз,
Хормат билен ыза ёллаң кичиңиз».

Ша мөхүрин гойды хатың астына.
Рач ёл шайыны тутды дессине.

Ёлда-ызда горап гидере дашын,
Алды ол янына азаҗык гошун.

АГАЛАРНЫҢ РАҖЫ ӨЛДҮРИШЛЕРИ

Рач агаларның янына етди,
Доганларын акйүрекдир өйтди.

Агалары гуршап алып дашыны,
Сап-сап эдип дуруздылар гошуны.

Гөвни ачык гөрүп инисин олар,
Бир бада акйүрек ялы болдулар.

Ики гара йүрек, бир хем ак йүрек,—
Тиркешип уграды көшк сары йөрәп.

Ичгин дәл агалаң гүррүңи-гепи,
Гүмүртик сораглар сөзлериң көпи.

Рач ша тәҗине мынасып экен
Дийип, пикир этди оңа хер бакан.

Барча гошун тәк Раҗа гарады,
Нөкерлерде оңа сөйги дөреди.

Ики бир-ики бир бөлүншип гошун,
Чавуш чакышярлар, гараншып дашын:

«Патышалык гелшип дур-ла Раҗа,
Ине, шунуң сери мынасып тәҗе!»

Салым гөз айлады бүтин гошуна,
Гахары-газабы чыкды дашына.

Гахарына гахар гатып гайтды,
Башын саллап, оя батып гайды.

Ганы гызып, отлар дүшүп җанына,
Чагырды Тур геңешчисин янына.

Олар отурды-да маслахат этди,
Шалык тәч хакында көп гүррүң гитди.

Салым Тура дийди, гөтерип башын:
«Нәм үчин ики-икә бөлүнди гошун?

Нөкерлериң хыялыны дуймадың,
Асыл оны дуяйын хем диймедиң.

Рач гелди, лешгер бир хили болды,
Нөкерлең йүрегин ол эле алды.

Диңе Рач хакда сөзлейәр лешгер.
Нирә гитсе, шоңа гөзлейәр лешгер.

Алып билмән урундык биз Эйраны,
Шол хем калба салды битмез яраны.

Инди мен дүшүндим гөрүп булары,
Раҗың ша болмагын күйсейәр бары.

Сен оны йыкмасаң, гүйч йыгнап башлар,
Сени йыкып, аяк ашагна ташлар!»

Соңра турдулар-да гитдилер олар,
Узын гиҗе пикир эдип ятдылар...

Әлем гара пердесини ташлады,
Лешгерлер укудан туруп башлады.

Эл чекмән агалар уят, бет ишден,
Бакы айрылдылар акылдан-хушдан.

Хилегәрлең җанларына от дүшүп,
Бардылар лешгерлең янна тиркешип.

Рач доганларның гелйәнин гөрүп,
Чадырындан чыкды, шат гадам уруп.

Сорага башлады ол ики хайын,
Дийҗек сөзлери-де өңүнден тайын.

Тур дилленди: «Рач, кичи сен менден,
Нәмүчин шонда-да мен дәл-де, ша сен?

Сен шаларың шасы, Эйран хәкими,
Мен берҗай эдйәрин йөне хөкүми:

Түрклең дервезесне гарап отырын,
Сакчың ялы дашың горап отырын.

Шалык тәҗин гейип отырсың, мес сен,
Хут агаң болсам-да гулдан хем пес мен.

Юрт дең пайланмады, нәме хатамыз?
Диңе саңа гүлүп бакды атамыз!»

Рач эшдип Туруң гөдек сөзүни,
Дана җогап берди, чытман йүзүни:

«Агам, акылыңа айланып сөзле!
Багтыңы парахат-дынчлыкдан гөзле.

Нейләйин мен Эйран билен Тураны,
Нейләйин берселер жүмле-жаханы?

Белентлигиң соңы болса гара гыш,
Оны күйсемеклик нәмә герекмиш?

Гөк асман-да болса аяк астында,
Ахыр жан берерсиң дашың үстүнде.

Тагта чыкып, шалык тәжини гейдим,
Эйрана хөкүмдар болмакдан дойдум.

Тагта чыкың, алың тәжи гейиң сиз,
Эмма мени йигренмеги гоюң сиз!

Агалар, сөвешмек исләмок бир-де,
Гахарланмак нәмә герек бу ерде.

Жепа чекип, гечирсем-де мен вагты,
Эмма гөвне дегип алмарын тагты.

Гедемлигиң гулы болман хич хачан,
Барлышык эделиң, дийсем ач-ачан!»

Эшиденде көрпәң айдан сөзүни,
Тур сандырап, бүрүшдирди йүзүни.

Хак сөз авы гатды ашу-нанына.
Хак сөз ярамады онуң жанына.

Бир отурып, бир галды ол еринден,
Гахар-газап гайнап-жошды серинде.

Алтын отургыжы гарбап алды ол,
Ражың келлесинден айлап салды ол.

Рач налач гөзүне яш айлады,
Ялбарып яш хәким нала әйледи:

«Атаңдан утан сен, алладан горк сен!
Билип гой, арымы аларлар сенден.

Агам, урма мени: әшидип ахым,
Өмүр танапыңы ёлар аллахым.

Өлдүрме, дерексиз йитирме мени,
Дүнйәден арманлы өтүрме мени.

Шалыкдан гидейин, дөкме ганымы,
Дер дөкүп тапайын дөвүм нанымы.

Доганың мен, доган жанын алма сен,
Гарры атаңы янар ода салма сен.

Ислегиң тагтды. Алдың, ага сен,
Ган дөкме-де, сыгын бир аллага сен!»

Диңлемеди, гайта хайбат атды Тур,
Доганы өлдүрмәң шайын тутды Тур.

Әдигниң гонжундан ханжарын чекди,
Доганның ганым дек ганыны дөкди.

Авулы тыг парран гечип дөшүнден,
Хөкүмдары айра салды хушундан.

Гышарып-гышарып, бүкүлди хәким,
Чапылан серви дек йыкылды хәким.

Жораланып ганы акды-да гитди,
Шейдип Эйран шасы дүнйәден өтди...

Серет, нейлединң сен, бирехим дүнйә?
Оны шонуң үчин дөретдиңми я?

Билмейән кимсәни гүлдүрйәрсиң сен,
Кими гамда гоюп, өлдүрйәрсиң сен...

Тур тарп уруп, гахар-газаба галды,
Яш хәкимиң тәчли келлесин алды.

Ол келләни мускус билен өлледи,
Соңра болса какаларна ёллады.

Гожа хат хем язды: «Кабул әйле сен,
Иберйәрис сөйгүли оглуң келлесин.

Бәрден барар велин, ынха, шу келле,
Арша чыкар, ер йүзүне ша белле».

Шейдип, олаң херси биряна гитди:
Бири Рума, бири Турана гитди.

ФЕРИДУНЫҢ РАЖЫҢ ӨЛДҮРИЛМЕГИНИ БИЛМЕГИ

Феридун хер заман ёла бакярды,
Рач диийип, лешгер гусса чекйәрди.

Голайлапды гелер вагты яш шаның,
Эмма затдан хабары ёк гожаның.

Гызыл чайып, оглуң тагтын дүзетди.
Тәжи лагл-җөвхер биле безетди.

Сакылар гетиртди мейлисе гайым,
Кернай-сурнайчыны этдирди тайын.

Гөрүлжек тайынлык гөрүлди килең,
Гөзленйәрди огла мувапык пилем.

Булут кимин тоз галанда ёкары,
Тайярлык гөрйәрди ша хем нөкери.

Бир дүе сайланып гелди-де етди,
Үсүндәки чапар өрән тукатды.

Эңрәп гайгы-гусса батып отырды,
Алтын сандыҗагы тутуп отырды.

Йүпек өртүлгиди сандыгың дашы,
Ичинде ятырды Ражың башы.

Йүзи дув-ак чапар ах-нала чекип,
Ша хузурна гелди, гөзден яш дөкүп.

Бу чапар дәлирәп гелйәндир, белки,
Дийшип хайран галды бар адам илки.

Сандыгы ачсалар, үйшүп хеммеси,
Ичинде ятырды шаның келлеси.

Хәким атдан агып гөзлерин юмды,
Лешгер яка йыртып, чуң оя чүмди.

Шейле душушыкмы гожаң күйсәни?
Гөзлери гаралып, гызды оң ганы.

Ражың алып гиден эхли гошуны
Гусса батып, саллашып дур башыны.

Депреклер дешилен, туг бөлек-бөлек,
Чадырлар шар гара түйс көмүр ялак.

Пиллең келлесине гара чыршалан,
Хеммеже зат матам билен гуршалан.

Гайгы-гам ичинде шаның гуллары,
Җинде-җинде болан атлаң җуллары.

Лешгерлер хошлашып яш хәким биле,
Башларна күл сепип, дүшдүлер ёла.

Гайгы-гама батып, гөтермән башын,
Аглады, эңреди, яс тутды гошун.

Шейдип ызлы-ызына гүнлер гечип дур,
Шейдип пелек кепенмизи бичип дур.

Такдыра тен берҗек болмагын хергиз,
Бил сен, ыкбал үйтгәп дуряндыр тиз-тиз.

Ыкбалыңы душман билсең, сөер ол,
Достум диийип билсең, гөргә гояр ол.

Саңа акыл берип, дийсем мен растым,
Бу паны дүнйәни сөймегин, достум...

Багты ятан гожа хем эгирт гошун
Тутды чар баглыгың ичин хем дашын.

Өңлер бу төверек тойды, мейлисди, -
Инди бу баг шатлык мейлисин кесди.

Күкрегине гысып Ражың башын,
Гожа йыглап баряр, дөкүп гөзяшын.

Алтын тәҗе бакды, зер тагта бакды.
Барысы бош дурды, бар ер гум-гукды.

Сер ховуза, сервә, салма серетди,
Зәр-зар аглап, бага, алма серетди...

Сыпайы әхлиси гамгын болуп дур,
Лешгер тозы дик асмана галып дур.

Сачын ёлуп гожа, делмирип бакды,
Багы, дал-дарагты отлады, якды.

Өвшүн атян көшгүне-де от берди,
От ялыны чар тарапа гол герди.

Гүллери торч эдип, бир-бир согурды,
Төверегне гамлы гашыны герди.

Ражың келлесин гысып дөшүне,
Шейле дийди, гарк болуп гөзяшына:

«Эй худайым, гулак гой-да налама,
Серет сен бигүнә өлен балама.

Гөвресини ики ёлбарс ийипдир,
Келлесини атасына гоюпдыр.

Аллахым, нежислең як сен йүрегин,
Гөзлери гөрмесин өмүр ягты гүн.

Йүреклерне өчмез бир тагма сал сен,
Вагшы хайванлаң-да, гой, хайпы гелсин!

Таңрым, дүнйә малы герекмес маңа,
Бир дилегми битирсең шо бес маңа:

Ражың оглы я агтыгы болса,
Ол хем нежислерден арыны алса,

Шоны гөрүбилсем ёкдур арманым,
Вах диймерин, онсоң чыкса-да жаным».

Гожа шейдип узак вагт аглады,
Отлар өсүп, билине сер баглады.

Гара ер болды оң ёрган-дүшеги,
Тапдан дүшүп, гачды гөзден ышыгы.

Япдырды-да ол көшгүниң гапысын,
Хак дийип гечирди вагтың көпүсин.

«Эй пәлванлар, шейле өлениңиз бармы?
Шу мердан дек гурбан болаңыз бармы?

Огуллам башыма не гүн салдылар:
Бигүнә доганның башын алдылар».

Оглун ятлап, гожа көп перят этди,
Наласы хайвана, гуш-гумра етди.

Аял-эркек гожаң дашына үйшүп,
Онуң зарын овазына сес гошуп,

Гара гейип, матам тутуп аглады,
Гөзяш дөкүп, жигер багрын даглады.

Хәким айны яшда дүнйәден өтди,
Хеммелер ызында гам лайна батды.

Йүреклерде гусса чекди көп гүне,
Гуссалы гүндизлер өврүлди түне.

МАНУЧЕХРИҢ ЭНЕДЕН БОЛМАГЫ

Гечди шейдип, энчеме ай, энче гүн.
Оглуның отагна гелди Феридун.

Махафарит гаршы алды хәкими,
Яш гырнак гөзелди ылла гүн киби.

Оны Рач сөййәрди, аянды иле,
Гырнак ондан болан әкен хамыла.

Басым ар аларыс ислерден дийип,
Феридун бегенди бу сыры дуюп.

Бир гүн Ражың шол сөен кенизи
Догурды ай ялы ажайып гызы.

Хеммелер шат болуп, өсдүрди гызы,
Нур сачды ол гызың ай ялы йүзи.

Серви дек бой алды, улалды-да тиз,
Ража меңзәпжик дуряарды ол гыз.

Гөзе гөрнүп, гыз серви дей болупды,
Дурмуша чыкмагың вагты гелипди.

Ол гожа агтыгын Пашанга берди,
Гүнлериң кервени гечди-де дурды.

Ражың гызының ай-гүни долды:
Гөзелиң нурана бир оглы болды.

Бегендирҗек болуп гарры бабаны,
Бада-бат элтдилер эзиз чаганы

Хем дийдилер: «Серет эй, хэким гожа,
Бир гөз айла, шахым, көрпе Ража!»

Гарры оны гөрүп, гуш болуп учды,
Гожаның арзувы ерине дүшди.

Чаганы элине алды-да гожа,
Шейле дийди сесленди-де чалажа:

«Таңрым, сен етирдиң шу ажап гүне,
Гой, душманлаң гүни өврүлсин түне!»

Хак ялкап, гожаның ачылды гөзи,
Ягтылды-да гитди саралан йүзи.

Хэким гөрүп ене ягты жаханы,
Өңкүден-де эй гөрди ол чаганы.

Шерап ичип, огла гүлүп бакды ша,
Оңа Манучехир адын дакды ша.

Дийди: «Тэмиз шахаң тэмиз мивеси,
Яманлык йүзүни гөрмэн ойнасын!»

Чага өсди, вагтын бош гечирмеди,
Гожа оң үстүнден гуш учурмады.

Чагаң энекесин иңңэн сөйдүлер,
Гаты ерден йөремегин дийдилер:

Ёлларына мүшки-анбар сепдилер,
Үст-башына йүпек-атлас япдылар.

Йыкмадылар шазадаң бир сөзүни,
Гөрмеди ол хич яманлык йүзүни.

Гожа човлугына эдеп өвретди,
Гайдувсыз болмагы весиет этди.

Гожа кувват гелип, йигделди кем-кем,
Тапып гошун-лешгериниң дилин хем,

Човлугына тэжи-тагтын табшырды,
Гуванч билен сердессесин говшурды.

Алтын гынлы хинди гылыҗын берди,
Еди дүрли йүпек чадырын герди.

Табшырды лешгерлең энгам-йүкүни,
Табшырды галкандыр, яйдыр окуны.

Арап атларыдыр найза, ярагын,
Румы совутларын, газна герегин,

Гараз, човлугына бар задын берди,
Өзүне-де бейик ша адын берди.

Ша гелсин дийип эмр этди барына:
Везир-векил, гошун сердарларына.

Бары ша хузурна үйшүп гелдилер,
Хеммеси ажап иш дийшип гелдилер.

Хамана шер ишлер деп болан ялы,
Гоюн билен мөжек жүп болан ялы,

Тэч үстүне сепип лагл-гөвхери,
Ак пата бердилер геленлең бары.

Мунда батыр Шируй, Аваган барды,
Кавэң оглы Каран башда дурярды.

Жеңе тайын болуп, лешгер-де гелди.
Хэким раята назарын салды.

УЛЫ ОГУЛЛАРЫНЫН ФЕРИДУНДАН ГҮНӘЛЕРИНИ ГЕЧМЕГИНИ СОРАМАГЫ

Ша адын эшидип Тур билен Салым,
Нәдерин билмеди ол ики залым.

Бу хабар ашларна авылар гатды,
Гүнлери гайгылы-гуссалы өтди.

Инди нәме эдеркәк биз дийдилер,
Гүнлериниң яшҗагыны дуйдулар.

Ятып-туруп, чуңңур оя батдылар,
Бир тәрин тапмагы карар этдилер.

Олар үчин бир ёл барды бу сапар:
Өтүнч сорап, ёлламалы бир чапар.

Тапдылар дилевар, дана бир әри,
Ол гүррүңсиз башарҗакды бу кәри.

Ясавуллар онуң янна чапдылар,
Эйдип-бейдип,
деррев угрун тапдылар.

Хазынаның гапыларны ачдылар,
Горкуларна лагл-мерҗен сечдилер.

Гымматбаха тәҗи сечип алдылар,
Пиллери-де харбы җула салдылар.

Сылагламак үчин олаң барчасын,
Гайгырмады олар йүпек-парчасын.

Сылагламак үчин сыпайылары
Йүкледилер алтын, күмүш хем дери.

Рум илинден чыкып гитмели кервен,
Эйран тая сапар этмели кервен.

Чапары чыгырып ол ики залым,
Хатың мазмуныны эйледи мәлим.

Аллаха багышлап үч-дөрт агзыны,
Етирипди олар шаның вагзыны:

«Феридуның өмри бакы гүл ачсын,
Таңрым оңа хемишелик нур сачсын!

Саг-саламат гезсин, йигделсин яшы,
Гой, асмана етсин хәкимиң башы!

Канун бозан ики саны хайын биз,
Өкүнип дөкйәрис гөзде яшымыз.

Йүрегмизи паралаяр хатамыз,
Гүнәмизи гечсин бизиң атамыз.

Эшдип бизиң нала билен ахымыз,
Белки, гүнәмизи өтер шахымыз!

Хөкүмдармыз унутсын-да гахарын,
Ягтылатсын көңлүмизиң шәхерин.

Башга сөзүмиз ёк бизиң диере,
Җуван Манучехир гелсин бу ере.

Гелсин, оңа эдил гуллары дейин
Ики доган болуп буралы боюн.

Гахар топрагында өсен дарагты
Гөзяшдан гандырыс, сув күйсән вагты.

Ол агач гөк япрак ачан вагты биз
Шаха табшырарыс тәҗи-тагтымыз!»

Бай кервен Эйрана эйледи сапар,
Кервене баш болды дилевар чапар.

Хошамай сөзлери гетирип диле,
Көшге барып етди байлыгы биле.

Чапар гелди сеси гоҗа-да етди,
Безәң көшги дийип, ол эмр этди.

Алтын тагты деррев дүзетди хәким,
Йүпек-парча билен безетди хәким.

Соңра тагта чыкды хөкүмдар гожа,
Човлугы янында отыр билеҗе,

Ялпылдап дур алтын тәҗи башында,
Сыпайылар үйшүп отыр дашында.

Хеммелер зер донлы, җыгалар серде,
Алтын-күмүш өвшүн атяр бар ерде.

Мердан Шапур ша эмрини битирди:
Ша янына Рум чапарын гетирди.

Чапар гирен бада көшгүң четинден,
Хайран галып, дүшди деррев атындан.

Әлемиң шасына голайлады ол,
Илки тәҗи-тагта гөз айлады ол,

Соң шаның өңүнде ашак йыкылды,
Башын ере гоюп, ики бүкүлди.

Алтын отургычда отурды чапар,
Өвги сөзүн диле гетирди чапар:

«Тәҗи-тагты безейән сен, хөкүмдар,
Сениң ериң тутуп билмез хич бир әр.

Газандың сен ил эхлиниң сөйгисин,
Хәкимлериң бейиклериң бейги сен!

Сен ша болмак үчин дөредиң, шахым,
Бизем сениң гулуң этди аллахым».

Нежислериң диенини сөзледи,
Шейдип чапар хакыкаты гизледи.

Хилели сөзледи. Ша гулак салды,
Диңләп оны, гахар-газаба галды.

Хәким онуң пирим-хилесин дуйды,
Чапара бакды-да, ол шейле дийди:

«Сен ялан сөзлейәң, билйәмиң шоны,
Айт сен, хей гизләп боларми гүни?

Сырын гизләп билмез ол ики пис әр,
Олаң пыглы маңа гүнден-де әшгәр.

Айт таңрысын билмез ики нежисе,
Ики ганхор, ики гүнәкәр писе:

Акмаклаң гепине дограман соган,
Хей-де өлдүрерми доганын доган?

Манучехри сөййәс дийййәрмисиңиз?
Рач нирде? Мейди нирде? Айдың сиз?

Мейдинден хабарың бармыдыр сениң?
Биз диңе келлесин җайладык онуң!

Дөкдүңиз сиз Раҗымың ганыны,
Алмакчымы агтыгның хем җаныны?

Ек, ол барып сизиң ганыңыз дөкер,
Алып барар лек-лек лешгердир нөкер.

Барар, Кавәң тугун гөтерип барар,
Ериңиз торч эдип, меркиңиз берер.

Ар агаҗы, гой, өссүн, гой, гүллесин,
Ганыңыз ювсун оң хер бир мивесин.

Оглуң арын ала билмән гездик биз,
Ниче йыллар шум ыкбала дөздүк биз.

Огулларым, мен җең эдебилмедим,
Гошун өңүн чекип гидебилмедим.

Дөвен дарагтыңыз шаха айырды,
Ол кемала гелип, кән миве берди.

Раҗың агтыгы, арлап мисли шир,
Барып барыңызың эмиңизи бийр!»

Илчи гожаң билип максадын-куйүн,
Гөрүп яш хәкимиң сыратын-боюн,

Сандырап, акылын-хушун йитирди.
Аягын үзеңңә деррев етирди.

Бирден эхли болҗак иши дуйды ол,
Бирден эхли гелҗек иши дуйды ол.

Доганларың шум ыкбална уйды ол,
Ики писиң өлҗегини дуйды ол.

Чапар учды гүйзки түвелей ялы,
Чуң ойда гечирди уммасыз ёлы.

Чыкып Эйран үлкесиниң дашына,
Дүзде душды уммасыз кән гошуна.

Олар өз юрдуның гошуны экен,
Ша экен лешгериң өңүни чекен.

Йүпек чадыр толкун атып дурярды,
Ики хэким онда сөхбет гурярды.

Шо бада чадыра ясавул гирди,
Илчиң гелениниң хабарын берди.

Гетирдилер илчини шо дессине
Хэкимлериң чадырының астына.

Чапар ики хэким билен отурды —
Ол яш ша хакында хабар гетирди.

Дийди олар: гүр бер ханы илки сен
Шахың лешгеринден, белент көшгүнден.

Гүр бер ханы, Феридундан, тагтындан,
Гүр бер нөкеринден, шаның багтындан.

Гүр бер: Феридуның кейпи көкмүдир,
Човлугыны сөййэнлиги хакмыдыр?

Айт сен, ким чекйэр гошун башыны,
Ким гораяр хазынаның дашыны?

Чапар дийди: Гөрсе хер кес о ери,
Гөз өңне гетирди гүлли бахары.

Ол юрды деңесең бахар чагына,
Ерлерин деңэрсиң эрем багына.

Белент көшги ал асмана етип дур,
Бар ери ловурдап, ялкым атып дур.

Эйваны-да бэслешип дур даг билен,
Көшгүң өңи безелипдир баг билен.

Эйванының айратын бир васпы бар:
Депеси оң йылдыз билен гүрлешйэр.

Тагты бейик дийип шоңа диерлер,
Сагында пиллер дур, солунда ширлер.

Пиллериң эери гөвхерден ылла,
Ширлери зынҗырлы, зынҗыры тылла.

Депрек, кернай-сурнай дынман сес эдйэр,
Не гиҗе, не гүндиз сесин бес эдйэр.

Шагалаң, дабара көшэнок сэхел,
Көшгүң өңи бошашмаяр хич махал.

Ша мени мынасып гаршылан вагты,
Гөрдүм гөвхер билен безелен тагты.

Ай кимин ша отыр, тэҗи серинде,
Лагл-мерҗен яныр дур бар еринде.

Шар гара сачы бар, йүзи нурана,
Гөвни ачык, сөзи мылайым, дана.

Ер йүзи середйэр яш шаха бакан,
Гөрсең дийрсиң: Җемшит дирелдимикэн?

Манучехир йигитлерден зыяда,
Болупдыр ол инди эпей пыяда.

Манучехир гоҗаның шамчырагы,
Манучехир гоҗаң дил хем йүреги.

Гол говшурып өңүнде дур мерт Каран,
Бир бада эдэйҗек ол гызыл-гыран.

Сол тайында отыр Емениң шасы,
Оңа табын сыпайылаң хеммеси.

Гаршасп — хазыначы, ёк оң геп-сөзи,
Санардан көп хазыналаң гапысы.

Тылла совут гейип сап-сап гошун-да,
Тайяр болуп дур эйваның дашында.

Олаң серкердеси гайдувсыз Каран.
Гошунбашың бири батыр Аваган.

Газаплы пил киби Шапур хем бири.
Бири Шируй батыр, ширлериң шири.

Эгер ол пиллери җеңе сүрселер,
Ягты җахан, бүтин элем күл болар.

Урушдыр җең эйлеселер биз билен,
Даг-дашы-да дең эдерлер дүз билен.

Йүреклери гахар-газапдан долы,
Биз билен җең этмек олаң хыялы».

Шейдип чапар бир-бир аян эйледи,
Феридуның сөзүн беян эйледи.

Ол бетпэллер эшдип илчиң сөзлерин,
Ак там эдип, салладылар йүзлерин.

Гиҗе-гүндиз гөзе укы гелмеди,
Эмма дерде дова тапып болмады.

Тур Салыма: «Маңа гулак гой — дийди. —
Хэзир гелишмейэр, мейлис-той — дийди. —

Атланалы, той-мейлиси кесели,
Лешгер тартып, үстлерини басалы».

Кэн лешгер йыгнады икиси ченден,
Атлылар гелдилер Румдан, Чинден.

Гошун гелди эхли велаятындан,
Гетирилди юрдуң хер бир четинден,

Буларың лешгери чен-чаксыз кэнди,
Йөне гүни яшҗак чагы якынды...

МАНУЧЕХРИҢ САЛЫМ ХЕМ ТУР БИЛЕН СӨВЕШМЭГЕ ГЕЛМЕГИ

Феридун ягының гелйэнин дуйды,
Дуйды-да, ол Манучехре шей дийди:

«Гошуны серхетден гечирҗек дүзе,
Җең гурмагың тэрин өвретҗек сизе!»

Буюрды ол дурман өңе гитмеги,
Кавэң тугы билен җеңе гитмеги.

Батырлар бар ылла дагың бөрүси,
Сердессе тутмага өкде барысы.

Олар ятладып дур токайың ширин,
Бар ярлар алмага Раҗың арын.

Кавэң тугун алып, өтүп барярлар,
Гылыч дессесинден тутуп барярлар.

Манучехир билен гайдувсыз Каран
Ат салып токайдан тиз чыкды өрэн.

Хайдан-хай гелди-де, батыр гиң дүзде
Гошуныны сап-сап хатара дүзди.

Салыма хем Тура етишди хабар:
Гошун гелйэр дийип алмак үчин ар.

Буларың-да газап гаплады башын,
Булар хем токайдан чыкарды гошун.

Лешгери сүрдүлер хут җынлы ялы,
Моҗукды ол ганхор доганлаң пэли.

Гиҗэниң бир вагты иркилди гошун,
Ир сэхер хеммеси гөтерди башын.

Манучехир тайын болды сөвеше.,
Рум совдун гейди эгне хем баша.

Дүзде сап-сап дурузды бар лешгерин,
Гоймады хич бөвсер ялы бош ерин.

Говур-гопгун тутды бейги-беленди,
Дүз мейдан деряйы-Нил дек эленди.

Батлы чыкды сурнай, турбалаң сеси,
Ятлатды бу җең дәл-де, той-мейлиси!

Гошун ымгыр чөлүң йүзүни тутды,
Дөвдүлешип, ики чет хем җең этди.

Гиден дүз боялды гызыл ган биле,
Ер йүзи меңзешди гөйәки гүле.

Пиллериң аягы гызыл ган болды,
Ымгыр чөлде гыргынчылык кән болды.

Манучехриң гүйҗи эгсилмейәрди,
Оны голдамага хемме тайярды.

Ишледи найзалар, гылыч-пычаклар,
Агшама чен гарпышдылар гочаклар.

Ганхорлар сын эдип рухдан дүшдүлер,
Икичәк отурып гүррүңлешдилер.

«Агшам дүшсе боляр, җеңе гидерис,
Гиң мейданы ал гана гарк эдерис».

Шейле дийип, олар чадырда ятды,
Ганхорлар хас эрбет хыяллар этди.

Уруш вагты шейдип отурды олар,
Гүндизи сөзлешип өтүрди олар.

Ганхорлаң сырыны билди ичалы,
Деррев атын чапып гелди ичалы.

Гелип Манучехре ачды сырыны,
Дийди тиз хәзирле бар лешгериңи.

Муны эшдип ша хем гиришди ише.
Хүшгәрди, сызгырды хәким хемише.

Карана табшырып иң көп гошуны,
Тогалабер дийди ягың башыны.

Отуз мүң батыра өзи баш болды,
Батырлар элине гылыҗын алды.

Гиҗе гиң җахана перде бүреди.
Йүз мүңе баш болуп Тур хем йөреди.

Хайдашып гелдилер гараңкы түнде,
Хиле хем ал билен еңмәң кастында.

Бар лешгери билен гелип гөрсе Тур,
Манучехриң тугы толкун атып дур.

Башга алаҗы ёк, гирмесе җеңе,
Лешгерине буйруп, сүйшди ол өңе.

Тозан гөге галды, харасат турды,
Гылычлар от сачып, мүң оюн гурды.

Асманда йылдырым чакян дек болды,
Бар ерден от-ялын чыкян дек болды.

Ишледи гылычдыр найза, сердессе,
Ал-асмана галды от, ялын, түссе.

Бирден чыкды Манучехриң гошуны,
Габадылар батыр Туруң дашыны.

Тур өкҗе гөтерип, гачды ызына,
Лешгер башлы-барат дүшди ызына.

Манучехир ат җылавын говшатды,
Бир депди-де, Туруң ызындан етди.

Аркасындан найзасыны гечирди,
Тур голундан ханҗарыны гачырды.

Манучехир Туры гөтерип алды,
Гөтерип алды-да, ере бир чалды.

Деррев Туруң кесип алды серини,
Шагала шам этди башга ерини.

Келлесини сандыҗага җайлады,
Раҗың өлүмем, ине, шейледи.

Феридуна хат ёллап шо дессине,
Мүнди хәким йүврүк нериң үстүне.

МАНУЧЕХРИҢ ЕҢМЕГИ

Салым билди җеңиң ничик өтенин,
Тот-тозаның айың өңүн тутанын.

Ыздакы галаны гөрди-де Салым,
Атың башын ыза өврүрди залым.

Җеңи ташлап, өңүн башлап гитди ол,
Өзүни шол белент гала атды ол.

Ызындан хем ковды Эйран гошуны,
Бир ерде-де чекмән атың башыны.

Ол гала белентди, ёлы хем кынды,
Ёл үстүнде өлүп ятанлар кәнди.

Яш хәким гахара-газаба мүнди,
Нерден дүшүп, гыр атына атланды.

Аты демир совудындан бошатды,
Ганымлаң ичинден ок ялы өтди.

Дийди Салыма: «Кимдигиңи билдирдиң,
Тәч гейҗек дийп, доганыңы өлдүрдиң.

Ловурдап дурярмы башыңда тәҗиң?
Бу гүн сен бермели боларсың пажың.

Ме, саңа тәч билен тагт гетирдим,
Гачма, сени максадыңа етирдим!

Ал, какаң иберди, багтыңдан гачма!
Аяк чек сен, тәҗи тагтыңдан гачма!

Экен дарагтың сең өсүп дур ханха,
Мивесин голтугңа гысарсың ынха.

Тикенли хем болса, экен сен өзүң,
Тикенсиз хем болса, экен сен өзүң!»

Яш хәким атына бир гамчы чалды,
Бедев җылав чейнәп, ел дейин галды.

Гылҗын айлап, оюн гуруп башлады!
Пис Салымы ики керчәп ташлады.

Хәким дийди: «Келлә найза өтүриң,
Өтүриң-де мең яныма гетириң!»

Салымың лешгери дөрт яна гачды,
Болшы мөҗек даран сүрә меңзешди.

Дагады оларың херси бир ере,
Кимси токай, дүзе, кимси даг-дерә.

Гачанлаң ичинде бир дана барды,
Дилевар, сөзлери дүрдәне барды.

Ибердилер оны шаның гашына.
Дийдилер: «Бу саңа баглы иш ине.

Дий сен: «Биз сең гулуң, эгйәс серимиз,
Герек дийсең берели бар еримиз.

Биримиз чарвадар, дайхан биримиз,
Шахым, ишләп йөрдүк бизиң барымыз.

Зорлап гетирдилер, ша, биз бигүнә!
Биалач биз, бармы бизде хий гүнә?

Мундан бейләк, шахым, биз саңа боюн,
Баш эгйәрис саңа садык гул дейин.

Серҗек дийсең, серәй бизиң ләшимиз,
Гурбумыз ёк галдырмага башымыз.

Биз гүнәкәр, биз шепагат дилйәрис,
Башымыз этеге салып гелйәрис.

Нәме этсең, эт сен бизи, хөкүмдар,
Өлдүрсеңем, гүлдүрсеңем хакың бар».

Ол дилевар гелип шаның янына,
Сөзлер тапды ярар ялы җанына.

Ша дийди: «Мен газабымы ятырын,
Шейдип, шөхратымы арша етирин.

Пархы ёк — достмы я душманмы маңа,
Ким болса шол болсун, гараман оңа,

Гүнәкәр, бигүнә, ким болса болсун,
Таңры хакы үчин гечйән гүнәсин.

Горкыны-үркини салмаң сиз яда,
Серкерде-де болса, халас җезадан.

Хак иш эдип хеммелери сөйүң сиз,
Йөне велин ок-ярагы гоюң сиз».

Соң аңырдан лешгерлер хем сесленди:
«Бихуда гызыл ган дөкмәң, бес инди.

Ганымлаң соңуна чыкылды инди,
Гайдып гелмез, гүми чекилди инди!»

Нөкерлер бир-бирниң йүзүне бакды,
Бары яраг-совдун гетирип дөкди.

Хәким кабул этди олаң барыны,
Өңрәкден отуртды эмелдарыны.

Соң батыр Шируя хәким шей дийди:
«Деррев шо бош гала сен ат гой — дийди —

Тапылан бар хазынаны-мүлки сен
Нәче болса, хасаплап гөр илки сен.

Йүклешдирип барын дүе, пиле сен,
Көшге етир гит-де кервен биле сен».

Соңра эмр этди тайын болмагы,
Кернайча буюрды кернай чалмагы.

Ша лешгерин алып, даг-дүзден өтди,
Ахыр Феридунның янына етди.

Парлап дуран ша тугуны гөрүп ша,
Лешгерлерне буйрук-эмр берип ша,

Көшге голай гелип атындан дүшди,
Инди ол бой алан сервә меңзешди.

Ша өңүнде чөкүп өпди ол ери,
Тагта бакып дийди, өвги сөзлери.

Феридун гуваныл, хас еңил гопды:
Гоҗа хәким җуван хәкими өпди.

Йүзүн гөге тутуп, галдырып башын;
Дийди гоҗа: «Эй кувватың гөзбашы.

«Кануным хеммә деӊ болар — дийипдиң,—
Җепа чекйән голдав алар — дийипдиң —

Адалатлы бакып, багт бердиң сен,
Маңа йүзүк, тәҗи тагт бердиң сен!»

Манучехре алтын тәҗин гейдирди,
Манучехре шалык тагтыны берди.

Шол пурсатда батыр Шируй хем гелди,
Ол бар олҗа-хазынаны әкелди.

Олҗаны пайла дийп гоҗа эмр этди,
Яш хәким хем лешгерине даргатды.

ФЕРИДУНЫҢ ӨЛҮМИ

Айларың, йылларың кервени гечди,
Гоҗа Феридунның меҗалы гачды.

Тагт билен хошлашды Эйраның шасы,
Өзи биле гитди оң үч баласы.

Гоҗа гиҗе-гүндиз зар-зар аглады,
Аглай-аглай, гөвне гусса баглады.

Феридуның аҗал пейманы долды,
Өзи өтди гитди, бир ады галды.

Соңра Манучехир ша болды иле,
Шалык кемерини гушады биле.

Бабасына ядыгәрлик салдырды,
Оны гымматбаха дашдан галдырды.

Гожаң тагтыны-да шоңа салдылар,
Тәҗини-де деррев алып гелдилер.

Феридун җан берип, гирди губура,
Хошлашмага хемме гелди шол ере.

Гитди ол Феридун, еке-тәк гитди,
Шейдип гожа хәким дүнйәден өтди.

САМ ПӘЛВАНЫҢ СӨЗИ

Яш хәким бир хепде гам-гусса батды,
Йүзлери-гөзлери саралып гитди.

Паны дүнйә, сен ел, сен тоз, бивепа,
Мыдам даналара чекдирйәң җепа!

Гусса чекмесини кем-кем гойды ол,
Кейан тәҗини-де баша гейди ол.

Ер йүзүнден мертлер гелип етдилер,
Хөкүмдарың тарыпыны этдилер.

«Сениң бабаң өрән мерт адам эрди,
Саңа тәҗи-тагтын, дөвлетин берди.

Шалыга мынасып еке-тәк эрсиң.
Сен шалыгың бакы эеси борсуң.

Диенҗи эдерис, биз саңа боюн,
Эмр эйле, өмүр сүр, шахым, аркайын!»

Дүнйәң пәлваны Сам туруп еринден,
Дийди: «Шахым, адалатлы болгун сен!

Мен гөзегчи патышаның үстүнден,
Сен — чөзерсиң, тассыклаҗак болса — мен.

Сен бүтин Эйраның хәкими болдуң,
Ширлериң ичинден тенха сечилдиң.

Хакың пенахында эйлегин эмр,
Шахым, багт ичинде бакы сүр өмүр.

Саңа вепалыдыр мениң йүрегим,
Сен ша болсаң, шол хем мениң герегим.

Пәлванларың кәри уруш-җең болсун,
Сеңки тагт, мейлис, сөхбет-хең болсун.

Гидерин, җахана сейран эдерин,
Әхли душманларңы вейран эдерин.

Ша бабаң гөтерди шөхрадым-адым,
Сенем акыл бердиң, артды куввадым!»

Сама пешгеш берип, хеззет этди ша,
Онуң адын хормат биле тутды ша.

Зал билен Рудабе хакында хекаят

ЗАЛЫҢ ДОГЛУШЫ

Самда чага ёкды. Йүрекде дерди,
Сөвер аялына гөзүн дикерди.

Көшкде яшаярды ол гөзел җенан,
Сачындан мүшк ысы яйрарды хер ян.

Огла гарашярды: мәхрибан ярy
Гөтерйәр гөвреде көп вагт бәри.

Ал шапак әлеме чаян дек ягты,
Ине огул болды болмалы вагты.

Гүн ялы гөзелди онуң җемалы,
Йөне сачы акды, ак гундуз ялы.

Атасына айтман екеже геп-де,
Горкуп сакладылар оны бир хепде.

Эиекеси барды, шир йүрек әрди,
Пәлваның янына чекинмән барды.

Чагаң болан хабарыны гетирди,
Бушлап, онуң өвгүсини етирди:

«Гөзлериң айдың, Сам, юрдуң гереги,
Ракыплар көр олсун, чыксын гарагы!

Бар җайына, батыр, аялың инде,
Огул перзенди бар онуң әлинде.

Гөрмегей, хер гөрен болар есири,
Шикеси ёк, аҗап чаганың бири.

Бир айбы: сачы ак, гөрсең балаңы,
Элбет, шейледирдә таңрың халаны!»

Тагтындан дүшди Сам. Ёл голай, басым
Ачды аялының пешеханасын.

Ак сачлы чаганы гөрен дессине,
Агыр хесрет инди онуң үстүне.

Йүзүнде ховсала гамчы булады,
Йүз тутуп, таңрыдан көмек диледи:

«Сең алныңда ногсан хичдир эй худай,
Шатлыкдан диңе сен берйәң бизе пай!

Терсе гидип, харам ийдимми я-да?
Ахрыман динине уйдуммы я-да?

Бейле болса, белки, әшдип бу зарым,
Багышлар гүнәми мең бирибарым?

Намысдан чарп уруп, от алып җаным,
Масгара гүнүме гайнаяр ганым!

Хан-беглер соранда оглум барада,
Нәме дийҗек, оңа җогап нереде?

Айдайынмы: догды арвах-җын дийип,
Я-да бир албасды, я маймын дийип.

Намыса чыдаман, мундан юрт салып
Гидерин, Эйрандан башымы алып!»

Оглуны экидип узак бир яңа,
Зыңмагы буюрды чөл-беевана:

Симругларың ганат герйән ерине,
Кесекилең өмүр сүрйән ерине!

Бир чола дереде гоюп оглуны,
Гайтдылар, Сам дүйпден унутды оны.

СИМРУГ ГУШУҢ ЗАЛЫ ТАПМАГЫ

Гөзләп чагаларның ийҗек иймитин,
Симруг гуш асманда герйәр ганатын.

Гөрсе аглап отыр чага-гүл меңиз,
Гөйә гөзяшындан дөрәпдир деңиз.

Йүзүнде ойнаяр гүнүң гүнеши,
Эйменч бир тукатлык төверек -дашы.

Ав дийип Сумруг гуш инди ашага,
Илди пенҗесине онуң яш чага.

Алып гитди чагаларның янына,
Албруз дагына-өз меканына.

Йөне велин гелҗек үчин дөреден
Огланыны унутманды ярадан:

Симруг гуш гөзлеринден яш дөкүп,
Аглаян огланың йүзүне бакып,

Дәбини унутды, калбы эреди,
Сөйгә ят йүрекде сөйги дөреди.

Вагт гечди, оглан шунда улалды,
Гаяларда гушлар билен дем алды.

Тарыпа мынасып йигдиң җемалы,
Эркинликде өсен бир серви ялы...

САМЫҢ ДҮЙШҮНДЕ ОГЛУНЫ ГӨРМЕГИ

Ыкбалы кеч гелен, йүрекде дерди,
Сам ине бир гиҗе шейле дүйш гөрди:

Инчеҗик ёдадан сүрүп хайбатлы,
Хиндистан юрдундан гелйәр бир атлы.

Узак ёллар гечип, эдип ол сапар,
Оглундан хош хабар гетирйәр чапар.

Ояныл, пирлериң гарры-яшыны
Йыгнап, гүррүң берди гөрен дүйшүни:

«Дүшүнен болсаңыз дүйшүме мениң —
Дийди — айдың, нәме ёргуды онуң?»

Улы-кичи алып сөзүнден маны,
Җогап бермек үчин ачды зыбаны:

Газаплы шир — салян токая лерзан,
Балыкчы хем деңиздәки нәгехан

Чагасыны өз җаныңдан чала-да
Кем гөрмейәр, сөййәр, эдйәр алада.

Сен болсаң бир самсык, зыңып өз балаң,
Унутдың саргыдын аллатагалаң!

Ярадана йүз тут, ялбар-да гирян,
Шолдур бендә догры ёл салгы берйән...

Ирден гышарды Сам, ол гара багыр,
Чекерден хесрети агырды-агыр.

Дүйш гөрди ол: Хиндистаның үстүнде
Ал байдак парлаяр гүнүң астында.

Аҗап йигит чекмән атың башыны,
Ызы билен алып гелйәр гошуны.

Сагында хызматгәр гамчысын чалып,
Чепден маслахатчы гелйәр ат салып.

Шол икиниң бири гелип якына,
Сама шейле дийди, сесинде кине:

«Эй, намысын ювдан, гүнәкәр педер,
Таңрың газабындан этмедик хедер!

Башарман бир гушуң әден задыны,
Нәме дийип гөтерйәң батыр адыны?

Ак сач адам гөрсең, гидип пис мейле,
Ягты реңклери йигренйәң бейле.

Тохумың реңкин үйтгетсе, җепбар
Гүнәкәрми оңа, онда нә геп бар?

Зыңдың оглуң хич бир затча гөрмезден,
Оңа тәлим берйәр ярадан Езден.

Реңке парх гойман, энеке бенде
Саклап йөр, перзенде сөйги ёк сенде!»

Диерсиң капасда урунян бир шир,
Газап билен награ чекди Сам пахыр.

Ояныл чагырды акылдарларын,
Гошун башыларын хем сердарларын.

Ата гамчы басды, бир махал чага
Ташланып гайдылан сес-үйнсүз дага.

Белент сери йылдызлара баш гошяр,
Дийййәрлер ол Үлкер билен ойнашяр.

Хөвүртге бар узак мавы умманда;
Эдил Кейван йылдызының бир янда.

Эбен сүтүнлери сомалып дурды,
Ол ерде алоэ япрагы барды.

Сам ненең дырмашсын дагың кемерне,
Хайван тойнагының дегмедик ерне?

Ёл ёкдугын гөрүп башын яйкады,
Нала билен йүзүн ере ойкады:

«Эй, сен үстүндәки белент гаяның,
Эй, сен, үстүндәки секиз асманың,

Ёл гөркез, мен пахыр—языклы бенде,
Элиң узат, чыкайын шол беленде».

Симруг йигде шейле дийййәр шо заман:
«Эй, сен гуш неслинде улалан пәлван,

Сени хөвүртгеде эклэп-сакладым,
Сениң үчин өзүм хер ян окладым.

Дастан[1] дийип саңа дакыпдым ады,
Атасының алдап зыңан зүряды.

Атаң ады Самдыр, дүнйәң пәлваны,
Батырлаң батыры, ханларың ханы.

Инди оглун гөзләп бу яңа гелен,
Саташмалы вагтың болды оң билен.

Көмек этмек борҗум чагам хөкмүнде,
Элтип гояйын мен атаң өңүнде.

Ал-да экит ганатымдан бир елек,
Сениң үчин мыдам борун от-элек.

Душман сени агыр ховпа саланда
Я башыңа ёвуз бела геленде,

Елегими ода атгын шо халат,
Шол дем саңа етирерин делалат.

Баламсың сен, хөвүртгәмде дем алдың,
Ганатымың саясында улалдың».

Сонра Симруг мәхир билен хошлашды,
Гөтерип огланы, ынҗытман дүшди.

Элтип гойды атасының гашына.
Йигдиң сачы дөкүлип дур дөшүне.

[1] Дастан—алданан.

Йигит дийсең йигит, мысалы нерди,
Оны гөрүп батыр энче эңреди.

Симругың аягна өзүни ташлап,
Гөзяшыны дөкди, оны алкышлап.

Дийди: «Гушлаң шасы, хөкмүрован,
Адамларың досты болуп жана-җан,

Кын гүнлерде сенсиң бейик халасгәр,
Шонуң үчин гүйч берипдир бирибар.

Мең арзувым—ёвуз ишлер деп болсун,
Сениң гүйҗүң йылдан-йыла көп болсун».

Симруг ганат герип, галды ёкары,
Ызындан бакды Сам, бакды нөкери...

Мәхир билен сынлады Сам оглуны,
Көшге лайык, патышалык догланы:

Арслан сыпат, йүзи гүн дейин ягты,
Голуна ханҗарың гелишҗек вагты.

Самың калбы җеннет ялы ачылып,
Шейле дийди, өвги сөзүн эчилип:

«Геч гүнәми мениң, мәхрибан оглум,
Гел, йүрегми йылат мениң, җан оглум.

Таңрының гүнәкәр бендеси менем,
Җан оглум, саташдым мен саңа енем.

Худайың өңүнде мен гайта-гайта.
Ант ичйән, боларын мәхрибан ата.

Сениң үчин нирә дийсең чапарын,
Ягшы-яман ислән задың тапарын».

Оглуна гейдирип пәлван лыбасын,
Ызда гойды даглаң керт-керт галасын.

Бериң дийди, җүлгә инен вагты ол,
Оглуна ша эшик, бедев аты ол.

Эклән гая Дастан дакса адына,
Зал[1] дийип ат гойды ол зүрядына.

Илки гезек Сама ине шу ерде
Йылгырып серетди эхли серкерде.

Депреклер какылды, пиллер йөреди,
Ат тозундан гөкде думан дөреди.

Алтын дүвме җаңлар заңңырдашдылар,
Хинди сурнайлары сесин гошдулар...

Шады-хоррам айдым айдып гелдилер,
Ызларына шейдип гайдып гелдилер.

Гирдилер шәхере, ундуп гуссаны,
Артды мунда батырларың бир саны.

САМ БИЛЕН ЗАЛЫҢ МАНУЧЕХИР ШАНЫҢ ХУЗУРЫНА ГЕЛМЕГИ

Ша эшитди Самың оглун аланын,
Забула дабара билен геленин.

Бу хабар хош якып, гөтерди шаны,
Кән гезек ятлады кадыр-суханы.

Гидип Самы гаршы алмагы дурман,
Өз оглы Навзара берди ол перман.

Табшырды ол: тарып сөзүн айтмагы,
Улы шатлык билен гутлап гайтмагы,

Хал-ягдайын сорап батыр — пәлваның,
Чагырмагы оны янына шаның.

Гелип етди Самың шат вагты Навзар,
Янында оң беземен яш пәлван бар.

[1] Зал — гарры.

Сам Навзары гөрүп, атындан дүшди,
Онуң билен гужаклашып гөрүшди.

Сорады ненең дийип гудратлы хакан,
Навзар жогап берди екәнме-екән.

Эшдип ша саргыдын, шаның саламын,
Хормат билен башы эгилди Самың.

Айдылшы дек, хаял этмән сәхел-де,
Көшге тарап йөнелди шол махалда.

Шахы-элем тәжин гейинип инди,
Шатлык билен барып тагтына мүнди.

Бир янында Каран, бир янында Сам,
Гөз-гөречде шатлык, агызда келам.

Беземен Зал ловурдап дур серетсе,
Гөрмегей, элинде тылла сердессе.

Ша өңүне гетирлен шол гейнүвде,
Ша гөрүп, гең галды ак сачлы йигде.

Шол махал гудратлы ша берди перман,
Айдың дийди гуррандазлара дурман:

Нә ыкбаллы, нә кысматлы оглан бу,
Хайсы йылдыз ашагында доглан бу?

Сердармы ол, улаланда ким болар?
Даханында ничик сөзлер жем болар?

Гуррандазлар деррев гурра ташлады,
Мүнеҗҗимлер йылдыз санап башлады.

Дийдилер ол барып ятан мердана,
Батыр ол, намысҗаң хем аклы дана.

Гуванды ша эшдип бейле кыссаны,
Сам-да унутды бар гайгы-гуссаны.

Шейле совгат берди хөкмүрован,
Улы-кичи бары галдылар хайран:

Арап атын берди йындам аяклы,
Хинди гылҗын берди тылладан саплы.

Халы-гүлбер берди хем сансыз динар,
Алтын, күмүш, якут нәче дийсең бар.

Рум хызматгәри рум парчалы:
Элинде гапак, җам, тылла сырчалы,

Сансыз мата берди, муң дүрли өвсер,
Сансыз мерҗен берди, пөвризе, гөвхер.

Гулларың элинден мүшк хем загпыран
Кабул эдип алды көрпе гахрыман.

Говшурдылар совут, галкан бирме-бир,
Бердилер сердессе, найза билен тир.

Тылла тагт бердилер, махмал дүшеги,
Алтын тәч бердилер, шалык гушагы.

Өвүп, хормат гоюп эдермен Сама,
Менучехир язды шейле шертнама:

Кәбил, Забул, Май хем үлкеси Хиндиң
Чин деңзинден тә деңзине чен Синдиң

Әхли ерлер — шейле язылды перман —
Сама багышланяр шу аҗап заман.

Дилленди Сам: «Адалатлы солтаным,
Хөкмүрован, саңа гурбан бу җаным.

Гиң элеми гезип гитсем хер яна,
Тайын тапа билмен, эй аклы дана,

Сахылык бабында сениң дек мердиң.
Юрда дынчлык, дөвре шөхрат-шан бердиң.

Гөвнүң алдатмадың дүнйәң задына,
Бакы өмүр берсин сениң адыңа!»

Ша билен хошлашып ёла бесленди,
Пиллериң үстүнде депрек сесленди.

Кервен ёла дүшди Забулыстана,
Бүтин шәхер чыкып, бакды шо яна.

Пәлван хакда гелен бу шат хабара
Сийстанда гөге галды дабара.

Безелди Сийстан мысалы Эрем,
Эдил гөвхер ялы нур сачды ерем!

Бүтин үлке той ичинде гайнады,
Бай, пукара бири галман яйнады.

Бүтин илат көшге тарап йүзленди,
Сансыз дилде шейле сөзлер сөзленди:

«Самың калбы мыдам шатланар ялы,
Хемише оң болсун яш йигдиң ёлы!»

Өвүп тарып эдип Дастаны — мерди,
Хер гелен көп гыммат совгатлар берди.

Шондан соң оглуна атасы-пәлван
Шалаң батырлыгын эйледи беян.

Юрдуң хер күнҗүне ёллап чапарын,
Көпи гөрен даналаң бир топарын

Маслахата йыгнап, шейле дилленди:
«Маңа гулак асың, беглерим, инди!

Гудратлы шахымдан бар шейле перман,
Гошун йыгнамалы бир минут дурман.

Каргасар илини салып лерзана,
Сөвеше гидйәрин Мазандерана.

Гөзяш эдип, гөзлериме ган өйүп,
Гидйәрин шу ерде йүрегим гоюп.

Акылсыз, пәхимсиз, яшлыкда бир чак
Болгусыз ишлери кән этдим бичак.

Оглум зыңдым, чәги ёк мең гүнәмиң,
Гадрыны билмедим йүрек пенамың!

Симруг оны тербиелэп середен,
Оңа шейле пата берди ярадан.

Менсиз өсди оглум, эден ялңышым,
Мен перзентсиз, чагасы бар ол гушуң.

Гүнәми багышлап, багрым эреден
Перзендими гайдып берди ярадан.

Гирев үчин сизе гойярын Залы,
Шоны гөрүп, мени ят эдер ялы.

Гораң Залы, мәхир билен середиң,
Акыл бериң, догры ёлдан йөредиң».

Соңра Зала бакды ачык гөвүнден:
«Бил, хөвүртгәң Забулдадыр шу гүнден.

Мынасып хәким бол шейле дияра,
Адыл бол, сахы бол, дынчлыгы гора.

Пугта сакла яшулулаң хорматын,
Җигитлерден, алымлардан дост тутун.

Ылымлары ока, өврен ядаман,
Хер бир ылым герек болар бир заман.

Иле өврет хер дем окап билениң
Шонда етер гөзүң кән зада сениң...»

Шейле дийди, ене депрек какылды,
Тозандан асмана перде чекилди.

Сурнайлар чалынды юваш-ювашдан,
Җаңлар оваз этди төверек-дашдан.

Серкерде сөвеше атланды дерхал,
Ики мензил гитди яны билен Зал.

Өвренйәр пәлвандан шу яш башына
Серкерде болмагы агыр гошуна.

ЗАЛ БИЛЕН РУДАБЭНИҢ СӨЙҮШМЕГИ

Мэхрап диен ша бар эрди бир заман,
Байлыкда тайы ёк, өзи-де пэлван.

Кэбил шасы, хабар алсаң аслындан,
Заххакдан башланяр, йылан неслинден.

Йылың-йылы Сама төлейэр пажы,
Сөвеши сөймейэр, песди оң гүйжи.

Яш батыр хакында эшдип, гөрмэге
Кэбилден гелипдир, салам бермэге.

Гуллар гетирипдир хем бедев атлар,
Сансыз хазына хем дүрли совгатлар:

Лаглы-мерженлерден, мүшк хем динардан,
Йүпек парчалары узак диярдан,

Шөхратлы шалара мынасып тэжи —
Гетирен задының ёк аңыр ужы.

Дастан эшденинде Кэбилден гелен
Кервен барасында, ол гуванч билен

Чыкып, Мэхрап шаха кэн хормат этди,
Оны сылап, көшге тарап экитди.

Мыхманларың хорматына эчилди,
Мейлисде йүреклер, диллер ачылды.

Пэлванлар столда гурашып дөвүр,
Отурды, башланды шадыян говур.

Ак сачлы яш йигит долдурып жамы,
Сынлады бойдан-баш гелен мыхманы.

Мэхрап ша Дастаның гөвнүне ярап,
Гең галды, оң ажап кешбине гарап.

Мэхрабы йүрекден сөйди ач-ачан.
Мэхрап ша столдан туранда хачан,

Пэлванларың бири шей дийди Зала:
«Эй батыр, гөз етир ажап ыкбала!

Шаның бир гызы бар, дүрдэне сөзи,
Ай дийсең агзы бар, гүн дийсең гөзи.

Узын бойы чынар билен бэс эден,
Пил сүңки дек дийсең бир нэзик беден.

Кирпиги ок ялы, гөзлери нергиз,
Хүйр-пери-де оңа дең гелмез хергиз.

Гашы яда салар Тараз[1] кеманын,
Сачындан мүшк ысы гелер женаның.

Дүнйэниң беземен язына меңзеш,
Жадылы бахарың сазына меңзеш!»

Жошдурды Дастаны бу сөзлең бары,
Аклын алды, гитди сабры-карары.

Гижелер ятмады, гам басды Залы,
Учды шол гөзеле арзув-хыялы.

Агыр пикирлерден айланды сери,
Гопды йүрегинде ышгың хесери...

Мэхрап ша ат башын ызына бурды,
Ир билен Кэбиле гадамын урды.

Асуда дем аляр гүл ачан баг-да,
Ша өз отагына баряр шу чагда.

Такдыры багш этди ики зибаны
Оңа: Синдухт билен Рудабэни.

Гөзеллик бабында яз гүли ялы,
Икисем меңзешди дамжа мысалы...

Атасы гуванып сынлады гызын,
Дийди, таңрым, сакла пенаңда өзүң.

[1] Тараз—овадан гөзеллери билен шөхратланан гадымы шэхер.

Серви дек гыз, ягты нура батып дур,
Гиң маңлайы ажап өвшүн атып дур.

Баксаң шайларына, шамчырагына,
Меңзейәр ол гөзел женнет багына.

Дүр дишлерин ялпылдадып шо бада,
Шаха совал берди гөзел шазада:

«Гүррүң бер, эй атам, гоңшы галадан,
Таңрым сени узак этсин беладан?

Ничикдир ак сачлы Залың беяны?
Ятлаярмы көшги я-да гаяны?

Адам кешби бармы бери йүзүнде?
Батырмы ол? Догручылмы сөзүнде?»

Мәхрап оңа шейле дийди: «Жананым,
Чынар бойлы гызым, махытабаным!

Дүнйәниң йүзүнде гуҗурда, гүйчде,
Зала тай геләйҗек тапылмаз хич-де.

Шейле йигдиң кешби хич бир заманда
Чекилмәндир хич бир көшги-эйванда.

Залы гөрсе башын эгер аргыван,
Шейле яш ол, шейле эдермен җуван.

Бир айбы: сачы ак, гөрсеңиз эгер,
Диңе гөвни етмейәнлер шей диер.

Йөне велин, шол сач безейәр Залы,
Есир эдйәр бизи җадылан ялы!»

Гыз атасын диңлемәге майылды.
Гүл йүзүне элван реңк чайылды.

Рудабәң сабры-карары гачды,
Йүрегинде Зала сөйги туташды!

Йүрегинде толкун туруп, гайнады,
Тәзе пикир өз эркине гоймады.

Барды онуң янында бәш кенизи,
Бәш хызматгәр, бәшиси-де түрк гызы.

Кенизлере дийди нәзенин пери:
«Беян этҗек сизе бир гизлин сыры.

Йүрек сырым сиз билен хер махалда
Деӊ пайлашдым, гизлемедим сәхел-де.

Билип гоюң, дерде саташдым ничик, —
Болсун мыдам сизиң багтыңыз ачык, —

Мен сөйгә учрадым. От берйәр җана,
Меңзейәр ол тупан турян уммана.

Самың оглы мениң хушумы алан,
Дүйшүмде-де гөрүшйәрин оң билен.

Сөйдүм шоны, бир гөрмәге майыл мен,
Гиҗе-гүндиз шоң угрунда сайыл мен.

Тапың инди чәресини, кенизлем,
Бу җебирден халас эдиң, әзизлем».

Кенизлер гең галып, чекилди ыза:
Айпдыр бу ахвал шазада гыза!

Гозганды барысы, башларын ырап,
Ша гызына шей дийдилер алҗырап:

«Эй, шазада, гөзеллериң сереси,
Гөзеллик әлемниң ягты чырасы,

Хинтден Чине чен тарыпы яйран,
Гөзеллик йүзүги, ил саңа хайран!

Сениң дек инче бил, бир нәзик беден,
Бармыдыр, хей, нуры ая азм эден?

Хинди раҗасы йитирип аклын,
Кайсара[1] ёллаяр сеӊ кешбиң шеклин.

[1] Кайсар—Византия императорының ады.

Сен болсаң утанжы салман ядыңа,
Ыснат гетирйәрсиң атаң адына.

Сөйдүң таңрың халамадык бендесин,
Атасының йүз дөндерен гендесин,

Хөвүртгеде гушлар билен өсени,
Такдыры маңлайна тагма басаны!

Хич аял догурмаз гаррыны асыл,
Догайса-да ондан яйрамаз несил.

Әлем сөййәр сени, сениң ышгыңда,
Шеклиң чекилендир дүнйәң көшгүнде.

Дуруп билмән гарагөзүң өңүнде,
Саңа савчы ибәр асмандан гүн-де!»

Шемал елпәп, көрәп баршы дек көзүң,
Йүреги мөвч алды шазада гызың.

Кенизлерден терсе өврүп йүзүни,
Гахардан сандырап, юмды гөзүни.

Йүзи ап-ак болуп, өзүни дүрсәп,
Шейле дийди гашын чытып, күпүрсәп:

«Дийййән затларңызың бары бидерек,
Бош сөзи диңлемек ким үчин герек?

Герек дәл ража, дүнйәң пенасам,
Эйран дөвлетиниң шаларның шасам.

Бириниң аялы боларын диңе —
Узын бойлы Дастан дийййәрлер оңа.

Гаррымы ол, яшмы, ёк оң зыяны,
Диңе шоңа багышларын бу жаны!»

Йүрегиң азымлы, налышлы сеси
Эшдиленде, кенизлериң хеммеси

Дийди бирден: «Бизиң мәхрибанымыз,
Сөййәс сени, саңа гурбан жанымыз.

Бер хөкүми, кенизлериң битирсин,
Хер хөкүмиң саңа багт гетирсин.

Сениң үчин герек болан махалы,
Алдарыс биз бүтин әлем-жаханы.

Жады билен болуп чөлүң маралы
Гушларың янына чапып баралы».

Ене гызың ак дишлери ачылды,
Гүлер йүзи гөзеллигин әчилди:

«Айдян сөзүңиз өврүлсе ише,
Шейле агач өсдүрсиңиз хемише,

Дүре дең бор мивесиниң бахасы,
Йыгар оны адамзадың пайхасы»..

Мундан бейләк иш гөрмели ал билен,
Даргады кенизлер шол хыял билен!

РУДАБӘНИҢ КЕНИЗЛЕРИНИҢ ЗАЛА САТАШМАГЫ

Сачын гүле безән, гөзлери нергиз,
Рум парчасыны геен бәш кениз

Барк урян бахара дөнүп барярлар,
Ёда билен деря инип барярлар.

Фарвардин[1] айында-новруз айында,
Дуры сувлы деряның саг тайында

Отыр Зал, пәлванлар, кән хызматгәри,
Чеп кенардан гызлар середип бәри,

Чемен тирип, гүлден гүле гечип дур,
Гүл дессеси гүл дессесин гучуп дур!

---

[1] Фарвардин—Зароастрия календары боюнча тәзе йылың баш айы. Фарвардин айының илки гүни 21-нжи марта-гиже билен гүндизиң деңлешйән вагтына габат гелйәр.

Сораг берди, гөзи гидип Дастаның:
«Нирден чыкды бэш магшугы боссаның?»

Хызматгәри шейле дийди пәлвана:
«Кәбилиң көшгүнден гелди бу яна.

Кәбилден бу бага Рудабәниң —
Ёллан кенизлери махытабаның».

Хызматгәре буйруп, яй гетирдип Зал,
Кенизлере тарап уграды дерхал.

Тәзе ав агтарып гайтды пыяда,
Бир гара баш лачын гөрди шо бада.

Лачын сув үстүнде учанда, тирин
Яя салып авчы, гөндерди бирин.

Ганаты гырлан дек гайтды ол гайып,
Дуры сув йүзүне ал реңк чайып.

Кенизлериң бири-бир ширин зыбан
Хызматгәре сораг берди шо заман:

«Ким ол гүйчли пәлван, гелди нireден?
Ким ол батыр йигит, хайсы тиреден?

Гөр ничик чаласын чекйәр яйыны!
Берйәр душманының өлүм пайыны!

Атлыларың хеммесинден эденли,
Мерген ол, овадан, пәлван беденли!»

Җогап берди яш хызматгәр шей дийип:
«Шаха бейле диймек айыпдыр — айып!

Нимруз шасы, Самың ялңыз мырады,
Билерин дийсеңиз Дастандыр ады.

Гиң элеми атлы гезсең эгер-де,
Дастан яла саташмарсың хич ерде!»

Дийди гыз яш йигде, йылгырян гөзүң
Гытагыны айлап: «Ялңыш бу сөзүң!

Бир ай бар Мэхрабың көшк-эйванында,
Хич затдыр сең шахың онуң янында.

Бойы чынар ялы, бир сахыпҗемал,
Сачындан мүшк ысын гетирер шемал.

Кирпиги ок, гашы мисли бир кеман,
Гөзи нергиз, шейле аҗайып җенан.

Юка додагы дар — шербет чешмеси,
Ёгын сачлы, тайсыз нэз-керешмеси.

Яз диерсиң йылгыранда хошамай,
Гиң элемде болан дәлдир бейле ай!»

Гүлүп оңа, гайдып гелди яш йигит,
Дастан оңа сораг берди шол вагт:

«Нәмә гүлйәң, нирден шатлык етишди,
Мерҗен дишиң гүн нуруна гатышды?»

Хызматгәр җогабын берип совалың,
Нур билен долдурды йүрегин Залың.

Шейле буйрук берди хызматгәрине:
«Бар-да айт кенизлериң барына,

Гитмән бираз аяк чексинлер хэзир,
Экитсинлер багдан лаглы-җовахыр!»

Буйрды гетирмеги гыммат баха пай,
Зер билен докалан бәш саны серпай.

Дийди: «Хер кенизе халат салың сиз,
Хич ким билмели дәл, пугта болуң сиз.

Шейдиң, олар маңа болуп вепалы,
Ша гызына хабар етирер ялы».

Баряр садык гуллар, эллерде динар,
Гыммат баха дашлар, йүпек совгат бар.

Гөвнүн тапып ол бәш махытабаның,
Саргыдыны говшуряр лар пәлваның.

Хызматгәре шейле диййәр бир кениз:
«Йөне сөзден гизлин сыр болмаз хергиз.

Сыр диййилйән ики адамда болар,
Эмма үч адамда боланок олар.

Дөрт адамың сыры әшгәрдир иле,
Айт гизлин сөзүң болса нәхиле?»

Шатлыкдан пышырдап кенизлең бири
Диййәр җораларна: «Габадык шири!»

Гелип гара гөзли хазынадары,
Берҗай әдилди дийп буйругың бары,

Гизлин сөзүң чыкарылман хич яна,
Сакланҗагын мәлим этди пәлвана.

Дастан бага гирди: ынамлы гарап,
Кәбил айы нурун сепди ялдырап!

Таразың хүйрлери гөрүп яш йигди,
Хормат билен оңа бары баш әгди.

Илди гулакларна гызың җемалы
Хакында Дастаның берен совалы.

Дийди йигит: «Алдасаңыз халаман,
Догруҗасын айдың, ёгса сыламан!

Әгер ялан сөзүң ачылса сепи,
Гырарын барыңы, болмаз оң гепи!»

Гырнаклаң йүзүниң реңки гачып,
Йыкылды аягна, шейле сөз ачып:

«Сам ялы акыллы хем парасатлы,
Ханларың ичинде абрайлы-атлы,

Әлеме яң салан гуҗурлы беден
Доган дәлдир хениз хич бир энеден.

Сенсиң икинҗиси, эй аклы дана,
Узын бойлы, шир пенҗели, мердана,

Гүл йүзүңден нур дөкүлйәр зыяда,
Калбы шепагатлы, бир асылзада.

Үчүнҗи — Рудабе, әзиз, мәхрибан,
Әлем айы, серви бойлы, хош зыбан.

Ачылан тер гунча, гөрсең махласы,
Ол Зөхре йылдызы, багт шөхлеси.

Күмүш гупбаң ашагындан овсуны
Атып, гара сачлар япар гөвсүни.

Деңешмез оң билен хүйрлериң хүйри,
Айың, Гүнүң, йылдызларың хич бири!»

Пәлван хайыш билен кенизе бакды,
Өңки азымлы сес мылайым чыкды:

«Гөрдүң сен йүрегмиң агыр халыны,
Гөркез инди саташмагың ёлуны?

Сөйдүм ша гызыны — бердим йүрегим,
Бирҗе гөрсем — шол арзувым, герегим!»

Кениз дийди: «Хөкүм этсең, шазада,
Гыз көшгүне баралы биз шо бада.

Дузак гуруп дүшүрерис оны биз,
Ынан, сени алдамарыс, чынымыз.

Саңа элин берер ялы ол җуван,
Тора салып, эдерис биз бендиван.

Эгер Дастан атлы ол герчек инди
Гөрмек ислэп барса алып кеменди,

Кемент атса даш минарың бойнуна,
Ач арслан гузыны гысар гойнуна!»

Гитди гызлар, пәлван ыза доланды,
Умыт гушы онуң калбына гонды.

Көшгүң гапысына, чыкарман сесин,
Гелди гызлар гөтерип гүл дессесин.

Көшгүң рехимсиз дервезебаны
Азгырлып гыгырды, отлуклы җаны:

«Нәме дийип көшкден гич чыкдыңыз гаты?
Ким гойберди бейле ятмалы вагты?»

Гызлар гөзяш билен гелип зыбана,
Шейле дийди олар дервезебана:

«Бу гүн хем гүн эдил өңкүлер ялы,
Асуда хем майыл, аҗап ховалы.

Бахар гүни гөр нәхили хезиллик,
Биз сейрана чыкып, гүл тирип гелдик».

Дервезебан шейле дийип сесленди:
«Дүйнки ялы асудалык дәл инди.

Дастан гелип, бу гүн Кәбилиң дашын
Гуршапдыр, чадырлар хем сансыз гошун.

Билйәрсиңиз, даң саз берен дессине,
Кәбил шасы чыкяр атың үстүне.

Ёлда гөрсе сизи хөкмүрован,
Эдер гахарына ер билен егсан!»

Гызлаң бары көшге гирди бөкүшип,
Рудабе билен чавуш чакышып.

Совгатлар, динарлар орта ташланды,
Ики яндан сораг-җогап башланды.

Дийди махытабан: «Айдың сиз илки,
Гүррүң эдилшиче ёкдур ол, белки?»

Яш батырың васпын эдип бәш ерден,
Бәш гызың бәшисем сесленди бирден:

«Серви дек узын бой, гөрсеңиз Залы,
Нергиз гөзлери бар, гарамык ялы.

Шалык назары бар, ширин зыбанлы,
Йүзүнден нур ягяр, писсе даханлы.

Екеҗе етмези: сачы ак онуң,
Болса бөлуберсин, айбы ёк онуң.

Гөрсең, «болмалысам шейле» диерсиң,
Ашык болуп, өртенерсиң, көерсиң,

«Басым душушарсың» дийип, биз вада
Бердик, умыт билен гитди шо бада».

Шазада гыз йылҗыраклап серетди:
«Бу гүн мениң башым асмана етди!

Шол ак сачлы Залдыр, шол пәлван йигит,
Хөвүртгеде өмүр сүрен бир вагт.

Әпет пәлван, узын бойлы-шадерек,
Аҗап гөркүн гөрмек үчин гөз герек!»

Шейле дийип, йылгыранда ол ене,
Меңзеди ал яңак нарың гүлүне.

Гызлаң бири дийди махытабана:
«Душушмагың ёлун агтар бу яна.

Саңа көмек этди ярадан таңрам,
Ишиң шовлы болсун, гой, мундан аңрам!..»

Эдил гүндизлик дек ягтыды эйван,
Везирлең сураты серетсең хер ян.

Йүпеге безелен төверек-дашың,
Атырлы, хоштап ыс айлаяр башың.

Тылла табак ыз-ызына чекилди,
Олардан зүмеррет ере дөкүлди.

Мелевше хем неркес гүллер ыс берип,
Ясаменлер өсйәр, шахасын герип.

Гуюлды шербетлер, элван шераплар,
Реңке боялды күмүшден гаплар.

Ай асмандан ере шөхлесин сачды,
Ердәки гүл гүлүп, гөге дырмашды.

ЗАЛЫҢ РУДАБЭНИҢ ЯНЫНА ГЕЛМЕГИ

Гиҗе. Гызлаң җайы гулпланды хэли,
Ачарам этдилер ер ювдан ялы.

Ховлудан чадыра гелди бир кениз:
«Вагт болды эййэм, дурмусың хениз!»

Зал ховлукды эдип элинде барын:
Шейледир йигитлер гөзлэнде ярын.

Гыз ховлың үстүнден бакды хошамай,
Ашакда серви дур, ёкарсында ай.

Бир мылайым сеси эшитди пэлван:
«Хош гелипсиң, батыр, хош гелдиң бу ян!

Ненең муңа гелип билдиң пыяда?
Аягын секмэнди екеҗе ша-да!»

Йигит баш галдырды салам сөзүне,
Гөреҗи саташды гызың гөзүне.

Гыгырды: «Кабул эт, гүл йүзли ханым,
Асманың алкышын, мениң саламым!

Көпден бэри узын гиҗе яш дөкүп,
Симак йылдызына гөзүми дикип,

Бирҗе гезек душур дийип сен яра,
Кэн сапар ялбардым мен бирибара.

Илки гезек дуйдум шатлык шөхлесин,
Эшитдим сең ажап, сең нэзик сесиң.

Йөне мен ашакда, ёкарда сенем,
Көмек эт, яныңа чыкайын менем».

Бейле сөзи эшдип ак сач нөкерден,
Гара сачын саллады гыз ёкардан.

Гөйэ мүшк гүлүнден ишилен йүпди,
Бейле зады асман нирде гөрүпди?

Дүшдүмикэ озал дивардан гайып
Шейле сач? Дийди Зал: «Гөр не ажайып!»

Гоша сачы бир-бирине оралып,
Товланып дур, йылан ялы гаралып,

Гыз дийди: «Эй батыр, язып гердениң,
Язып арслан сыпат, пэлван бедениң,

Элиң етир, япыш сачың тарындан,
Пугтадыр ол кементлериң барындан!»

Муң ялы сөзлери махытабаның
Гулагына гең эшдилди пэлваның.

Йигит гара сачы өпен пиллеси,
Гызың гулагына етди оң сеси.

Дийди: «Сени гойман бейле азара,
Менден зелел етмез сен гөзел яра!»

Соңра ол өврүлип, гулундан алан
Танапын оклады еңиллик билен.

Галаның дишине илди кеменди,
Шол бада дырмашып ёкарык мүнди.

Отурды. Арасса, ягты бар ери.
Гелип башын эгди нэзенин пери:

Эли билен элин гысып, Дастаны
Алып гитди, ундуп гайгы-гуссаны.

Йөремек еңледи дүшдүлер вели,
Пэлван эл берк гысды нэзиҗек эли.

Шалык отагларың бирин ачдылар,
Сап зерден нагышлар ялдырашдылар.

Мисли эрем багы сачяр ягты нур:
Хүйр гызың өңүнде гырнаклары дур.

Гең галды ол бакып гызың гөркүне,
Гара сачларына, ажап дуркуна.

Голунда билезик гөвхерми, тылла.
Гүлүп дур гөзел гыз, яз гүни ылла!

Ай йүзли ярының гашында Дастан
Отурды гуванып мисли бейик хан.

Билинден асылгы җөвхер ханҗары,
Башда җыгасының янярды зери.

Гитдикче мөвч уруп олаң сөйгүси,
Аңына эрк этди йүрек дуйгусы.

Ине гөкде сэхер шапагы янды,
Шаның көшги депрек какып оянды.

Хошлашан дек гөйэ гөвре билен җан,
Шазада гыз билен хошлашды пэлван.

Кемент зыңды, эдип элде барыны,
Гоюп гитди Дастан интизарыны.

ЗАЛЫҢ ПИРЛЕР БИЛЕН МАСЛАХАТЛАШМАГЫ

Ирден Залың пэлванларын оядан
Гүн шөхлеси ашан вагты гаядан,

Олар топар тутуп, шадыян сүйшүп,
Дастаның чадырна гелдилер үйшүп.

Ышк одуна якып йүрек-сынасын,
Чагырды Зал эхли акылы данасын.

Пирлер гелди, гелди текепбир ханлар,
Гелди эмелдарлар, достлар-пэлванлар,

Гелди олар берҗай эдип перманы,
Гөзлеринде шатлык, вепа нышаны.

Йылҗырыклап, геленлере гөзледи,
Маслахат чагырып, шейле сөзледи:

«Дүнйэде боларды ненең ягдай-хал,
Җандарлар гезмесе болуп эр-аял!

Аслы мешхурлара хас-да гаты кын,
Тайыны тапмаса өзүне якын.

Ынсан гөзеллигниң бейгидир—бейги
Болса йүрегиңде чагаңа сөйги.

Аҗы аҗал гелип тутанда якаң,
Чага довам эдер өмрүни атаң.

«Ине Самың оглы, ине-де Залың»,
Диерлер, шейледир болшы заманың.

Огул безейэндир тагтыны шаның,
Огул билен галар ады ынсаның.

Сиз неркес гүллери багы эремиң,
Сиз билен шол хакда гүррүңим мениң.

Синдухтың гызына болдум мен майыл.
Сам нэме диеркэ? Болармы кайыл?

Эшдип Менучехир — хөкүмли ша-да,
Язгарармы мени, гечирми я-да?»

Пирлер кын ягдая галдылар җуда,
Илки хич бириңден чыкмады седа:

Мэхрап пес несилден, Заххакдан аслы,
Шалаң шасы билен көнеден кастлы!

Соңра җогап берип дийдилер сөзи:
«Ракыплар көр болсун, гөрмесин гөзи!

Биз садык гулларың, хөкмүңе гурбан,
Бу сөзлең барымыз галдырды хайран.

Мэхрап гараз болмаса-да сен ялы,
Пэлван ол хем, кеч хем болса ыкбалы.

Арассадыр сениң йүрегиң гаты,
Шоң үчин атаңа ёлла сен хаты.

Дастан, хеммэмизден акылы дана сен,
Пайхаслы, пэхимдар, түйс мердана сен.

Белки, бейик шаха ёллар-да салам,
Онуң бу хакдакы пикрин билер Сам.

Әсгермезлик этмәң хөкүмдар Самы,
Тапылар бу кынчылыгың энҗамы».

ЗАЛЫҢ АТАСЫНА ХАТ ЯЗМАГЫ

Чагырып янына Дастан мүрзесин,
Ачды йүрегиниң гамлы пердесин.

Язылды намада мәхирли салам,
Көп онда тәзелик, шатлыклы келам:

«Яндым ышк одуна, өче билмедим,
Ил-гүне сырымы ача билмедим.

Мәхрабың гызыдыр герегим мениң,
Гөзүмде яш, отда йүрегим мениң.

Мең ягты йылдызым, сабры-карарын,
Калбымда гай туряр, ёкдур дурарым.

Инди мен нейләйин, батыр пәлваным?
Бу сүтемден халас эдермиң җаным?

Ынанян антына вепалы мерде,
Дилегими берҗай эдер серкерде.

Шол көмек етирсе, еңлешер халым,
Мәхрабың гызы бор мениң аялым.

Албруздан мени алып геленде,
Гуванч билен сөз берипди шо бенде:

«Оглумың арзувы — мең үчин канун,
Битирерин оны, мен оңа замун»

Отлуклы дек деррев хат алып чапар,
Сама тарап гитди ат салып чапар.

Гөрди Сам шо халат, эллери хатлы
Каргасар илине етенде атлы:

Гоюп гайгы-аладаны бир яна,
Гаплаң авлаярды чыкып мейдана.

Чапар голай гелип эдермен Сама,
Шо махал оглундан говшурды нама.

Чапар бедев атдан өзүни оклап,
Хан өңүнде ери өпди гуҗаклап.

Серкерде байырдан дүшүп башлады,
Хатың сапагыны ёлуп ташлады.

Йүзи дув ак болды, гең галды ата:
Дастандан говшурлан дуйдансыз хата.

Халамады оглуның бу болшуны,
Бейле ерден тайын сайлап алшыны.

«Серет, арзувының ызына дүшүп,
Болуп йөршүн, сүңңи песе баш гошуп.

Тәлим алып өсди ябаны гушдан,
Такдырың язаны шейле-дә башдан».

САМЫҢ ПИРЛЕР БИЛЕН МАСЛАХАТЛАШМАГЫ

Авдан гайдып гелип, тукат бир халда
Отурды, оң калбы мүң бир хыялда.

Йүрегинде барды бир агыр дерди,
Шол дерт укуда-да кән ыза берди.

Йөне иш сапдыкча хер нәче кына,
Кән җебир чекдикче йүрекдир сына,

Шонча тиз чөзүлйәр гизлин дүвүнлер,
Дерманын тиз тапяр дертли гөвүнлер.

Ояныл, чагырып ол парасатлы
Пирлери, энчеме абрайлы-атлы

Адамлары, дийди: «Айдың сиз, Зала
Нә гарашяр? Саташар нә ыкбала?»

Пирлең бары, соран вагты серкерде,
Оны билҗек болуп галдылар дерде.

Агтарып дөкдүлер, билип гелдилер,
Багт тапан ялы гүлүп гелдилер.

Мүнеҗҗим пикирин эйледи аян:
«Эй сен эгни тылла совутлы пәлван!

Рудабе билен гошун гошса Зал,
Гарашяр олара иң говы ыкбал.

Шолаң икисинден, билсеңиз эгер,
Пил ялы эдермен бир пәлван догар.

Гылҗы билен бүтин дүнйәни алар,
Дабарасы онуң асмана галар.

Аяк тозы ганым багрын ган эдер,
Душманларың барын ер-егсан эдер.

Шол пәлвана умыт баглаяр Эйран,
Гуван оңа, оңа гиң әлем хайран!

Багт берер дөвлете хем халайыга,
Улус-ил чагырар оны шалыга».

Мүнеҗҗимиң бейле сөзлерин эшден
Серкерде көшешди юваш-ювашдан.

Чапары чагырды, ачылып йүзи,
Хошамайлык билен дийди шу сөзи:

«Етир мең оглума — айт сен Зала,
Баш гошанын максатсыз, бош хыяла.

Йөне сөз беремсоң, ялан сөзлемен,
Битирерин, хич бахана гөзлемен.

Даң атан дессине алып гошуны,
Эйрана өврерин атың башыны».

Ол гелен чапара кән берди дирхем,
Дийди: «Ара ёлда сакланма бир хем».

Ыза доланмага берилди хөкүм,
Бу хабары эшдип шатланды хер ким.

Зынҗырлап сүрдүлер каргасарлары,
Дик асмана чыкды ахы-зарлары.

Ягтыланда чөл мейданың дегреси,
Гөге галды батырларың награсы.

Депрек, сурнай гатым-гарым хеммеси,
Узаклара етди гүммүрди сеси.

Сам Эйрана ёла дүшйәр бу заман —
Батырлар юрдуна барсын саг-аман!

Чапар гелип, Залың янына етди:
Йигит такдырына кән тагзым этди.

СИНДУХТЫҢ ГЫЗЫНЫҢ СЫРЫНЫ АҢМАГЫ

Ики яш йүрегиң арасын чатан —
Яңраның бириди ол барып ятан.

Саргыт әлтип ашык йигдиң дилинден,
Саргыт алып гайдяр җуван гелинден.

Шол ширин диллини чагырып Дастан,
Шатлыклы хабары эйледи беян:

«Ша гызың көшгүне — ыгла сен шо ян,
Дий оңа: «Эй пери, ай йүзли җенан!

Калбым мең шадыян сөзлерден долы,
Гой учсун ол сөзлер, ач оңа ёлы.

Буйругым битирип чапар, атамдан
Багтымың хабарын гетирди Самдан».

Герчек оң әлине гысдырды хаты,
Савчы көшге тарап герди ганаты.

Түвелей дек, гызың янына гелди:
Барды хатда гыз йүрегне теселли!

Савча гөзел өз янындан жай берди,
Дирхемлерден пенже-пенже пай берди.

Хиндистаның матасындан бир даңы
Берди, ол матаның деңи ёк-деңи:

Хер нагшы ловурдап гөрүнйәр черден,
Сапагы тылладан, лаглы-мерженден.

Гоша йүзүк берди, гөвхерден дашы,
Нахит йылдызы дек янып дур гашы.

Дастана иберди оларың барын,
Иберди йүзүкде-йүрек карарын.

Гитди савчы, оны шаның аялы
Гөрди, май бермеди гизленер ялы.

Савчы йүрегинден бир ховпы дуюп,
Огшады топрагы, ере баш гоюп.

Синдухтың калбына ховсала дүшди:
«Айт нирден гелйәң? Бу нә болушды?

Мени гөрениңде говшады салың,
Гизленип гечмекди сениң хыялың.

Мени мүң алада гойдуң бигүман,
Билмедим, ким өзүң, тирми я кеман?»

Савчы дийди: «Дөвүм наның есири,
Элинден гүл өнйән сенетчиң бири.

Шазада гыз үчин сатмага халат
Гетирдим, нәме дийп айдайын галат?»

Синдухт дийди оңа: «Гөрейин ханы,
Көшет йүрегими, алдама мени».

«Сатдым икисини — аз гөрди оны,
Гетир дийип ене ёллады мени».

«Онда пулуң гөркез ханы дессине,
Өчүр одум, сув сеп онуң үстүне!»

«Дүшүн-э, пул нире, бейлеки нире,
Бахасыны гараш дийди әртире!»

Ынанмады Синдухт онуң сөзүне,
Жошуп гелен гахар чыкды йүзүне.

Алдав билен сыпара ёл бермеди,
Голтукларын, еңлерини сермеди.

Ине ажап гейим, гыммат бахалы,
Янып дур гүн нуры дүшен махалы!

Гитди өз жайына, гозгалаң тапып,
Гирди, гапысыңы бат билен япып.

Йүзүн дырначаклап, сачыны яйып,
Буйрды Рудабе гелмели дийип.

Гоша гөзде гоша дүвме жемленди,
Чыг дүшмедик гүл япрагы немленди:

«Жаным гызым, ай дек ягты нур сачдың.
Нәге көшги бир чукура чалышдың?

Эне боржум бержай эдип элмыдам,
Өмүр бойы сен дәлмидиң аладам?

Нәме мени бейле хорлаяң гаты?
Айтмалысың маңа бар хакыкаты:

Ким ол зенан? Сөзле, нәме дийп гелен?
Ким иберди? Танышдыряр ким билен?

Гыммат совгадыңа мынасып болан
Нә йигит, догрың дий, сөзлеме ялан?

Арапларың тәжи — ажайып мирас,
Кә бизе зыянлы, кә эдйәр халас.

Абрайңы дөкме, кын болар ызы...
Нәге догурдымкам мен шейле гызы!»

Гыз ашак серетди, бу ничик бела,
Утанжындан яңа дүшди ховсала.

Хесрет яшы акды махытабаның,
Ак йүзүне урды реңки ганың:

«Мәхрем энем, мениң дини-иманым!
Ышк одуна дүшүп, өртенйәр җаным!

Догурмадык болсаң, ах, өңден, энем,
Ягшыны, яманы билмездим менем.

Кәбилде байдагы галанда Залың
От алып туташды, янды хылалың.

Онсуз өмүр? Галма гызың зарына,
Дегмез дүнйә сачының бир тарына?

Билип гой сен: онуң билен гөрүшдик,
Эл-эле беришдик хем касам ичдик.

Чапар гитди батыр Самың янына,
Ол өз сөзүн дийди мәхрибанына.

Илки халамандыр, оны гең гөрүп,
Соң разы боляр, ак пата берип.

Шол аялдан Дастан ёллапдыр салам,
Шоңа җогап берип, ибердим энгам».

Энеси гең галып гарады оңа,
Зала гарындашлык ярады оңа.

Дийди: «Җан гызымың сайлап тутаны
Найбашы йигитлең барып ятаны.

Гудратлы солтаның оглы, мердана,
Ак гөвүнли йигит хем аклы дана.

Говы тарапы кән, чени ёк-чени,
Йөне бир айбы бар, өртүп дур оны.

Билсе шалаң шасы хөкмүрован,
Эдер ол Кәбили ер билен егсан.

Бизиң тирәмизиң гитмегин өңе
Исләнок патыша, яранок оңа».

Рехими инди савчы аяла:
Илки башда дүшүнмәнди бу хала.

Хич ким сөз диймезлик үчин ол гызын
Тамда гизләп, гулплап гитди ялңызын.

Яш дөкүп яссыга янына берди,
Йүзи йыгырт атды, агралды дерди.

МӘХРАБЫҢ ГЫЗЫНЫҢ СЫРЫНЫ ЭШИТМЕГИ

Дастан ченден хорматлады Мәхрабы,
Ша доланып гелди, оңатды табы.

Гөрсе ынха:
аглап ятыр аялы,
Йүзи үч ювулан ак эсги ялы.

Сораг берди: «Нәге халың перишан,
Гүл япрагы солгун, бу ничик нышан?»

Мәхраба шей дийди аялы онуң:
«Гелҗек ховпдан горкяр йүрегим мениң.

Нәме болар бу шатлыклы мекана,
Арап атларыңа хем генҗи-кәне,

Сең көшгүңе хем-де садык гуллара,
Сең тәҗиңе, тер ачылан гүллере,

Гөзел ша гызыңа, җана-җаныңа,
Сениң бейик шөхратыңа, шаныңа?

Гой гүллесин юрдуң, нур сачсын тәҗиң —
Вагты гелер, йитер, болмаз алаҗың.

Нәтсең-де гечер ол душман элине,
Барысы соврулар хазан елине.

Өчер сең шөхратың ягты чырагы:
Бизиң үчин зәхер гетирйән багы

Өсдүрдик биз, аямадык җанымыз,
Безедик, багш этдик ханы-манымыз.

Етишмеди шол баг өсмәге яйрап,
Япрагы дөкүлип, башлады пайрап.

Ине шол хем бизиң соңкы чәгимиз,
Боларммыка хей рахат чагымыз?»

Ша дийди: «Тутярсың көне хеңңама,
Гайталап отурмак герекми нәме.

Ягты акла гаршыдыр бу замана,
Хедер эдйәр ондан хер аклы дана.

Шейледир адамлаң ыкбалы килең.
Бири гидер, гелер бириси олаң.

Ягшы-яман язлар ынсан өмрүне,
Гаршы гитмек болмаз таңрың әмрине».

Синдухт дийди: «Айтдым бир тымсалы мен,
Хакыкаты беян эдер ялы мен.

Бир пәхимдар акыл беренмиш шейдип,
Өз оглуна яңкы тымсалы айдып.

Шол тымсалы гайталадым, хәли сен
Гулак асып, пугта диңләр ялы сен.

Дастан — эшит инди сөзүмиң ызын —
Тор гуруп, торуна салыпдыр гызың.

Ёлдан чыкарыпдыр җана-җанымы,
Халас этмек герек натуванымы.

Көмегим етмеди, шунча сынандым,
Гызымыз дерт чекйәр, гаты гынандым».

Диңләп аялының бу тәзе гепин,
Ша галды, гысымлап гылҗының сапын:

«Чапарын гызымы — гайнады ганы —
Гөринде гөрейин Рудабәни!»

Бу газаба зордан өзүни саклап,
Синдухт бөкүп турды, шаны гуҗаклап:

«Хөкүмдарым! Өмүр бойы ярaным,
Бирҗе сөзүн диңле мен бичәрәниң.

Соң эдибер нәме дийсе ынсабың,
Әхли хөкмүңе биз хемише табын».

Чекилди ша, энтретди аялы,
Соңра награ чекди серхош пил ялы:

«Нәме үчин гызыма зат дегмедим,
Нәме үчин доган гүни богмадым?

Юка йүрек болдум, ата весъетин
Унутдым мен, инди чекйән хесретин!

Атасының ёлун тутмаса-да Зал,
Болар оглы, ери геленде дерхал.

Бу ягдая ненең чыдайын эйсем,
Май бермедиң чапып ташлайын дийсем.

Сам билен ша сүрүп лешгерниң барын,
Гелсе, алар юрдуң бар ыгтыярын.

Кәбил ери дуршы билен ган болар,
Мейдан гурар, баглар вес-вейран болар».

«Мең солтаным — дийди шаның зенаны —
Оңа гахар эдип, якмагын җаны.

Хесрет чекип, гөзүң яшы даммасын,
Эдермен Сам эййәм билйәр хеммесин.

Бу хабара хошнутдыгын айданмыш,
Ев мейданын ташлап, ыза гайданмыш».

Ша дийди: «Хылалым, калба нур салан!
Догрусын дий, маңа сөзлеме ялан.

Беладан горагчың болса, сәхел-де
Бейле җебир чекмездим хич махалда.

Айдайын: гарындаш боланың Сама
Бу дүнйәде дагы арзувы нәме?»

Синдухт дийди: «Ярым, сенден гизлемен,
Хиле гурман саңа, ялан сөзлемен.

Сениң чекен дердиң — мениңем дердим,
Өмрүм саңа баглап, сең биле йөрдүм.

Менем горкдум илки, гитдим пис мейле,
Йөне ягдай эрбет дәл экен бейле.

Нәме геңлиги бар бейле никаның,
Зың гайгыны, хесрет чекмесин жаның.

Зал Емен шасына савчысын бир чак
Еллан Феридуна меңзейәр бичак.

Дост болуп, көшгүңе гелсе өзгелер,
Душманларың гөрүп, горкудан өлер!»

Өңкүси дек гахар билен ханыма
Дийди Мәхрап: «Гызың гетир яныма».

Горкды Синдухт: баша бела гелер дийип,
Нәгехан гызының жанын алар дийп.

«Дегмежегңе ћент эт» дийип дил ачды,
Ша газабан көшетмәге чалышды.

Мәхрап дийди: «Өңүңде ант ичейин,
Зат дегмәйин, гызың ганын гечейин.

Йөне Манучехир бизе чеп болуп,
Дөкүлер от алып, дергазап болуп».

Йүреги көшешди оңа женаның,
Башыны эгди ол өңүнде шаның.

Сачы гижә меңзәп, ак йүзи гүне,
Гитди гуванч билен йылгырып эне.

Дийди Рудабә: «Тур, бол, баралы,
Гаплаң инди парчаламаз маралы.

Гөзяш эдип, безег шайларың гоюп,
Бар атаң гашына, сачыңы яйып».

Гызы дийди: «Шайым айрып, бидерек
Гарыпсыран болмак нәмәме герек.

Дастандан өзгәни өмүр гөзлемен,
Айдың зады хич адамдан гизлемен».

Бәс эдип машрыгың ягты даңына,
Шаның гызы гелди шаның өңүне.

Гөрүп Мәхрап, хайран галды бир хиле,
Ичинден йүз тутды реббим желиле.

Соң дийди: «Аклыңа етипдир зыян!
Сең ялы периниң хайсы бир ынсан

Ел берер мелгуна чыкмагна эйсем?
Тәжиң алмак герек, догрусын дийсем?»

Гаплаң ялы арлап, гахары гайнап,
Гыгырды гылжының балжагын ойнап.

Горкудан саралып, гайгы-гам билен,
Гитди шазада гыз мүң элем билен.

Энели-гыз — ики багтсыз бигүнә,
Худая ялбарып, гөзледи пена.

МАНУЧЕХРИҢ ЗАЛ БИЛЕН РУДАБӘНИҢ СӨЙГҮСИ ХАКЫНДАКЫ ХАБАРЫ ЭШИТМЕГИ

Дастан хакда хабар гелип етишди,
Бейик ша көшгүне гозгалаң дүшди.

Зал ышгың элинде болупдыр бенди,
Ики дең дәл жуван биригйәр инди!

Пирлер бейик ша өңүнде отурып,
Мәлим эдйәр, шол хабары гетирип.

Эшдип Манучехир дийди шу сөзи:
«Бу иш үчин такдыр язгарар бизи.

Акыл, сөвеш билен, аяман җаны,
Гаплаңың агзындан алдым Эйраны.

Заххакдан бошатды Феридун ери,
Өсмесин шол несил, гой, индибери.

Огуллук борҗуны башындан айлап
Зыңып, Залың шолмы сөени сайлап!»

Соң ша шейле дийди, гыздырып ганын:
«Асыл пычак кесе билмез өз гынын.

Залың мирасдары чексе аяла,
Дүшер гелҗек несил иң эрбет хала.

Ол Эйраның булар аҗап сынасын,
Алмак үчин эле бар хазынасын».

Шейле адыл, ынҗытмаян ынсаны
Ша хөкмүнде пирлер өвдүлер шаны:

«Бизиң хеммэмизден пэхимдарымыз,
Кын пурсатда гүйчли досты-ярымыз!

Угур ал хер ишде канундан, динден:
Сениң аклың чыкар ювханам хинден!»

Навзара бейик ша берди перманын —
Йыгнэ дийди көшгүң төресин — ханын:

«Гидиң сиз Сам билен гүрлешер ялы,
Сорап гөрүң, ничик пэлваның халы.

Дийиң: «Көшге гелиң, гелиң сиз бизе,
Батыр, гидерсиңиз соңра өйңүзе».

Самда бу пермана гуванч дөреди,
Бу душушык оң гөвнүне ярады.

Дийди: «Барян хэзир янына шаның,
Душушыкдан леззет алар мең җаным».

Гыкылык гошулып сесине җамың,
Алкышлар айдылды адына шаның,

Совутлы Навзарың, Самың адына,
Юртдакы беглериң-ханың адына.

Гиҗе шатлык билен гечди. Хачан-да
Гүн ялбырап, асман сырын ачанда,

Шаның айдышы дек, геленлең бары,
Ат гойдулар шаның көшгүне сары.

Гүйчли Сам — сөвешде элеме белли,
Шаларың шасының гашына гелди.

Манучехир дийди: «Гитгин өңе сен,
Хан-беглери алып улы җеңе сен —

Кэбил билен Хиндистаны йыкып гел,
Мэхрап шаның көшгүн отлап, якып гел;

Мэхрап сең элиңден сыпмасын дири,
Йылан чагасының галмасын бири.

Йылан несли, ганхор, газапдан долы,
Уруш билен дүнйэ ховп саляр хэли.

Хеммесин Мэхраба хормат гойянлаң,
Питне үчин оң эмрине уйянлаң

Барына темми бер, кесилсин сери,
Заххагың неслинден халас эт ери!»

Сам дийди:
«Ганымлаң барын мат эдип,
Гелерин мен шахымызы шат эдип».

Гошун башы беян эдип мэхрини,
Башын эгди, өпди шаның мөхрүни.

Өе доланмагы буйрды гошуна,
Атлар дөнди дүнйэң учар гушуна.

ЗАЛЫҢ САМЫҢ ЯНЫНА ГЕЛМЕГИ

Кэбил шасы хем Зал дуйды дессине,
Урша гелйәр Сам Мәхрабың үстүне.

Такдырына гаргап, чытып гашыны,
Зал гитди, гахарлы гысып дишини.

Эшитди Сам атлың ховаласыны,
Дуйды ёла чыкан шир баласыны.

Атыҗы мергенлер галдырды башын,
Феридун байдагын гөтерди гошун.

Дастан Самы гөрүп, агды атындан,
Йөрәнде ер сарсды оң хайбатындан.

Шол бада йыгнанып, үйшди шу ерде
Ковум башылары, әнче серкерде.

Пәлван Зал хорматлап баш әгди Сама,
Узак вагт гитди гүррүң-келама.

Ата бөкүп мүнди яш чапыксувар,
Диерсиң өңүнде тылла дагың бар.

Рехими инип, өңүне сүйшүп,
Хан-беглер яш йигде ялбарды үйшүп.

Атаңы ынҗытдың, гөвнүне дегип,
Өтүнч сора ондан, башыңы әгип...

Аладасыз, ёлуң танапын дүйрүп,
Сам атындан дүшди көшгүне гирип.

Елдан гелип,
дынч хем бермән җанына.
Деррев оглун чагырды өз янына.

Барды Дастан диңлемәге сөзүни,
Башын әгип, оңа дикди гөзүни.

Шөхрат сөзүн айтды, атасын өвүп,
Шей дийди йүзүни гөзяша ювуп:

«Шөхратың бейгелсин, батыр пыяда,
Бол әлмыдам ачык гөвүнли-сада.

Болсам-да мен сениң тирәң гуванҗы,
Диңе сенден тапмадым мен даянҗы.

Сенсиң шөхрат берен дүнйә, ынсана,
Адалатлы багт берен замана.

Маңа тайярлапсың гөр ненеңси зат?
Гөвүн шәхерими этмәге бербат,

Ташлап гайтдың онда Мазендераны,
Гөрйән, адалатдан ачдың араны!»

Дастаның сөзүниң хакдыгын беллэп,
Дурды гошунбашы голуны саллап.

Сам дийди:
«Хакыкат айдяның сениң,
Догры сөзли, оглум, зыбаның сениң.

Атаң саңа берип гелди ызаны,
Бейле ягдай бегендирди душманы.

Арзувым ислегиң этмекди берҗай,
Ене сең гөвнүңе дегдим мен биҗай.

Йөне сабр эт, гахарланман шу халат:
Етирейин шу ишиңе делалат.

Бир хат язып бейик хөкмүрована,
Сениң билен гөндерерин шо яна.

Боюн болар ялы ша адалата,
Әхли делиллери язарын хата.

Әлем шасын ырып билсек эгер-де,
Бизиң талапымыз галдырмаз ерде».

САМЫҢ МАНУЧЕХРЕ ХАТ ЯЗМАГЫ

Көшге чагырылды мүрзе шо халат,
Учды шейле сөзлер, гердилер ганат.

«Мен бир гулуң, диңе яшы улы мен,
Атдым гөрдениме алтмыш йылы мен.

Башымда дүнйәниң чаңы-тозаны,
Гечип гитди мең өмрүмиң өзени.

Өмрүм полат совут билен гечирдим,
Душманыңа зәхер-закгун ичирдим.

Шол ишлере мениң кән гитди вагтым,
Бедев ат көшгүмди, эери—тагтым.

Каргасар илини, Мазендераны
Күл эдип, олара салдым яраны.

Сениң багтың үчин гирдим мен ода,
Хич махал өзүми салмадым яда.

Шахым, инди яш дәл мен гарабагыр,
Сердессе чекичден агырдыр-агыр.

Гиң герденли беденими яй ялы
Бүкүп гитди гечен йылларың салы.

Алды кемендими гаррылык вагты,
Алтмыш яш, сөвешмек кын маңа гаты.

Өз ериме инди гойярын Залы,
Сердесседир гылҗы гөтерер ялы.

Гизлин арзы бар оң хөкмүрована,
Мәлим этмек үчин барар шо яна.

Таңрың халаныдыр сениң эдениң,
Адалатлы бейик солтаным мениң.

Белетдир мең шахым еке дидәме,
Бир махаллар мениң берен вадама.

Оң сөзи мең үчин хут канун ялы.
Шейле дийди маңа калбы ызалы:

«Кәбил шәхрин өврениңден мазара,
Илки сен Амулы дара чек, дара».

Эшитмән ол адамларың сесин-де,
Дүшүн: өсди гушуң хөвүртгесинде.

Кәбилиң гөзели гөвнүне ярап,
Оң өңүнде нур сачыпдыр ялбырап.

Гең гөрмәң ашыгың янып-көймегин,
Гахар эдип, оны дерде гоймагын.

311Градян йүрегим ызалы мениң,
Хачан хызурыңа баранда сениң,

Ша хөкмүнде айдың, гүррүңдеш болуң,
Сизе өвретмәге хетди ёк гулуң».

Толкунлар эеләп йүрегниң гатын,
Алып атасының яздыран хатын,

Зал ат башын деңләп гитди бу ерден,
Ызында сурнайлар сесленди бирден.

СИНДУХТЫҢ САМЫҢ ЯНЫНА УГРАМАГЫ

Шум хабар Кәбиле гелди ат салып,
Мәхрап ша бу хала дергазап болуп,

Рудабә гетирип ол гахарын,
Сөвер аялына дөкди зәхерин.

Дийди ол: «Гелдим мен шейле карара,
Гүйч ёк бейик шаха гаршы дурара.

Башын кесип гызың — шол бихаяның,
Ил өңүнде сең хем аларын җаның.

Садыклыгым гөрүп ол шахы әлем,
Бөлки, газап этмез, пилледир хәлем!»

Ша газабын эшдип отыр аялы,
Йүрегинде гусса, агыр хыялы.

Пикир эдип дийди: «Эшит бир сөзүм,
Башга алаҗымыз ёкмука бизиң?

Пейдасы бор, харч эт пулы-гыраны,
Бу гиҗе йүреге салса яраны,

Эртир шапак догар, совулар думан,
Бадахшан йүзүк дек ловурдар асман».

Ша дийди: «Бу сөзлең нәмәме герек,
Эртекини отарма сен бидерек!

Өмүр герек болса, чәре гөр, чәре,
Ёгса-да гирмели боларсың гөре».

Синдухт дийди ене: «Бейик солтаным,
Белки, багышларсың бир чемче ганым.

Барып Сама барын гүррүң берейин,
Аң гылҗын сөвеше салып гөрейин:

Ол хас ыгтыбарлы, бир гезек сына,
Сенден чыкмалы зат диңе хазына».

Ша гүрледи: «Ислән вагтың ачарын
Берерин, хазынаң барын сечерин.

Атлардан, гуллардан герегин ал-да,
Йөне сен ёла дүш, басымрак бол-да.

Белки, ша отламаз юрдум, чарбагым,
Ене нурун сачар өчен чырагым!»

Хөкүмдара шейле дийди аялы:
«Өмүр герек болса, гысганма малы!»

Тылла парча гейди шазада зенан,
Якут, дүр йылпылдап, нур сачды хер ян!

Үч йүз мүң динар хем кумуш-тылладан
Пәлвана совгатлык алды ол шадан,

Алтын совут геен он чапыксувар,
Янында беземен бәш гырнагы бар.

Алтмышысы геен гыммат энгамы,
Херсиниң элинде тылладан җамы.

Алмаз тәч экитди, шалар шөхрады,
Тенечир, билезик, ене кән зады.

Алып гитди лаглы-дүрден ша тагты,
Тылла безеглери шапак дек ягты,

Ини бар йигрими ша гаршына дең,
Атлың бойы ялы боюны гөрсең.

Хер хили маталар, кән дүрли халы,
Дөрт пиле йүкленди, басырлан ялы.

Соң ата атланды шаның аялы,
Ева чыкан батыр пәлван мысалы!

Забула шовхунлы гелди ол зенан,
Гапыны ачмады хич дервезебан.

Өз адыны айтман бу гелен атлы,
Буйрук берди, дүнйә мешхур, хайбатлы

Эдермен пәлвана хабар етсин дийип,
Кәбилиң илчисин кабул этсин дийип.

Дервезебан барып эденде беян.
Гойбермеги оңа табшырды пәлван.

Шейдип Синдухт көшге гелип етишди,
Ол дабара билен атындан дүшди.

Серкердәң өңүнде огшады ери,
Айтды мертебели алкыш сөзлери.

Көшкден ики парсах,[1] ызыны үзмән,
Кервен сүйшүп гелйәр, хатарын бозман.

[1] Парсах—узынлык өлчеги, дүрли юртларда 7-ден 12 километре чеңли үитгәп дуряр.

Говшурды ша аял әхли энгамын —
Бу ягдая башы айланды Самың.

Йүзүн саллап, йитирди ол өзүни,
Серхош ялы гуҗаклады дызыны.

Ойланды ол: «Бейле кән затлы зенан
Гелен дәлдир хич бир махал, хич заман.

Бу байлыгы кабул этсем эгер мен,
Белки, бейик ша гөвнүне дегер мен.

Айдайын: «Хич совгат герек дәл Зала,
Симруг билен чыкар эркин шемала».

Башыны гөтерип дийди: «Бу гуллар,
Бедев атлар, пиллер, генҗи лагыллар

Болсун бары хазынасы Дастаның —
Гөзел перисинден Кәбилистаның!»

Ша аял дем алды еңиллик биле,
Самың хузурында гелди ол диле.

Бар янында үч гырнак, үч перишде,
Ясамен гүлүнден пес дәлдир хич-де.

Хер хайсының әли тылла табаклы,
Ловурдап нур сачяр, бадам габаклы.

Олар гыммат дашлар сепйәрлер ере,
Якуты гатярлар алмаздыр дүре.

«Гайры адамлардан — Сам берди хөкүм —
Көшги арассалаң, галмасын хич ким».

Синдухт дийди: «Гораяс биз хак зады!
Әр йигит бор батыр Самың зүряды.

Даналара үндейәрсиң гаты сен,
Нур сачяң, гүм әдйәң хыянаты сен.

Ёвуз белалары сенсиң ятыран,
Сердессәң шөхратын арша етирен.

Айдалы, биз, Мәхрап, гой, гүнәкәрем.
Гам чекйәр, яш дөкйәр, тапанок арам.

Йөне Кәбил или языклы дәлдир,
Оңа гылҗың сыряң, бу ничик халдыр?

Бизиң юрдумызың сен пенакәри,
Сениң садык гуллаң оларың бары.

Аклы, гүйҗи дөреденден хедер эт,
Нур сач дийип ярадандан хедер эт.

Гаршы гитме сен таңрының эмрине,
Хыянат этмегин ынсан өмрүне».

Сам дийди: «Болшуны сен беян эйле,
Сөзле хакыкаты, этмегин хиле.

Гулуң тайымы сен, Мәхрабың тайы?
Нирде душды Дастан хем Кәбил айы?

Шалыга лайыкмы Рудабәң шекли,
Сачы, йүзи, аңы, ненеңси аклы?

Салыкатлымы ол, гөзелми бейле?
Хеммесини маңа сен тесвир эйле».

Синдухт җогап берди: «Пәлванлар башы,
Дөвлетиң диреги хем гөвүн хошы!

Гахарың гетирип догры келама,
Дегмеҗегиң маңа хем машгалама,

Мең өңүмде касам эт сен шу заман,
Антыңдан титресин земиндир асман.

Көшги-әйван, хазынам бар-пулум бар.
Доган-гарындашым, энче гулум бар.

Газабыңы әңтермесең үстүме,
Совалыңа җогап бирин дестине,

Кәбилде шунча вагт гизленип гелен
Сыры ачар Забул мең үстүм билен».

Элини мэхирли гысып серкерде,
Оңа бакы касам этди шу ерде.

Эшдип ша аялы ачык гөвүнден
Эден касамыны ак йүрегинден,

Батыра баш эгип, соңра дикелди,
Сөз юмагын чөшлэп, зыбана гелди:

«Мең аңрым башланяр Заххакдан бэри,
Эдермен Мэхрабың яры мен яры.

Эҗеси мен зыба нэзик бедениң,
Дастана йүрегин бенди эдениң.

Гөзүң етер ялы доста, душмана,
Нетиң билмек үчин гелдим бу яна.

Пис несилден, халаңокмы, бу нэ дийп,
Гарындашлыга биз дэлми мынасып,

Онда мен өңүңде, өз ыгтыярың,
Урсаң ур, сөгсең сөк, эт элде барың.

Эмма сен Кэбили булама гана,
Гопдурма башында ахырзамана».

Серкерде дүшүнди — бу аклы дана,
Парасатлы, ак йүрекли зенана

Җогап берди: «Гой гезмесем гезмерин,
Серкерде касамын өмүр бозмарын.

Сен хем сең неберэң шу гүнден шейлэк
Яшасын гайгысыз, болмасын хелэк.

Сөз берйэн эркине гоймага Залы,
Гөзел Рудабэ өйленер ялы.

Сиз гайры, болса-да гелди вагтыңыз:
Газаныпбилдиңиз шалык тагты сиз.

Дүнйэң болшы шейле, айып дэл булар,
Ярадана гаршы ким гидип билер.

Юрдуң хэкимине иберип хатым,
Ачдым йүрегимиң ярады гатын.

Патышаң янына Зал учды хатлы,
Ол шейле бир учды, мисли ганатлы?

Җогап берер, хатым ярар хакана,
Йылгырар ол — нур чайылар мекана.

Симругың чагасы-йүрегинде ган,
Онуң гөзяшындан дөрейэр умман.

Йигит ялы сөен болса гелин-де,
Не хаҗат гезмэге хиҗран елинде.

Гөркез онуң кешбин, менем гөрейин,
Шонуң үчин саңа совгат берейин!»

Синдухт шейле җогап берди пэлвана:
«Рехим этсең бесдир мундан бу яна.

Көшгүмизе мыхман болсаң, халасгэр,
Мениң гарып башым асмана дирэр.

Гел Кэбиле, бир гөр бизиң шэхримиз,
Совгат берели биз йүрек мэхримиз».

Сам йылгырды. Дүшүнди ша аялы,
Гахры ятды, зат ёк чекинер ялы.

Мэхраба айтмага шовлы сапары,
Ёла салды иң чаласын чапары.

«Шатлан инди, чекме сен гайгы-азап,
Мыхманы гаршыла, көшгүңи безэп.

Эгленмэн, говшатман җылавын атың,
Ызысүре барарын мен шу хатың».

Сэхер шапак якан вагты ышыгын,
Гейип Синдухт алтын-зерли эшигин,

Тэҗи шөхле сачян эдермен ханың —
Көшгүне уграды гүйчли пэлваның,

Асса йөрәп, тагта голайлан вагты
Айларың солтаны нур сачды ягты.

Башын әгип, хорматлады пәлваны,
Сөз гөвхерин сепди онуң зыбаны:

Ыгтыяр сорады өе гайтмага,
Шат хабары барып иле айтмага.

Сам оңа шей дийди: «Юрда доланың,
Етириң Мәхраба мунда билениң»

Буйрды ша аяла совгат бериң дийп,
Гыммат баха затларындан ериң дийп,

Көшкдәки затларың иң гыммадындан,
Багларың өсдүрен наз-ныгматындан,

Мата, халы, сүйтли маллар әчилди,
Совгатларың мынасыбы сечилди.

Элин берди ша аялың элине,
Касам сөзи гелди ене дилине.

Гөзел Рудабе эдермен Залың,
Гой, безесин мундан бейләк ыкбалын.

Дийди:
«Өмүр сүрүң сиз шадыяна,
Кәбиле ховп гелмез мундан бу яна».

Ай ялы ак йүзи бирден ягтылып,
Синдухт ёла дүшди, ок дей атылып.

АТАСЫНЫҢ ХАТЫ БИЛЕН ЗАЛЫҢ МАНУЧЕХРИҢ ЯНЫНА БАРМАГЫ

Йүзленелиң Зала-гахрыманыма:
Гидипди ол Манучехриң янына.

Сам оглуны хатлы шаның үстүне
Иберди хабары гелен дессине,

Чыкып юрдуң әхли беглери, ханы,
Хормат билен гаршылады пәлваны.

Зал гелип, атындан өзүни ташлап,
Сеҗде этди, шалаң шасын алкышлап.

Йүзүн ере берди, бу ничик халды,
Ша оны гөренде көп хайран галды.

Зал дикелип, дурды тагтың өңүнде
Хөкмүрован оны ачык гөвүнде

Гаршылап, бегенип, алды ол хаты,
Шатланды, калбына чайылды ягты.

Окап дийди: «Мени салдың ховсала,
Хесрет бердиң, дучар этдиң мүң бела.

Леззет берйәр Самың язан кыссасы,
Окамак, пайлашмак онуң гуссасын.

Ятмаса-да ховсалам шу махалда,
Азда-көпде пикир этмән сәхел-де,

Берҗай эдерин мен ислегиң барын,
Калбыңдакы умыдыңы дуйярын».

Шол махал гапыда ашпез гөрүнди,
Ша гечди нахарың башына инди.

Соң болса — бу ерде шейледи када —
Гүлгүн мей ичдилер башга бир җайда.

Дастан мейден ганды, ийди, гөненди
Соң тылла уянлы атына мүнди.

Гиҗе ятман гезди дүрли хыялда,
Калбында мүңкүрлик хем серхош халда

Билин мәкәм гушап, тиҗенип даңдан.
Шаның хузурына гелди яңадан.

Ша пәлвана мәхир билен серетди,
Өвүп яш мерданы, тарыпын этди.

Йыгнаң дийип соңра берди перманы:
Ак сачлы пирлери, беглери, ханы.

Мүнежҗим, гуррандаз үйшди бир япдан,
Дийди деррев хабар алың асмандан.

Гитди пирлер, ишләп җанын гынады,
Мүнежҗимлер ирмән йылдыз санады.

Үч гүн ишләп, үч гүн болуп гелдилер,
Хинди хасабыны алып гелдилер.

Олар шейле дийди өңүнде шаның.
«Хасапладык айланшыны асманың,

Йылдызларың эркин билдик ач-ачан:
Пәкизе сув буланмаяр хич хачан.

Залдыр Рудабе эдермен, герчек,
Иң бейик пәлваны җахана берҗек.

Өмри узак болҗак, абрайлы-атлы,
Гүйчде деңи ёкдур хем парасатлы.

Даяв гөвре берилипдир ол мерде,
Мейлисде, сөвешде хеммә серкерде.

Әхли шалар титрәп гелер амана,
Гөрсе бүргүт уча билмез асмана.

Сениң гуллугыңда чапар атыны,
Болар ол Эйраның даянч сүтүни».

Олара дикилди шаның гөзлери:
«Гизлин сакалаң шу велилик сөзлери».

ПИРЛЕРИҢ СОРАГЫ, ЗАЛЫҢ ҖОГАБЫ

Пирлең сорагына җогап бийр ялы,
Чагырды бейик ша ак сачлы Залы.

Пирлер хатар гурап отыр шадыян,
Олаң өңлеринде ак сачлы пәлван.

Берерлер сорагың энче санысын,
Ол җогап бермели билип мынасып:

Бир пир сораг берди, говлуга янап,
Эдермен йигидиң аклыны сынап:

«Он ики агач гөрдүм шейле гелшикли,
Тарыпа мынасып, гөм-гөк эшикли.

Оларың хер хайсы отуз шахалы,
Болмаз оң шу сандан үйтгән махалы».

Бейлекиси дийди: «Эй аклы дана!
Ики ат чапярлар, салып мейдана.

Бири гара, эдил көмүр мысалы,
Бейлекиси акдыр, ак гүндүз ялы.

Чапар өңе, бир дем дура билмезлер,
Эмма бир-бирини гөре билмезлер».

Үчүнҗи дилленди: «Гөр, отуз атлы
Ша өңүнден гечер дурар хайбатлы.

Бир серетсең, эййәм бириси йитер,
Эмма өмүр бойы кемелмез хатар».

Дөрдүнҗиси дийди: «Өңүнде мейдан,
Отлар өсйәр, чешме гүлйәр шадыян.

Бир әпет оракчы эли оракры
Гелер шол мейдана пәлван йүрекли.

Әхли гуран задың, гүллейән задың
Орар бир башындан, диңлемез дадың».

Бәшинҗиси дийди, тирсегне галып:
«Ики серви өсүп отыр бой алып.

Бир гуш херсинде бир хөвүртге гуряр,
Гиҗе оңа, гүндиз бейлекә баряр.

Учса ондан, бирден япрагы солар,
Гонса муңа, бир мылайым ыс гелер.

Бир серви гөк өвсер гүлгүн лыбасда,
Бири ашак бакар, хемише ясда».

Алтынҗысы дийди: «Дагда уллакан
Бир шәхер гурлупдыр, бол сувлы мекан.

Йөне ол ердәки бар аклы дана
Халап, чыкыпдырлар чөл-беевана.

Шейдип гуры чөлде җайлар дөрәпдир
Хем гуллар дөрәпдир, байлар дөрәпдир.

Дагдакы шәхере гайдып гелинмән,
Дүйпден ундулыпдыр, яда салынман.

Ер титрәп, үлке бербат боланда,
Адамлара ховп абанып геленде,

Ине шонда шол шәхери ят эдип,
Кысматларна гаргынярлар, дат эдип.

Хатымлаң сөзүнде бар гизлин маны.
Дүшүндир сен бизе, нәдир беяны.

Эгер шоны билип билсең, гахрыман,
Гум-топракдан дөредерсиң загпыран!»

Сырлы сөзлең гизлин манысын чөшләп,
Зал хыял деңзинде йүзди гулачлап.

Соң гөвреси, эгинлери дикелди,
Җогап бермек үчин зыбана гелди:

«Он ики агач хакда айдылды башда,
Отуз шаха бармыш хер бир агачда.

Он ики ай бир йылдыр, җогап агалар,
Көне ша дерегне тәзе ша гелер.

Бир ай отуз гүндүр, сорсаң дарагты,
Шейдип айланып дур дүнйәниң вагты.

Инди хабар берсем: өңе топулян
Ол хайсы ики ат дыйман чапылян?

Гиҗе гара атдыр, гүндизем ак ат,
Чапар барар олар нобатма-нобат.

Гиҗе гечер, гүндиз ёла шайланар,
Шейдип асман депәмизде айланар.

Олар бир-биринден гачып йөрендир,
Диерсиң тазыдан гачян җерендир.

Инди диңләң: кимдир ол отуз атлы,
Ша өңүнден гечер дурар хайбатлы?

Бир серетсең, эййәм бириси йитер,
Йөне өмүр бойы кемелмез хатар.

Ай догар дерегне көнелен айың,
Дөредиши шейле оны худайың.

Ай йитер-де гидер юваш-ювашдан,
Йөне ол үйтгемез шол бир болушдан.

Инди диңләң гоша серви барада,
Ол не гушдур гатнар ики арада.

Гоюн билен Мизан йылдыз арасын
Өртендир гараңкы, гөрсең ниресин.

Ер Ләхең йылдызна гайдып геленде,
Сырылар гараңкы шонуң билен-де.

Асман бөлегидир ики дарагт,
Бирисинде хесрет, биринде багт.

Ол гуш гүндүр: гатнар эйләк хем бейләк,
Ол бизи сөерем, эдерем хеләк.

Дагдакы шәхери айтсам гөс-гөни,
Шолдур адамларың бакы месгени.

Бу гуры чөл бизе паныдыр-паны,
Вагтлайын чекйәс кейпи, гуссаны,

Ол бизе шатлыгам, эшретем берйәр,
Ол бизе аҗалам, хесретем берйәр.

Ер титрәр, тупан турар, гопар гай,
Эңрәрсиң сен, боларсың сен башагай.

Гөмүлер байлыгың, дүзленер ызың,
Дагдакы шәхере барарсың өзүң.

Өзге гелип алар йыгдыгың малы,
Ол хем гидер сениң гидишиң ялы.

Шейле дурмуш ярадандан эмир ол,
Шейле болды, шейле болар өмүр ол.

Ёла чыксаң, болсун арасса адың,
Шонда ил алкышлар, артар шөхрадың.

Эгер болсаң кеззап, бир мисгинсокар,
Сең өмрүң ахыры пүчеге чыкар.

Гой, көшгүң етсе-де деңине айың,
Бир гарыш өл мазар иң соңкы җайың.

Керпичлер өрүлип, ере гөмүлип,
Ятарсың шол ерде, гөзүң юмулып,

Гелер бири йити орагын айлап,
Гөк отмы, гурумы, дурмаз ол сайлап.

Хеммесини орар барар бир бада.
Бакмаз ол арзыңа, нала-перяда.

Оракчы вагтдыр, от болса илдир,
Атамы, агтыкмы, пархына дәлдир.

Яшмы, гарры, барын аларда барар,
Гитдикче газаба галарда барар.

Бу канун довамат йөрәп гелйәндир,
Чага өлмек үчин дөрәп гелйәндир.

Бу гапыдан гирип, чыкарыс ондан,
Сыпан болмаз оракчының голундан!»

КӘБИЛДЕ МЫХМАНЫ ГАРШЫЛАМАГА ТАЙЯРЛЫК ГӨРҮЛМЕГИ

Дастаның агзындан хер яна яйран
Акыллы сөзлере ша галды хайран.

Шунча гыммат баха совгат сечилди,
Оңа көшкдәкилең агзы ачылды:

Алмаз тәч, белент тагт, бегресден дүшек,
Билезик, ысырга, зынҗыр, ша гушак,

Иң гыммат эшиклер хем бедев атлар,
Гуллар бар, бар ене дүрли совгатлар.

Соңра шалаң шасы шатлыклы нама
Яздырып ёллады эдермен Сама:

«Гайдувсыз эдермен, батыр серкерде!
Шир ялы, сөвешде еңйәң хер ерде.

Пәлваным, мен сенден аламда хаты,
Бар үнсүми чекди, бегендим гаты.

Берҗай этдим сениң ислейән задың,
Дастаның арзувын, максат-мырадын».

Мердана башыны гөтерип дерхал,
Хошлашды шаларың шасы билен Зал.

Чапарларың бирин гөндерди Сама,
Тәҗи-тагта, гыммат баха энгама,

Шаның совгадына мынасып болуп,
Барярын дийди ол шатланып, гүлүп.

Бу сөз кувват берип йүрек җошуна,
Элтди гарры Самы йигит яшына.

Мәхрабың янына шат хабар алып
Гитмеги чапара буйрды ат салып.

Бу хабар Мәхрабы багта атарды,
Бейле гарындашлык гөвнүн гөтерди.

Өли гелен ялы тэзеден җана,
Лагшан гарры гөвре дөнди жувана!

Аялыны чагырып өз янына,
Шейле сөзлер дийди мэхрибанына:

«Берекелла сениң эден ишиңе,
Гараңка нур сачан акыл-хушуңа.

Эл етирип, тутдуң багтың шахасын,
Шалар тапа билмез онуң бахасын.

Сен башладың иши, сөзүми диңле,
Ызыны хем етир, сен өзүң соңла.

Көшгүң эхли ханы-маны өңүнде,
Тәҗи, тагты, генҗи-кәни өңүнде».

Адамсының бейле сөзүни эшден
Синдухт көшги безэп чыкды бир башдан.

Җеннете дөндерди онуң хер җайын,
Шерап, шербет, барын этди ол тайын.

Дүшэп гойды ере зер-нагыш халы,
Ловурдады элемгошар мысалы.

Сап дүрден халылаң язды энчесин,
Яда саляр көл сувуның дамҗасын.

Эйванда тагт гойды, чайылды нуры,
Берк сакланды Чиниң дэби-дессуры.

Тагтың хер нагшына тылла чайылып,
Дүрли шекил чекилипдир оюлып.

Якут басганчаклар сачып дур ягты,
Шаларың иң гыммат, арзылы тагты!

Гызының эгнине гейдирен зады
Ловурдап дур, онда җады бар, җады.

Тылла җая элтди гызын, мүң кере
Бакса-да гөречлер етмеҗек ере.

Кэбилистан шейле говы безелди.
Дийсең, элван өвшүн атян гөзелди.

Алып энчесини садык гулларың,
Үстүн, дийсең, оңат безэп пиллериң.

Депрекчилер мүнди, багшылар мүнди,
Келлесине хер хайсы тэч гейинди.

Мыхманлары гетирмэге хорматлап,
Гитдилер ёл бойы алтын-зер оклап.

ЗАЛЫҢ ЗАБУЛА ГАЙДЫП ГЕЛМЕГИ

Мисли гөкде гуш ол, сув йүзүнде сал.
Хич ерде эгленмэн, хайдап гелйэр Зал.

Дүнйэң пэлваның геленин гутлап,
Бүтин ил өңүнден чыкды хорматлап.

Забулың көшгүнде яңланды хер ян:
«Гелди рөвшен йүзли, багтыяр Дастан!»

Сам хеммэң өңүнден гелди ёл кесип,
Кэн дурды перзендин багрына басып.

Дастан гуҗагындан бошансоң Самың,
Гөркезди ол шаның берен энгамын.

Гуванды гарры Сам тапан багтына,
Оглы билен биле мүнди тагтына.

Кэ йылгырып, кэ шатлыгын гизледи,
Перзендине бакып, шейле сөзледи:

«Кэбил шэхеринден бир аклы дана
Гелди бизе, Синдухт атлы җенана

Хич зат дегмеҗегңе бер дийди вада,
Менем оңа касам этдим шо бада.

Көмек бериң, дийди еңлесин дердим,
Менем оңа ак йүрекден сөз бердим.

Сорады ол, Кэбилистаның айы
Болсун дийип сизиң Дастаның тайы.

Гелиң, гөрүң дийди бизиң галаны,
Гелмегиңиз деп эдер мүң беланы.

Хэзир шондан хабар гелди бу яна,
Кэбил или гарашярмыш мыхмана.

Илчи билен ничик сөхбет гуралы?
Мэхраба биз нэме җогап берели?»

Шатланды Зал, зыңды гайгылы ойы,
Лагл дек гызарды реңки-ройы.

Сам дуйды йүзүнден оглуның халын,
Ничик арзув билен җошяның Залың.

Ол диңе бир Рудабэң есири,
Гөрүнмейэр өзге затлаң-хич бири.

ЗАЛЫҢ РУДАБЭ ӨЙЛЕНМЕГИ

Самдан буйрук болды: ачылсын перде,
Сурнай, кернай яңлансын дийип хер ерде.

Илчэ айтды ёла дүш дийип шу халат —
Гой, билсин Мэхрап ша, билсин җемагат,

Дастан билен ёла чыкды серкерде,
Сэхел гошун билен болҗак шо ерде.

Хинди сурнайларның аҗайып сазы,
Шэхери доллурды чангаң овазы.

Диерсиң: дервезе, җайлар сесленди,
Гөйэ топрак алтын өвсүп бесленди.

Иң говы атлар бар, диерди гаран
Секилидир ялы мисли загпыран.

Синдухт чыкып гаршылады мыхманын,
Дашында гырнаклар хызмата табын.

Гырнаклар гетирйэр тылладан җамы,
Ичинде гыммат даш, дүрли энгамы.

Ики мыхман гаршыланан дестине,
Сепилди дүр, гөвхер аяк астына.

Кимлер болан болса шол той махалы,
Багт тапды, даш йыгды гыммат бахалы.

Сам йылгырып дийди: «Рудабэни
Хачан гөркезерсиң-аҗап зибаны?»

Сын этмеклик үчин ак йүзи ая,
Барды олар тылла чайылан җая.

Гөрди Сам, онуңча нур сачмаз гүн-де,
Доңуп галды яш гөзелиң өңүнде.

Сөз тапмады тарыпыны диере,
Гөзүн айрып билмеди ол хич ере.

Ша Мэхрабы чагырды ол хошамай,
Гудачылык дэплер эдилди берҗай.

Бир тагта мүндүрип сөйшен яшлары,
Үстүнден сепдилер гыммат дашлары.

Айың тэҗи ловурдаян лыбасда,
Йигит зер җыгада нур сачяр хас-да,

Яздырды Мэхрап ша весъетнаманы.
Эчилен задының саны ёк-саны,

Диерсиң, сес билен оканда хаты:
«Диңлэре гулаклаң етмез гурбаты!»

Той башланды, шат гөвүнлер ачылды,
Еди гүн отурлып шерап ичилди.

Соңра бары үйшүп көшге бардылар,
Үч хепделэп онда мейлис гурдулар!

Шайын тутуп, илки ёла дүшди Сам,
Гарашярды гахрымана Сийстан.

Зал узага чекип шатлыклы тоюн,
Ене бир хепделәп тутды ёл шайын.

Кеҗебә мүндүрип Кәбилиң айын,
Дастан алып гайтды әзиз хумайын.

Улы шатлык билен ша көшгүн ташлап,
Гитди олар ярадáны алкышлап.

Өмүрлик биригип, багтыяр болуп,
Нимрузың йүрегне етдилер гелип.

Сам Зала табшырып тагты-тәҗини,
Җеңе гитди җемләп гошун гүйҗүни.

Бар гошун байдагың астына үйшүп,
Каргасарлар тарап уграды сүйшүп.

Дийди: «Олаң хич дүзелмез йүреги,
Шонуң үчин гидйән таплап ярагы.

Питнечилик, буланчаклык бир яндан,
Горкым аз дәл мениң Мазендерандан?»

Бар гүйҗи еңиҗи гахрыман инди
Чыкып гитди, Дастан тагтына мүнди.

Бәхрем Чубын хакында хекаят

ФИРДӨВСИНИҢ ОГЛУНЫҢ АГЫСЫНЫ АГЛАМАГЫ

Гечди өмрүм, алтмыш алта сер урдум.
Бидерек йүвренден еңлемез дердим.

Оглумың өлүмин салайын яда,
Гөвнүм шондан арам тапсын бир бада.

Гитди җигербендим мен диен вагты,
Нобат мениңкиди, солды оң дарагты.

Душушмага ховлугярын оң билен,
Эгер душсам, дийҗегим шу өң билен:

«Нобат мениңкиди, гитдиң дуйдурман,
Гүл ачан чагыңда солдуң, даг арман!

Атаң үчин гала болдуң, баш гойдуң,
Ак сач ёлдашыңдан араң даш гойдуң.

Себәбини билебилмен гидениң,
Хөмраң бармы дең-душуңдан я сениң?»

Отуз едиң гары несип этмеди,
Арзув, ислег, мырадына етмеди.

Мениң билен гахарлыды хемише,
Йүз өвүрмек оңа болдумы пише?

Ол гитди, мен галдым ахы-пыганда,
Гусса лабырындан арам ёк җанда.

Гидип, хак багында мекан тутунды,
Маңа-да бир ери беллейәр инди.

Ах, арман! Шол ерден гайдып гелйән ёк,
Шейле гудрат боланыны билйән ёк.

Гөзлери ёлумда — гарашяр маңа,
Эгленди дийп гызяр гахардан яңа.

Баршым хаял гөрүп, ховлугяр ченсиз,
Эерип билемок, баряр ол менсиз.

Мен гарры—ол җуван, ата-огул—биз.
Менден ара ачды гепсиз-гүррүңсиз.

Ахырында нәме берди бу паны?
Рухумыз бир гезсин гөрмән җепаны!

Пәк йүрекде ады бакы ер эден,
Рехимли, шепагатлы ярадан

Ялкасын-да, әхли гүнәни өтсүн,
Рухуңа пәк нурундан нур гатсын.

БӘХРАМ ЧУБИН ХЕМ ЧЫНМАЧЫН ХАКАНЫ ХАКЫНДА

Ханы, гоҗа, хекаяңы довам эт,
Дессаныңа башлап, ач ене сехбет.

Чәгине гиренде Бәхрам Тураның,
Гаршы алды доганы, оглы хаканың.

Херсиниң янында барды бир пири.
Чын батырды нөкериниң хер бири.

Чынмачынлы он муң атла баш болуп,
Бәхрам йүзин салды, көңли хош болуп.

Бәхрам барып, башын эгди хакана,
Тарыпын етирди акылы дана.

Достлук биле долуп-дашан хакан хем
Тогап этди онуң йүзүнден шо дем.

Соңра хабар алды хал-ахвалындан,
Кынчылык, сөвеш хем гечен ёлундан.

Ялонсина билен Изадгушаспың
Сорады саглыгын, пишесин-кесбин.

Алтындан ясалан күрсә отурып,
Хаканың элине элин етирип,

Бәхрам дийди: «Эй шөхратлар эеси,
Сердарлыкда дөвлетиниң сөеси!

Хысравың зулмы саңа аяндыр,
Ондан яңа хеммәң җигери гандыр.

Ган ичен ызарлар, гандан доймаз ол,
Залымлыгын өленде хем голмаз ол.

Саңа диййән отуруп мен йүзбе-йүз,
Ягшы-яман — бар ишимде дүзбе-дүз

Арка дурсаң, өмүр вепалы борун,
Элмыдам санарын чын ховандарым.

Эгер сен сәхелче гитсең гүмана,
Гелмедик хасап эт мени хамана.

Йүз тутмарын, көмекден эл чекерин,
Назарымы Хиндистана дикерин».

«Эй, сен асылзада — сесленди хакан —
Нәме дийп гитмекчи Хиндистан бакан?

Сени өзүмки хасап эдйәрин ахыр,
Оглум дек, юрдума бол сенем захыр.

Мең биле деӊ аляр ил-гүнүм демин,
Бай-гарып барысы мениң хемдемим.

Вевир-векилимиң берейин эркин,
Хич кимден зовалсыз яша сен эркин».

Бэхрам дийди: «Дуржагыңа сөзүңде
Касам этгин шу пурсатың өзүнде».

Сесленди хөкүмдар чын йүрегинден:
«Ягшыда, яманда хич хачан сенден

Йүз өврүмен, мыдам дост борун дийип,
Ант ичйэн худаңы мен орта гоюп!»

Достлар ерлешдилер эйван астында,
Дүшелен ал-элван халың үстүнде.

Назы-ныгмат ийип, шерап ичдилер,
Гиҗэ чен отурып, сөхбет ачдылар.

Соң болса хызматгэр, алтын-күмүшден,
Лагл-җөвахырдан, пөвризе дашдан

Хакан бу достуна совгат гөндерди.
Көңүл шэхрин хошвагтлыга дөндерди

Ол достундан айры бир иш этмеди:
Онсуз еке ав-шикара гитмеди.

Ондан айры ойнамады ол човган[1],
Иймеди-ичмеди хич онсуз хакан!

Бэхрамы совгатдыр тарыплар гучды.
Ай-гүни шагалаң-шатлыкда гечди.

Бир гүн көшге Макатур атлы
Гелди бири—өзи, дийсең хайбатлы,

Сөвеш тэрин эле алан пэлванды,
Хаканыңкыдан-да оң дүри кэнди.

Оны гөргеч Бэхрам өрэн гең галды,
Болушы гең галмаз ялы хем дэлди:

Хакана табын бир гарамаяк дек,
Эгилди, додагна уруп бир гезек.

[1] Човган—оюн ады.

Муңа өңден белет хызматгэр бары
Сес-үйнсүз йөнелди хазына сары.

Хер сапар додагна дегренде элин,
Мүң динардан тылла алды ол элин!

Бу иш гайталанып хер гүн, хер сэхер,
Бэхрамда дөретди газап хем гахар.

Ол бир гүн гүлди-де дийди: «Хөкүмдар.
Шалары титредйэн чэксиз хөкмүң бар.

Йөне сен хер сэхер бир мүң динардан
Берип йөрсүң, эйменйэн дек шол эрден.

Өмрүмде гөрмэндим мен бейле זады:
Сылагдан көпелдйэр байлыгы-зады!»

Хакан дийди: «Өңден гелйэн дэбимиз,
Иң батыра уланяс шол дэби биз.

Ёв гүнүнде бизиң үчин җан чекип,
Сөвешлерде бедениңден ган дөкүп,

Душманлара батлы-батлы азм эден,
Батыр кишэ сусуп шалык газнадан,

Сылаг берйэс, гоймаяс кем-көстүни,
Гөзүн гапяс, гөмүп пулдан үстүни—

Шейтсек, бизе гаршы питне турузмаз.
Гизлин йыгын топлап, дынч гүнмүз бозмаз».

Бэхрам гаршы чыкды: «Нэдогры, шахым!
Хаясыз ол, ер ювутсын ылахым!

Ат-овазы арша чыкан бир ша-да
Хей берерми эркин бир харамзада?

Хөкүм эт—тиз вагтың өзүнде сени
Бихая шо гулдан дындарын гөни!»

«Хөкүм нэмэ герек? Башарсаң эгер,
Дындар — ягшылыгың гөзүме дегер».

«Алмытын алмага гелсе ене ол,
Гахарлы гаршыла, сен терсинден гел!

Я-да, иң говусы, йүзне-де бакма,
Өзүңи гахарлы-газаплы сакла».

Ене гиҗе гечип, ене даң атды.
Макатур көшүге гадамын атды.

Хакан оңа назарны-да салмады,
«Гелдиң-гитдиң» хабарны-да алмады.

Алмытчың хакана гахары гелди,
Газапланып, гөречлери йителди:

«Нечүн әсгермейәң, җогап бер, ери?
Гөрмесем говы борды шейле гүнлери?

Билйән мен, Бәхрамдан буларың бары.
Гелди ол, янымда отуз дост-яры.

Гошуның эдер ол сениң бер-бибат,
Сени ёлдан чыкар, хакан, гүңҗе дат!»

«Гулак гой, гоч йигит—дийди Бәхрам-да—
Дийҗек сөзүң барын дийдиң бир демде.

Эгер-де хөкүмдар диеним этсе,
Аклыма эерип, ёлумдан гитсе,

Сансаңам өзүңи шир дек хайбатлы,
Голуңда болса-да үч йүз мерт атлы,

Мекирлик билен сен мундан буяна,
Газна талап, азм урмарсың хакана!»

Бардырам өйтмән хаканы-ханы,
Гахарындан яңа гызды рып ганы,

Сагдагындан согурды-да бир окы,
Бәхрама йүзленди: «Сең ялың хакы

Шу болар, шу — мениң дилим, дилмаҗым!
Чыксаң бор мейдана — сенде бар өҗүм.

Әгә бол геленде көшге сен әртир,
Сары яйың окы алмытың етир».

Бәхрам хем эшитгеч оңа гөз әтди—
Душманына яй окуны узатды:

«Ягшыҗа бир әҗет: нәдерсиң муны?
Гөрсең герек сенем шунуң зарбыны».

Макатур сандырап, гашыны чытып,
Гитди газап билен көшкден чыкып.

МАКАТУРЫҢ БӘХРАМЫҢ ЭЛИНДЕН ӨЛМЕГИ

Гиҗе гара шалын орап башына,
Гүнеш гүлүп гаранында дашына,

Макатур гирди-де сөвеш геймине,
Җөвхер гылыҗыны дакды билине.

Сөвеш үчин сайладылар дөрт яны
Гөзъетмез, гум-гуклук, чола сәхраны.

Бәхрам-да ат салды эгни совутлы.
Ызында хакан хем бир топар атлы

Барярды хайдашып ошол мейдана
Сын этмәге шир дек ики пәлвана.

Атын батлы дебсәп, тозан турузып,
Гошунбашы азм урды хас гызып:

«Билйәмиң сөвешде мердан болмагы?
Ислейәмиң илки нобат алмагы?»

Бәхрам дийди: «Ырсарадың сен илки,
Шоң үчин сен башла — нобат сениңки».

Макатур гаранып ики тайына,
Хасыр-хусур япышды-да яйына,

Киршин чекип, ики башын дегирди.
Гезелен окуна ыгтыяр берди.

Пейкам боз совутдан гечип билмеди,
Бәхрамың ганыны сачып билмеди.

Ягшы кейп-солпудан чыксын дийип душман,
Бәхрем такат билен гарашды чашман.

Ол болса Бэхрамы өлендир өйтди.
Бедевин харладып, ызына гайтды.

Бэхрам дийди оңа: «Җеңбаз, дур ханы!
Бак ягшы: өлдүрип билмедиң мени.

Нобатыңы совдуң, бер инди нобат,
Өлмесең, ёл ачык, җэхеннеме гит».

Зарп билен гойберди Бэхрам окуны.
Душманы ол окдан алды хакыны—

Демир доны тап гетирмэн пейкама,
Өврүлди әйленен бир юмшак хама.

Сөвешлерден, алтын-күмүш, шөхратдан—
Эңки гидип, элин ювды бар затдан.

Өң өзүни саран экен әере.
Шол себэпли хич йыкылман ол ере,

Үмсүм отыр уклан ялы хамана.
Ат йүвүрдип, Бэхрам дийди хакана:

«Тэҗи-тагтың алмакды оң хыялы,
Гара ере гарды оны бет пэли».

Ша сесленди: «Бэхрам, бак сен мазалы:
Душманың отыр-ла, ол дири ялы?!»

«Болуп билмез — дийди Бэхрам аркайын—
Җай эдинер ол өзүне ер тейин.

Бар душманың дири болса шунуң дек,
Дынч-парахат уклардың сен бекден-бек!»

Хөкүмдар буюрды хабар алмагы —
Онуң өлүп-өлмэнини билмеги:

Ол Макатур долдурыпдыр казасын,
Терс тэлейи говшурыпдыр җезасын.

Ондан үстүн чыкды эйран эсгери—
Муңа бегенҗинден дик тутуп сери,

Ой-пикирли гелип етди эйвана,
Бу гүн шатлык җошгун берди хакана.

Дүлдүл дек бир бедев хем шалык тэҗин,
Кесгир гылыч, совут, шешмер, топбаҗын

Бэхрам Чубине ол пешгеш иберди,
Янының динары, дирхемем барды.

АЖДАРСЫПАТ ШИРИҢ ША ГЫЗЫНЫ ЮВУТМАГЫ. БЭХРАМЫҢ ЭЛХЕНЧ ВАГШЫНЫ ӨЛДҮРМЕГИ, ХАКАНЫҢ БЭХРАМА ГЫЗЫНЫ ХЕМ ШАЛЫГЫНЫ БАГЫШЛАМАГЫ

Дурман гечип дурды вагт кервени.
Иш-алада әелэпди хер гүни.

Йөне Чин дагында элхенч нэгехан
Яшаярды иле чекдирип пыган.

Эгер сорар болсаң, адамлаң бары
Өмүр гөрен дэлдир бейле җандары.

Ат билен деңечер онуң гөвреси,
Аркасы җырк сары, гарны хем ясы.

Гулпаклары аркан ялы узынды.
Ол ширми я аждар —сайгармак кынды:

Дүйт гара тумшугы, гулагы барды,
Аждар дек агыз ачып, шир дек арларды.

Өңүнде бар затлар гелип лерзана,
Аррылдысы яң саларды хер яна.

Өзүне чекенде ол деми биле,
Дашлар гопуп, турярды бир зензеле.

Элхенч аждарсыпат ширден бар илат
Ганлар ювдуп, әйлейэрди дат-бидат...

...Хаканың гызларның ичинде бири
Гөзелликде аңк эдипди көплери.

Кыркчиллэң гары дек пэкди көңүли.
Хем мылайым, хем-де сүйҗүди дили.

Гоша өрүм узын сачлары барды.
Сачлары мүшк-анбар ысын сачярды.

Ата-энеси сөйүп неркес гүлүни,
Дегирмезди совук-ысса элини...

...Бир гүнортан хэки бела-нэгехан
Йөнелди лэлезар мейдана бакан.

Ол ерде ша гызы кенизлерне баш
Болуп, сейил эдйэрди, иңңэн гөвнүхош.

Гөренден топулып, диш гыҗап барха,
Ша гызыны лак-лук атды ювдарха.

Бихабарды мундан шаның аялы,
Кешиш билен гүррүңдешди ол хэли.

Шум хабары эшдип, батды гөзяша.
Сач ёлуп, келлесин урды ол даша.

Гамдан хаканың-да меңзи саралды,
Янып-бишди, гиң дүнйэси даралды.

«Чынмачыны — дийди ол — бу беладан
Хей тапылмазмыка бир халас эден?»

Гөзяшы ятлатды бахар силини...
...Макатурың эпенинде билини,

Чынмачын Бэхрама телпек гоюпды.
Шаның аялы-да гөрсем дийипди:

Эйранлылар көшк өңүнден гечипди,
Бэхрамың бедеви гуш дек учупды.

Сорапды: «Ким дийрлер ол батыр эре?
Сыпаты меңзейэр бир хөкүмдара!»

Дийдилер: «Бэхрамы гөрмэн шу гүне чен,
Өмрүңи бидерек гечирипсиң сен.

Мердан Бэхрам Чубин — Эйраның шасы,
Көшги хут ай билен эйлейэр бэси.

Аңырсы шалардан — өзи шазада,
«Бэхрам батыр» дийрлер, лайык ол ада.

Хакан онуң мертебесин гөтерди,
Гахрымана шалык тэҗини берди».

Хаканың аялы, ынҗалман җаны,
Дийди: «Эгер болса шалык нышаны,

Сынаҗак Бэхрамың гүйч-кувватыны,
Гой, ол деррев сөндүрсин гам одуны.

Җигербендим, вах, гитди-ле элимден,
Арым алып, дындарсын ол зулумдан!»

Янында дуранлар дийди онянча:
«Бэхрам сениң гам-гуссаңы билйэнчэ,

Вагшы махлук эгленмез бу үлкеде,
Ады-соры эшидилмез, белки-де!»

Айтмага гөвнүндэки хыялы,
Хакана йүзленди онуң аялы.

«Өз юрдумда — дийди хакан шо бада —
Гол астымда шунча гошун барка-да,

Хөтдесинден гелип билмэн беланың,
Эйранлы беглере гызымың ганын

Алып бериң диймек утанч болмазмы,
Онсоң күлли элем маңа гүлмезми?

Хамана диєрсиң, гөзүң өңүнде
Шол апат гелибэн ислэн гүнүнде,

Диңе бир гызы дэл, даг гатын оюп,
Алып гитҗек ялы, намыс-да гоюп!»

«Ёк! — дийди аялы — алмасам арым,
Бир дем отурмага етмез карарым.

Неслимиң хатырна арым аларын,
Батыр йигит билен таныш боларын.

Чекинип дурмарын, көмек сорарын,
Белкем, ол алып бийр ата-энэң арын»...

...Бир гүн хакан улы той-мейлис гурды,
Чынмачының эхли бегин чагырды.

Мейлисе Бэхрам хем гелен вагтында,
Оны деррев отуртды өз тагтында.

Сесин әшдип хош лабызлы мерданың,
Аңырсындан чыкып йүпек пердәниң,

Ша аялы барды Бәхрам янына,
Өвги сөзлерини айтды шанына:

«Хернә сениң ат-мертебәң бейгелсин.
Мен бир дилегчи мен, рехмиң гелсин».

«Эй бикәм, не дийсең, башым үстүне!
Арзув-ислег, хөкмүң битер дессине!»

Дийди ша аялы: «Бар шу якында
Гөк чеменлик мейдан. Хер бахар онда

Юрдуң бар йигиди, гызы-гелини
Мейлис гуряр, гутлап язың гүлүни.

Шол мейдандан ок етимлик аңырда,
Башы гөге дирән бир белент гырда

Чала гөрнүп, мыдам бир зат гараляр,
Гараляр-да юрда ховсала саляр.

Ил чинде ол «аждаршир» ат алды,
Шол ганымдан йүреклермиз от алды!..

Мен хакана бир гыз перзент багш этдим,
Ал шапак оң җемалыны нагш этди.

Гызым шол чеменде сейил эдйәркән
(Шикара гидипди шол гүнем хакан),

Дагдан инип хәки гудуз дек махлук,
Топулып, гызымы ювдупдыр лак-лук!

Шондан бәри хер йыл бахар-яз айы
Шол ери аждар-шир этди ав җайы.

Кән гызлармыз болды онуң пидасы,
Кән йигдиң эҗеси баглады ясы.

Йүрегмиз уруняр ховсала биле,
Гүлгүзар үлкәмиз өврүлди күле.

Бир кән йигит ийип илиң гамыны,
Көп сынанды чекмәге оң гүмүни.

Йөне бәрден сүрүп барса хем атын,
Гөренинден онуң эйменч сыпатын,

Яззыны берәййәр ызына бака.
Шол беладан дындарян ёк шу чака».

Бәхрам: «Бикәм — дийди — гезгин гам чекмән,
Эртир мен шо яна барарын хөкман.

Ант ичйәрин ярадаңың адындан:
Ил дынар апатың зулум одундан».

Дагадылар гиҗе сачын даранда,
Долан ай әлеме гүлүп гаранда.

Әхли көңүл умытлардан долуды,
Шол умытлар долушан ай ялыды.

Юваш-юваш гүн чөшләнде зүлпүни,
Найзасыны, ок-яйыны, йүпүни

Гола алып, Бәхрам гитди шо яна,
Йүрегинден сыгынды ол Яздана.

Нөкерлерин ыза долап дуршуна,
Еке өзи ат гойды даг гершине.

Газап билен төверегне гаранды,
Хайбатындан ер сарсып, даг ыранды.

Бир ере җемләп ол гүйҗүн-гайратын,
Апатың үстүне дебседи атын.

Сары яйын ягшы гезәп душмана,
Йүреги дийип җайдар алды нышана.

Гүн нуруна полат пейкам ялдырап,
Ёвуң гөзүн гапды. Вагшы галдырап,

Гаядан өзүни сува ташлады,
Чәгесөв кенара чыкып хашлады.

Онуң тутуш эндам-җаны мыжжыкды,
Чөпүрлери булашыкды-хүжжүкди.

Ол арлап, агзыны хатап дек ачып,
Ер пешәп, дашлардан учгунлар сачып,

Батырың үстүне бат билен инди.
Шо пурсат пейкам хем ловурдап сүйнди —

Аждаршир Бэхрамдан хакыны алды,
Гара дагың йүзи гана боялды.

Икинҗи ок дешди онуң келлесин,
Шейдип душман тутды өлүм пиллесин.

Үч ок атып мердан ызлы-ызына,
Гайдып галмаз ялы эдип дызына,

Найза уруп, кейпден чыкды мазалы.
Билинден йүп салды бутнамаз ялы.

Соңра зүлпүкэрин батлы индерди:
Ики бөлүп, ёвы лэше дөндерди.

Келлесинде сынап гылҗың гылавын,
Көшге бакан бурды атың җылавын.

Бэхрам илки билен тагзым эдибэн,
Хакана шатлыгын эйледи беян.

Хакан аялыдыр нөкерлерини
Тиркэп, барып гөрди сөвеш ерини.

Адамлар гыгыршып, галды хайрана,
Даглар-да яңланып, гелди лерзана!

Агыздан дүшмеди Бэхрамың ады,
Хакан гайгырмады сылаг-совгады,

Үстүне ягдырды хормат барыны,
Берди юрдуң күлли ыгтыярыны!

Көшге гелип чагырды ол мүрзесин.
Мүрзе тагзым этди, чыкарман сесин.

Җар эдип Бэхрама гызын берйэнин,
Мүрзэ ол яздырды шалык перманын.

Хакан йигде хормат лыбасын берди,
Лыбасы дуршуна алтын хем зерди.

Бу ерик гелйэнлер гелмеди гуры:
Хормат билен тутуп көне дессуры,

Гетирдилер хорҗун-хорҗун динары,
Шахандаз лыбасды энгамың бары.

Хакан дийди: «Пайла досты-ярыңа.
Хытай достлугындан нышан бу саңа».

Той тутулды, аладалар ят болды,
Шатлык гелип, гайгы-гамлар мат болды.

Сыпайылар дост тутуныл Бэхрамы
Сандылар хут өзлериниң мэхреми.

Дийдилер текрарлап: «Сен дек ёк батыр,
Сен саг болсаң, этмерис биз ховатыр!»

Бэхрам пайлашдырды энгам-пешгешин,
Алкыш гөге чатды мерданың башын.

ХЫСРАВЫҢ БЭХРАМЫҢ МЕРТЕБЕСИНИҢ АРТАНЫНЫ ЭШИДИП, ХАКАНА ХАТ ЕЛЛАМАГЫ ВЕ ХАТЫҢ ҖОГАБЫ

«Хич иш этмэн, Бэхрам бирден бай болды,
Хатда хаканың-да алкышын алды,

Гүйчде онуң сенден белент ховасы».
Бу хабары эшдип, Эйраның шасы

Хысрав ене улы ховсала дүшди,
Везир-векил — бары биле геңешди.

Мүрзесини хузурында дикелтди.
Мүрзеси хем галам уҗун йителтди —

Галамы ханҗара меңзеди гаты.
Хакана язды ол бир узын хаты.

Намасыны язып башлан бадына,
Тарып сөзүн дийди хакың адына.

«Адыл болан ярадандан ялканар,
Бетпыгыл мат болуп, от алар, янар.

Айы-гүни, әлеми хак яратды,
Эмри билен хөкүмдарлар дөретди.

Гиҗәни-гүндизи, аглан-гүлени,
Ким надан, ким дана, чыны-яланы;

Кимсе шады-хоррам, ким чекйәр зыян,
Гөрүп дур барысын — ол оңа аян.

Гудраты гүйчлиниң ёк деңи-тайы.
Довзахыдыр ким унутса худайы...

Мең атамда барды бир бинамыс гул.
Шаны, таңрыны-да унудыпдыр ол.

Оны илки Ормузт ёкдан бар этди.
Мертебә етирди, багтыяр этди.

Мәрекеде сан-саласы болмазды,
Иследик ерине барып билмезди:

Агзыны долдурып айдаяр ялы
Эден иши ёкды ол гулуң хәли.

Гаршылапсың яныңа ол барандан,
Хорматлапсың оны чала гөренден.

Ярадан таңрыны танаян киши
Өмүр-ха этмезди хич бейле иши.

Мунуң галат — бу ишиңи оңламок.
Гулак ас ызына, сөзүм соңламок.

Пенахыңда саклама, ков яныңдан,
Ёгсам айрыларсың ханы-маныңдан.

Пикир берип хатым окап, соң гүрле.
Аклыңа айланып, пәхимиң дурла.

Сен оны зынҗырлап, иберсең басым,
Билерин гадрыңы, чыкарман сесим.

Шейтмесең, Турана әлим етирин,
Айыңы яшырып, гүнүң батырын».

Хакан илчә дийди, окап гөренден:
«Әртир җогабыңы аларсың менден»,

Чыкмаз гүне галды бетгуман чапар,
Гиҗе хем толгунып, турды кән сапар.

Даң атандан чапар көшге йүвүрди,
Хаканың җогабын билмекди дерди.

Мүрзе хөкүмдарың айдан сөзүни
Язды-да, безеди атлаз йүзүни.

«Мертебели Хысрав,— язды хөкүмдар,—
Чәкден чыкан сөзлериңе шеким бар,

Мен-мен дийип, дөше какмак бор айып.
Хайбат уряң, газап донуңы гейип.

Нәме җогап берейин мен, сөз ачып?
Тәлейде язландан болармы гачып?

Кәте ат-абрая дурулмаз бакып,
Кемситме кишини, бейле ат дакып.

Чыкдымы хушуңдан, догрыңы дий сен,
Менде ат аланы Хайталың, эйсем?

Юрдумда сүрүп мен хернә дөвраны,
Сораярын Чынмачыны, Тураны.

Бес эт гепиң, мең сөзүмден ал маны,
Бозуп билмен Бәхрам билен наманы.

Йүрекден ынаняр маңа ол җаныны,
Лебзим ювдуп, саңа дөкдүрсем ганын,

Ил ичинде намарт адын алар мен.
Тенха ярадана гулак салар мен.

Бетгүман болма-да мазалы ойлан.
Кемликде кемал бар, аклыңа айлан!»

Хакан намасына мөхүрин гойды,
Чапара: «Елденем тиз гитгин» дийди.

Илчи еке ай хем эгленмән ёлда,
Ша хызурна барды горкулы халда.

Шаха гам чекдирди гелен җогап-хат.
Ол везир-векиле салды маслахат.

Сыпайылар кән батып ой-пикире,
Соң дийдилер, түйкүрип бир чукура:

«Эй әлем шугласы, тагапыл әйле.
Җогап гөндермәге гыссанма бейле —

Абрайыңа шикес етмесин бирден,
Илки акыл сора акылдарлардан.

Мунда ган ысы бар, ягшы гөз айла.
Бир гарры кишини тиз ёла шайла.

Өзи дана болсун, ишине гайым,
Дилинден дүр сечсин, сөзләп шелайын.

Деррев җик башласын Чынмачын ёлун.
Билсин хөкүмдарың пикир-хыялын.

Хакыкаты айдып, Бәхрам хакында
Башга пикир дөретсин ол хаканда.

Тә әле алынча ол хөкүмдары,
Йүзүн өвүрмесин Эйрана сары.

Бир айда башармаз оны ырманы,
Бир йыллап гой Чынмачында гоҗаны!

Хайяр болсун, ак-гараны сайгарсын,
Дынман ер астындан иш алып барсын.

Бихуда геп билен вагт гечйәр бош:
Бәхрам ол хакана гиев боланмыш...»

Бир әйранлың яшырын бир хат билен
Чынмачын геленин бет ниет билен,

Бәхрам дуюп, хакан алнына барды
Хем дийди: «Эй шахым, мертлериң мерди!

Эшитдим мен, дүзелҗек дәл ол залым,
Хат үсте хат язяр. Барысы мәлим.

Чынмачын лешгерне бер сен ыгтыяр.
Душманлары әдейин мен тары-мар.

Дыза чөкерейин Рум, Эйраны.
Барының боларсың хөкмүрованы

Диңе сениң адың болсун диллерде,
Диңе сениң адың гезсин иллерде.

Хысравы әйләйин серинден җыда,
Гайдып ондан өмүр чыкмасын седа!

Эмир этсең, Эйрана мен әңейин.
Сасанларың[1] көкүн согруп зыңайын».

Хакан оя чүмүп, өлчерди-кесди.
Акылы чатмады — ызына тесди.

Ахыр ол янына бар гeңешдарын
Чагырды билмәге бу ишиң тәрин.

Бәхрамың диенин беян әйледи,
Хич яшыр-юшурсыз барын сөйледи.

Ол шуны эшитди якын-дашындан,
Дана гаррылардан, гарындашындан:

«Хысравлы гүррүңи этмегин хөвес,
Кын гүне галарсың, бу ишиң хебес.

Гүйч етерми хей йөрише башлара,
Сасанларың көкүн керчәп ташлара?

Бәхрам ёл гөркезсе, мунуң башга геп:
Батырлар топулар өңе, болуп сап.

Ол хер нәче болса-да ил сенасы,
Унутмагын: сенсиң онуң пенасы.

Сениң багтың үчин ол хызмат этсин.
Өзүнем диңләлиң, ол-да айтсын».

Бу сөзи эшидип, Бәхрам бегенди,
Әлеме тәзеден инене дөнди.

Хэ диймән ол хакан көшгүне барды.
Пәлванлар хакана маслахат берди:

---

[1] Сасанлар—Эйран шаларының династиясы.

«Елламалы ховп-ховатыр билмейән
Ики саны эрҗел, асыллы пәлван».

Барды шонда Чайнуй атлы эдермен,
Икинҗиси Жангуй — җеңе гидермен.

Хакан өз янындан гөркезип җайы,
Олара пайлады сылаг-серпайы.

Соң мәкәм табшырды ики мердана:
«Бәхрамдан дашлашып, гитмәң бир яна.

Сөвеш чагы элден бермәң пурсаты,
Пайхынлап, ёва сиз гөркезиң шаты.

Җейхун деряң саг кенарын алың сиз,
Гечелгесин деррев гола салың сиз».

Лешгер берди батырың хер бирине.
Нөкерлери меңзеш дагың ширине.

Кернай-сурнай чалнып, деп-де какылды,
Ат аягның тозы асмана галды.

Анна гүни ирден, гүн-де догманка,
Гошун ёла дүшди Эйрана бака.

ХЫСРАВЫҢ ХАРРАТ БУРЗИНИ ХАКАНЫҢ ЯНЫНА ЕЛЛАМАГЫ. ХАРРАТ БУРЗИНИҢ БӘХРАМЫ ӨЛДҮРМЕГИҢ КАСТЫНА ДҮШМЕГИ

Бәхрамың дуйдурман кән лешгер чекип,
Лешгерниң тозаны асмана чыкып,

Гойна гурт даран дек әңип гелйәнин
Эшидип, Хысрав Харрада җанын

Ынанып, шей дийди: «Сен көпи гөрен,
Билмен сенден өзге дүрс акыл берен.

Эйранда, Туранда сен дек акыллы,
Ылымлы, дилевар тапылмаз, белли!»

Дерревҗик ачылды газнаң гапысы.
Хысрав шаның энгамының көпүси

Алтын-күмүш, лаглы-якут, гөвхерди,
Зеррин кемер, гылычлары җөвхерди.

Муны гөрүп, Харрат аклын йитирди,
Таңрының адыны диле гетирди.

Совгатлы Чынмачын ёлуна дүшди,
Җошгунлы Җейхундан, чөллерден гечди...

Чынмачын чәгине гиренден Харрат,
Кервен гелди сесин эшдип, бада-бат

Хакан тагтын алтын-күмше беследи,
Илчиң көшге гелмегини иследи.

Харрат тагзым этди көшге гиренде:
«Буюрсаң, дил ярар ят илли бенде».

«Хош сөзден — дийди ша — йүрек эм тапар,
Гарран гөврәмизде ганлар ат чапар.

Дийилмедик сөз бир мәкәм шәникдир.
Ондан маны аңмажыгың аныкдыр.

Шәник маңзы дийр мен дийилен сөзе.
Гой, ол хайыр барын гетирсин бизе».

Харрат дийди: «Бия таңрының эркинде.
Ондан бидин абрай тапмаз хер ким-де,

Бир кимсе көшк ичре айшы-ашратда,
Бир кимсе түкенмез гайгы-хесретде.

Бирниң бейлекиден ховпы бичакдыр,
Егсам икисинем дөреден хакдыр.

Улы бол, кичи бол — ахыр эмине
Карзың долуп, гарыларсың земине.

Дий: ким барды Кай-Хысравдан зыяда?
Бармыды Испендияр дек гүйчли пыяда?

Рүстем аңк эдипди дүнйәң йүзүни.
Барысының топрак өртди гөзүни.

Шөхрата ымтылып, олар нэтдилер?
Ахырсоңы аҗал мейин датдылар.

Эйран шасы сениң чын җана-җаның:
Җан ялы агтыгы Хысрав хаканың.

Сен гам чексең, Хысрав-да тукатдыр,
Сен шат болсаң, ол-да элмыдам шатдыр.

Гарындашлыгы сен унутма, хакан,
Достлугңыз беркесин, болуң җана-җан.

Күлли Эйран тэҗи, Эйран пэлваны
Болсун басан ызларңызың гурбаны!»

Гепе эзбер Харрат максадын өртди.
Хакан оң сөзүне гулак габартды

Хем дийди: «Мен бу гүн галдым хайранда,
Сен дек дана киши болса Эйранда,

Онуң мертебеси бейикдир, бейик!
Оңа гизлин сырлар айыкдыр, айык!»

Харрат деррев энгамларын гетиртди,
Газначылаң йүклерини етиртди.

Хакан болса сыздырып түйс җанындан.
Отурмага ер гөркезип янындан:

«Газначылар санаберсин гой пулы.
Бар энгамдан сенсиң маңа арзылы.

Дий херне ислегиң, эй акыл тэҗи!
Мен саңа борчлы мен — сөзүң мэтэҗи!»

Шондан соң мыхмандан гезмеди айры,
Мейлисде, тойларда тутмады сайры.

Биле ийип-ичди, гөвүн хошлады,
Биле шикар этди, бедев гошлады.

Харрат ягшы раслансоң демини.
Ынха бир гүн тапдым өйдүп чемини,

Дийди: «Ол Бэхрамың аңырсы пэк дэл.
Ол — Ахриман, гара йүрек, бир бетпэл.

Адыны тагналап, икилик этди:
Асылзадаларың барысын сатды.

Ыкбалы гарады, дийсем мен гөни.
Сансызлыкдан Ормузт чыкарды оны.

Хер нэче вепалы болса хем саңа,
Бет пэли ынҗалык бермез хич оңа.

Шалыгы сатды ол, сени-де сатар,
Сениң-де ашыңа авулар гатар.

Елласаң сен оны шаның янына,
Сен арам берерсиң Хысрав җанына.

Шейтсең сеңки болсун Эйран тамамы.
Гел, хакан, пуч этме мениң тамамы!»

Газап билен бакды оңа хөкүмдар:
«Бэхрам билен мениң эден эхдим бар.

Мундан зыят узатмагын дилиңи.
Гүнүми булатман, чек сен элиңи.

Ким-де ким эхдинден дэнсе эгер-де,
Өленсоң хем рахат ятмаз ол гөрде».

Хакан берилмеди алдава-ала,
Харрадың зэхмети гитди шемала.

Хакан дөнҗек дэл Бэхрамдан өмүр-ха!
Муңа Харрат гөзүн етирди барха.

Иш пашмансоң, ол башга ёл гөзледи,
Хыял юмагыны дынман чөзледи.

Шаның аялындан ислэп делалат,
Көшгүң гапысында сөмелен халат,

Дервезебан гойбермеди ичери.
Гул көңлүне кэн агтарып ачары,

Өве-өве, онуң угун екелэп,
Ит йылгыршын эдип, ялан сепелэп,

Дийди: «Бар-да хабар бергин бикэңе.
Кэтип болуп, хызмат этҗек мен оңа».

Хызматгәриң сөзи чөп дөвен ялы:
«Гөвнүңден чыкар сен самсык хыялы.

Эшидип гой: Бәхрам онуң гиеви.
Бәхрамы оглы дек гөрйәр ол говы.

Кәтип болсаң, башга ерден агтар нан.
Өзүңден эгә бол, уграгын дурман!»

Бу сапар хем Харрадыңкы терсине.
Гулы салып билмеди ол гирисине...

...Кулун атлы бир туранлы бар эрди.
Хор-хомсы хем мәтәч яшаяр эрди.

Кынды гүзераны, ийип-ичмеги,
Йыл бойы эгнинде көне ичмеги.

Харрат оны өз янына чагырды,
Йүпек-зерли отагындан җай берди.

Гедайлыкдан чыкарды ил деңине,
Биле алды назы-ныгмат өңүне.

Гөвнүн тапды, дирхем-динар багышлап,
Туранлы гурпланды шол гүнден башлап.

Харрат әлден бермән сабры-такаты,
Гарашып, ой-пикри кән этди гаты.

Максадыны билмейәрди хич киши.
Кулун, дервезебан — бар сөхбетдеши.

Хаканың гашына гелен махал хем,
Хыялыны аңлатмазды сәхел хем.

Бир гезек дилленди гаравулбашы:
«Өзүң-ә окумыш, ылмың сырдашы.

Өкде тебип болуп, дертлере дерман
Эйлесең, хич затдан чекмездиң арман.

Шаның аялындан хормат гөрердиң:
Гызы нәхош ятыр, деп этсең дердин».

Харрадың: «Бу кәрден башым чыкяндыр —
Дертли шыпа тапып, бәрик бакяндыр»

Дийменге мәхетдел гаравулбашы
Хабар берди, учуп гөвнүниң гушы.

Хаканың аялы бегенди җуда:
«Тиз гелсин, дилегми эшитди худа».

Хызматгәр Харрадың гелип җайына:
«Ша гызын беҗермек дүшди пайыңа.

Болгун сен сересап, бипервай ятма:
Бикәмизе сен өзүңи танатма».

Ол баранда гызың дерди агырды.
Оңа азап берйән дертли багырды.

Гыяклыкда битен кәди хем нарың
Сувун тайярладып, үйшүрди барын,

Үстүне-де сычратгыны мәҗумлап,
Дерман ясады ол бир габа җемләп.

Ша гызы дермандан еди гүн ичди,
Дерман үстүн чыкды — ызасы өчди.

Ене-де җемалы кемситди айы,
Терк эдип ховсала хем ахы-вайы,

Энесиниң гамлы гөвни ачылды,
Ол Харрада сылаг-серпай эчилди.

Соң дийди: «Кабул эт, өзи-хә аздыр,
Нә дийсең — тапарын, йөне дил яздыр».

Харрат дийди: «Гелшикли дәл зат алсам,
Геләерин сәхелчеҗик гысылсам».

Шейдип өзүн тебип дийип танатды...
Шол вагт Бәхрам хем Мерве[1] етди.

[1] Мерв — Мары.

Нөкерлерниң үст-башыны безедип,
Ол хабар иберди, чапар узадып:

«Хакан, хүшгәрлиги элиңден берме,
Бир кишинем Эйран бака гойберме —

Хысрава биз хакда етмесин хабар.
Шейле хабар болар дүнйә барабар».

Хакан хаял этмән чыкарды перман:
«Бирусат гидени готура дерман

Эдерин, келлесин кесдирип бада.
Серетмен кимлигне, ада я зада.

Хатында мөхүрим болмаса велин,
Эйрана йөнелсе өлер ол элин».

Харрат Чында яшаса-да ики ай,
Иши велин шов алмады гөвнеҗай.

Бир түм гиҗе чагырды ол Кулуны,
Үйшенҗирәп, ялмандырып дилини,

Дийди оңа: «Гезсең дүнйәниң йүзүн,
Тапмарсың адамлаң гайгы-гамсызын.

Сен болса гутулдың элиң сермеден,
Кырк яма поссуна боглуп йөрмеден

Инди сең сачагың ныгматдан долы,
Геййәрсиң эгниңе йүпек-зер доны.

Хорлук барын гөрүп, сөгүнч эшитдиң,
Яшың чене етди — йүз яшдан өтдүң.

Ахырда гөргини сен ыза зыңдың,
Шунча яшап, ахырсоңунда оңдуң.

Саңа бир юмшум бар: өзи хатарлы,
Җаныңы гайгырман, ода атарлы.

Мөхри гайгы этме: саларын эле.
Эйрана гитмеси, дост, сениң биле.

Гизлинми, ачыкмы, айлавмы, эгри,
Бәхрамың янына бармалы догры.

Ене шол шокурдык поссуның гей-де,
Угра, сәхетли гүн сен гадам гой-да.

Деррев душҗак болуп, гитмегин мейле.
Говусы, догулан гүнүни пейле.

Бетбагтлык саняндыр Бәхрам шол гүни.
Мениң бегенҗимиң болса ёк чени.

Ол шо гүн отуряр полат совутсыз,
Йүпеге чоланып, үндев-өвүтсиз.

Дийгин гаравула: «Гелдим ызындан.
Мөхүм хабар гетирдим ша гызындан».

Ынам газан сыпайылаң өңүнде.
Элмыдам пычагың болсун еңиңде.

Икичәк отурып Бәхрам биле сен,
Дий: «Гелдим аялың хөкүми билен:

«Паш этмен нәкесе я нәмәхреме,
Пынхан сырым — дийди — етир Бәхрама».

Бәхрам соранында: «Ничик пынхан сыр?»
Сырып пычагыңы сен хасыр-хусур,

Гарнын силкип, чогдурдыгың ич-ашын,
Җан ховлуна урнар, гөтермез башын.

Ах чекер — ахындан ил басга дүшер.
Ким атын, ким задын гөзләп йүврүшер.

Хер киме җан гайгы болар шо заман,
Саңа эли етмез — галарсың аман.

Мегерем, сен эле дүшүп өләйсең,
Чекен җебирлерңи яда салайсаң,

Ягшыны, яманы сен аз гөрдүңми
Я әлемде сен аз өмүр сүрдүңми?

Өлсеңем, өлүмиң болмаз бидерек.
Хөкман өз еринде тутар ол дерек:

Гарыплыгңа гүлүп, сени хорландан,
Итден эгсик гөрүп, өмрүң харландан

Ахмырың чыкарып галдыгың болар,
Көен арың ерне салдыгың болар.

Эгер дири галсаң: багтың чапдыгы,
Гарран җаның өмүр рахат тапдыгы —

Улы пешгеш аларсың сен Парвизден:
Бир шәхере хәким боларсың тизден!»

БӘХРАМ ЧУБИНИҢ КУЛУНЫҢ ЭЛИНДЕН ХЕЛӘК БОЛМАГЫ

Кулун дийди: «Борун саңа вепалы.
Тегелек бир асыр өмрүмиң салы.

Яшым йүзден гечди, эйсем ничесар
Кемдестлик җебринден чекейин азар?

Ниреде болсаң сен, менем шол ерде,
Сен ялңыз хоссарым, айрылман бир-де».

Харрат ша аялның янына барды:
«Шол сылагың инди бер!—дийп ялбарды—

Эшитгин арзымы, сен, эй хошгылык!
Битиргин мөхүмим, эйләп ягшылык.

Бала-чагам Чынмачындан узакда
Есир дүшүп, ган эңрейәр дузакда.

Аман өтер ялы серхет дагыны.
Алтын билен чөш аягмың багыны.

Сен маңа хаканың мөхрүн алып бер,
Хәзир ол мең үчин җанымдан зерур!»

Дийди аял: «Барып агшам ятанда,
Йүзүгниң нусгасын аларын шонда».

Хакан шерап ичип, ятды мес болуп,
Харрадың гетирен мумуны алып,

Ша аял ичери гирди-де, басым
Алып чыкды ша йүзүгниң нусгасын.

Серхош хакан нәм боланын дуймады.
Харрат болса олҗа бакып доймады.

Элтип оны Кулун гоҗа говшурды,
Гул галадан чыкып, гадамын урды.

Мерве етенсоң, Бәхрамы аңтап,
Оң доглан гүнүне гарашды каңкап.

Шол пурсат геленде, гула төләп хак,
Бәхрамың җайына басды ол аяк.

Совгат дийп йүк тутды хоз, бейи, нардан,
Саклава сөз гатды, барыбан бәрден:

«Батыр, эшдер болсаң, даглардан ашып,
Ша гызындан хабар экелдим җошуп.

Болмасам-да нөкер я-да бир кәсип,
Хормата, ынанҗа өзүм мынасып:

Бәхрама айтмалы сөзүм бар пынхан.
Шоң үчин ёллады худайҗош ынсан.

Оны хабардар эт, бар-да сен, гулам:
Ша гызы гөндерди йүрекден салам.

Болар онуң менден йүзүн совдугы
Нәхошуң тебиби өйден ковдугы!»

Сакчы барып дийди: «Гелди чалаҗан,
Сандан галан гарры, өзи элешан.

«Ша гызы иберди» — эхли диени.
Йыртык поссун онуң эгне геени».

Бәхрам дийди: «Айтманка сөзүни,
Гапа гелип, бир гөркезсин йүзүни».

Бойнуны ичерик узатды яңкы.
Бэхрам пикир этди: гиден оң әңки.

Дийди: «Ханы хатың? Дурма ич якып!»
Кулун гүлүмседи, хилели бакып:

«Аялың иберди. Чытма гашыңы.
Айдабилмен, чолартмасаң дашыңы».

«Гир — дийди оңа Бэхрам—сөзлемән галат,
Хаканың гызының сырын аян эт».

Калбында бет хыял, еңде пычагы,
Ичерик этледи хилегәр ягы.

Гулагна пышырдап зат дийҗек ялы,
Якынлашып батыра ол мазалы,

Дуйдурман гарнындан йити тыг урды.
Бэхрам энтэп, бир ах чекип гыгырды.

Бүтин көшги өрүэди бу чыкан сес.
Хэкимиң янына йүвүрди бар кес.

Бэхрам назар салып, айтды зордан:
«Деррев сораг эдиң җеллат-ганхордан».

Арслан дек топулып эмелдар бары,
Газап билен тутуп сырлы мурдары,

Берип башладылар дүрли җезаны.
Эмма бек экени хайының җаны!

Гынадылар тэ дүшйэнчэ гараңкы,
Шонда-да чыкмады ганхорың җыңкы.

Ура-ура, оврадып оң сүегин,
Чапып ташладылар элин-аягын.

Ене-де Бэхрама гамлы бакдылар,
Ахы-нала чекип, гөзяш дөкдүлер.

Бэхрамың гырылып өмүр келеби,
Гүлгүн йүзи солды, гурады леби.

Сач яйып, ах чекип, гелди уясы,
Йүреклери паралады оң сеси.

Доганын гуҗаклап, делмурып бакды,
Эңреди, ган болса дынмаздан акды:

«Батыр доган, мени гойҗакмы айра?
Сени гөрсе, шир хем дурарды гайра.

Гүлләпдиң бой алан бир серви дейин,
Ким газды каст эдип аягың тейин?

Гүйч-кувватың дагы талхан эдерди.
Хайсы мелгун өмүр көкүңи гырды?

Сениң белент көшгүңи ким юмурды,
Сең дурмуш силиңи ким гума гарды?

Сен бир пилдиң, ким ёлуңа гүрп газды?
Әлем дирегидиң, ким йыкып-бозды?

Дынчлык ислән хөкүмдарым, эй-ваей!
Аркадагым хем чынарым, эй-ваей!

Каст эдип, тыг чекен бигүнэ җана,
Не шаха вепа бийр, не-де Яздана.

Догдук депэмизиң ёлуна гарап,
Галар болдук ят иллерде сыңсырап,

Кэн мерте дийипдим: «Тагта мейил этме,
Әхдиңден дэнмэниң пикирне гитме.

Сасанлардан болса аңырсы эгер,
Гыз-да шалык сүрүп, иллер баш эгер».

Тагт дийип, маңа гулак асмадың.
Шу болдумы сениң тэлей-кысматың?

Боржуны ундана шер салар оюн,
Тебибмиз гурт болды, болдук биз гоюн!»

Эңки гиден Бэхрам демин кын алып,
Түйс йүрекден чыкан сөзе диң салып,

Бакды Гурдияның солгун йүзүне,
Катра-катра яш дөкүлйэн гөзүне.

Зордан дийди, иңңилдэп ол бир кыям:
«Ёвуз гүнде күкрек герен, жан уям,

Маны сачып, өвүт бийрдиң сен диңе.
Гөргэ галдым, гулак асман пендиңе.

Гөрйэн, дөв жадылан бора чемели:
Сөзңе уйдурмады бигамлык ели.

Бармыды Җемшитден бейик бир адам?
Дөв алдавна дүшүп, агзы гапды гум.

Кай-Ковус хем ады белли герчекди,
Дөв торуна дүшди, онам ер чекди.

Ягшы-яман — бары таңрың халаны.
Мэхнет тартып, чекер болдум наланы.

Маңа-да дөв җебри-җепа эйледи.
Голларымы баглап, ахыр нейледи? —

Шу голларды ягшы ише узалян.
Этмишлерим үчин мен тоба кылян.

Рехимдарлык эдип хернэ худайым,
О дүнъе-бу дүнъе гечсин гүнэйим.

Эдилерми бу ишлерим айып-сын?
Пелек баша салды муны ахбетин!

Гөр, ынха бойлап мен ажал гирдабын,
Шатлыкдан айрылдым, песелди табым.

Маңлайыңа язылан хат бозулмаз,
Тэлейиңден гачып гутулып болмаз.

Игенчлерңи эшитдим мен кэн ёла,
Игенчлерңи экидерин даш ёла.

Сув сеңрикден агып, агдарды бендин,
Инди дөрек тутмаз өвүдиң-пендиң.

Инди сиз Яздана дикиң гөзүңиз,
Багтың гүлүп-йылгыршына бакмаң сиз.

Кысматым шум экен. Долды мең казам,
Саналгым гутарып, гачды мең мазам».

Ялонсинэ дийди: «Сенсиң сөенҗим!
Табшырян гошуным, хазына-генҗим.

Бак: сениң алныңда йүзден сачып нур,
Акыл-парасатлы сүйтдеш уям дур.

Хергиз гөзден салмаң бирек-биреги,
Өмүр-бакы бирикдириң йүреги.

Хыянатдан ирдим, сөзүң дүз ери,
Гапыллыкда галмавериң сиз бери.

Хысрав шаның аягына йыкылың.
Хovандарлык эйлэр, хызматын кылың.

Гой, ол сизе шалык нуруны сачсын,
Гүнэңизи гечип, багтыңыз ачсын.

Рейдэки көшгүм өвүрип дүзе,
Элтиң мени Эйрандакы гүммезе.

Хакан хесрет берди, кэн этди сүтем,
Оңа аз гөрүнди шунча хызмат хем.

Кастыма ол ганхор дөви иберди.
Хей, шейле эдерми адамың мерди?

Бейле бор дийп пикир этмэндим илки,
Хакан бигүнэдир бу ишде, белки:

Бар мунда ач-ачан эйранлың эли,
Маңа өңден ислэп гелен зелели».

Шей дийп, Бэхрам мүрзесини чагырды.
Мүрзе хакана хат язмага дурды:

«Бэхрам ил гөзүни долдурып немден,
Мырадына етмэн, гитди элемден!

Ковум-гарындашыма эйле хоссарлык,
Олара душманлар этмесин зорлук.

Сен барада сапдыр ынсабым мениң,
Пэк ниетли бардым яныңа сениң».

Гурдияң башыны сыпады Бэхрам,
Бармы гыз догандан эзиз хем мэхрем?

Ганыбир ол, ондан голай ёк оңа,
Бэхрам чалаҗадан онуң гулагна

Пышырдап дийди-де соңкы сөзүни,
Өмүрлик хошлашды — юмды гөзүни.

Хеммэни гам басды, ёкды гам чэги,
Йүреклери дилди айралык дагы.

Пэлванлар эңреди, уя сач яйды...
Нөкер күмүш табыт гетирип гойды.

Гурдия пэлвана йүпек гейдирип,
Җеседини табыт ичре гойдурып,

Балзам сепип, апалады ол мерди,
Ыслы балзам мерт җеседи басырды...

Хайп гечирдим дийп эңреме өмри,
Ол җахан көшгүнде тэлейиң эмри.

ХАКАНЫҢ БЭХРАМ ЧУБИНИҢ ӨЛЕНИНИ ЭШИДИП, КУЛУНЫҢ КҮЛБЕСИНИ КҮЛ ЭТМЕГИ

Бэхрамың өлүми болды иле аян:
Шөхрат ёлы оңа бермеди пеян.

Шол хаты гетирип хакан гашына,
Чапар окап берди. Ша гөзяшына

Гарк болуп диңледи, дынман ах чекди,
Ынҗалыгы гачып, гуссадан чөкди.

Дийди беглерини йыгнап дашына:
«Шөхрата сувсамак етди башына».

Аҗы хабар илиң багрын даглады.
Чынмачын Бэхрам дийип матам баглады.

Бу ишде гүнэкэр-ганхоры дурман
Тапмагы хөкм эдип, ша берди перман.

Хакан билди етендигин Харратдан:
Гайтмаҗагын ол мелгуның хич затдан.

Дилленди хөкүмдар, ловлап гахары:
«Нирeде ол гудуз? Дөкүң бар ери!»

Ол ганхор Кулуның батса-да гүни,
Галыпды ики оглы хем кэн якыны.

Ша буюрды отлап өйүн-өвзарын,
Күле өвүрмеги эмлэгниң барын.

Эмр этди байлыгын оң талатмагы,
Огулларын от ичине атмагы.

Онсоң нобат етди өз аялына.
Асыл гулак асман арзы-халына,

Энайы гөрмэн ол оны хайвандан,
Гопҗусын гөтертди көшги-эйвандан.

Харрадың ызындан чапарлар гитди,
Йитди Харрат, гуя гачан дек йитди...

Бэхрамың кысматы батырды яса,
Хемме киши гирди гара лыбаса.

Бэхрам дийп Чин или гам-гусса чекди,
Аху-пыган эйлэп, ганлы яш дөкди.

МАЗМУНЫ

Абулкасым Фирдовси 3

Шанамадан поэмалар 9

Акыл-пайхасың тарыпы *(Терҗиме эден Каюм Таңрыгулыев)* 9

Йылан шекилли Заххак ша хакында хекаят *(Терҗиме эден Каюм Таңрыгулыев)* 11

Феридун ве онуң огуллары хакында хекаят *(Терҗиме эден Каюм Таңрыгулыев)* 45

Зал билен Рудабе хакында хекаят *(Терҗиме эден Мэммет Сейидов)* 92

Бэхрам Чубин хакында хекаят *(Терҗиме эден Ягмыр Пиргулыев)* 157

Фирдоуси

ШАХ-НАМЕ

(Поэмы)

Туркменгосиздат
На туркменском языке

*

Редактор *Г. Гурбансэхедов*
Суратчы *П. Знаменщиков*
Сурат редакторы *Я. Бира*
Техредактор *Б. Савкина*

Йыгнамага берилди 27/XI-61. Чап этмэгеругсат эдилди 6/II-62 й.
Форматы $84 \times 108^1/_{32}$. Физ. чап листи 6.0. Чап листи 9,84.
Учет нешир листи 8,04. ТДН № 4756. Тиражы 9000. Заказ № 1147
Бахасы 55 к.

Түркмендөвлетнешир, Ашгабат, Гоголь көч., 17-а
Полиграфкомбинат Ашгабат, Совет көч., 46.